

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Kayseri University Journal of Social Sciences

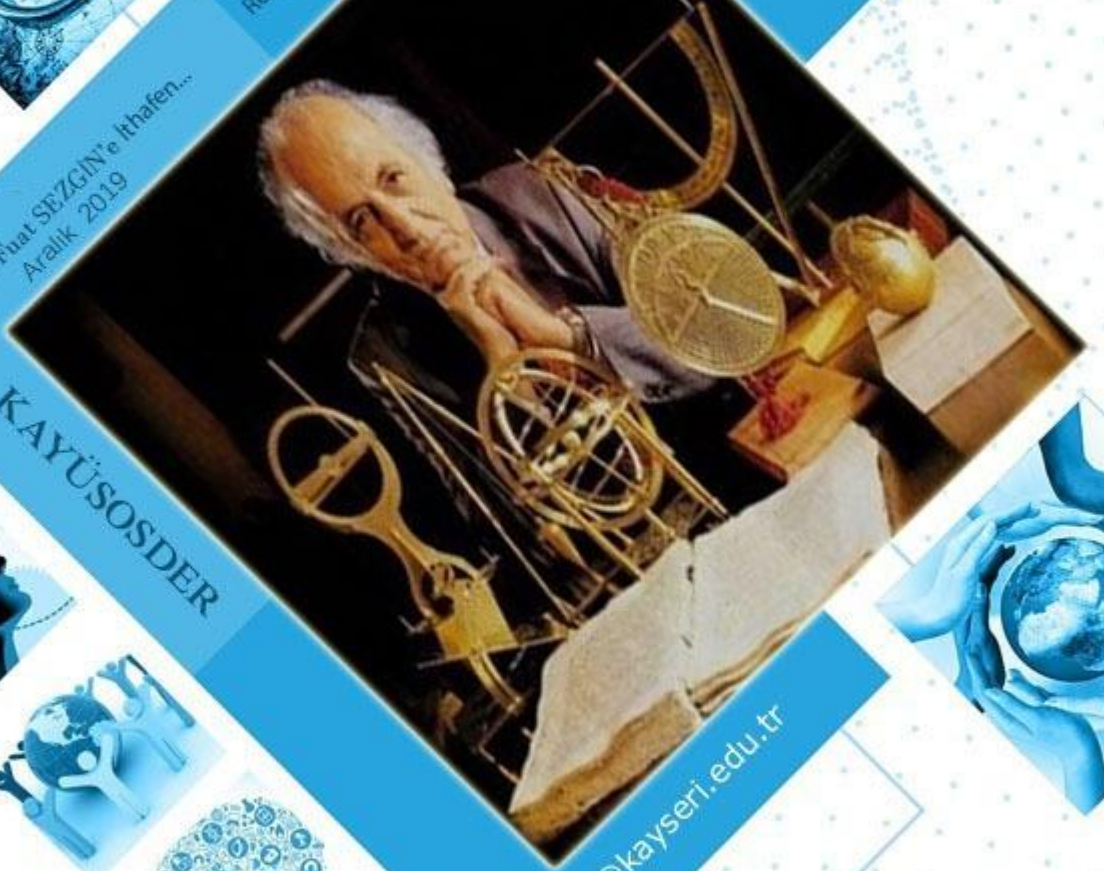

Referring To Prof. Dr. Fuat SEZGİN...
December-2019

KAYUJSS

Prof. Dr. Fuat SEZGİN'e İthafen...
Aralık 2019

KAYÜSOSDER

sosder@kayseri.edu.tr

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Kayseri University Institute of Graduate Education

Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt 1, Sayı: 1, Aralık-2019
Kayseri University Journal of Social Sciences
Vol. 1, No: 1, December-2019

İmtiyaz Sahibi / License Owner:
Kayseri Üniversitesi adına Rektör
Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA

Editör / Editor:
Prof. Dr. Hatice ERKEKOĞLU
Kayseri Üniversitesi

Yardımcı Editör / Co-Editor:
Dr. Öğr. Üyesi Ebru SÖNMEZ KARAPINAR
Kayseri Üniversitesi

Dergi Sekreteryası / Journal Secretary:
Arş. Gör. Ayşegül BOZDOĞAN
Kayseri Üniversitesi

Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından yayımlanan hakemli, disiplinler arası akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazıların, her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. Derginin amaç, kapsam ve diğer tüm ayrıntılar derginin resmî web sitesinde mevcuttur (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kayusosder>).

Kayseri University Journal of Social Sciences is a scientific, interdisciplinary and academic journal published by Kayseri University Institute of Graduate Education.

All scientific, spelling and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors. Please check the Journal's website for aim, scope and other full details <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kayusosder>.

Yayın Kurulu/Editorial Board:

Unvan, Ad-Soyad	Üniversite-Kurum	Ülke
<i>Title, Name-Surname</i>	<i>University-Institution</i>	<i>Country</i>
Prof. Dr. Adem Üzümcü	Kafkas Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Yörük	Kadir Has Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ali Deran	Tarsus Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Anvarbek Mokeev	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Prof. Dr. Bayram Zafer Erdoğan	Anadolu Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Cengiz Tomar	Ahmet Yesevi Üniversitesi	Kazakistan
Prof. Dr. Cihan Çobanoğlu	University of South Florida	ABD
Prof. Dr. Derviş Boztosun	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Doğan Gürsoy	Washington State University	ABD
Prof. Dr. Emine Kılavuz	Nuh Naci Yazgan Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Fevzi Okumuş	University of Central Florida	ABD
Prof. Dr. Hakkı Büyükbaş	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hüdaverdi Bircan	Cumhuriyet Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İrfan Yazıcıoğlu	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Kemal Birdir	Mersin Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Lütfullah Cebeci	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Sarıışık	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Michael Baker	Strathclyde University	Birleşik Krallık
Prof. Dr. Michael Basil	University of Lethbridge	Kanada
Prof. Dr. Muhsin Halis	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Orçan	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Prof. Dr. Muzaffer Uysal	University of Massachusetts Amherst	ABD
Prof. Dr. Ömer Şanlıoğlu	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ömer Torlak	İstanbul Ticaret Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Philip Kitchen	Salford University	Birleşik Krallık
Prof. Dr. Salih Kuşluvan	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Sameer Deshpande	University of Griffith	Avustralya
Prof. Dr. Seyhan Çil Koçyiğit	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Tuncay Çelik	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Vefa Taşdelen	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Prof. Dr. Yunus Yoldaş	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yüksel Ekinci	University of Portsmouth	Birleşik Krallık
Doç. Dr. Ebru Aykan	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet Dalkılıç	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Neslihan Demirel	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Oğuz Öcal	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Özgür Demirtaş	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Semra Aksoylu	Kayseri Üniversitesi	Türkiye

Yayın Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır. /

Editorial board members are listed by academic titles and alphabetically by the first names

Dergi Yazışma Adresi/Journal Correspondence Address:

Kayseri Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi

Köşk Mah. Ahmet El Biruni Cad. No: 23. 38030 Kayseri Türkiye

Tel: +90 352 2076666/43576 – **Faks /Fax:** +90 352 4380665

e-posta/e-mail: sosder@kayseri.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kayusosder>- <https://enstitu.kayseri.edu.tr/HM/Hizli-Menu/26>

Bu Sayının Hakemleri/Blind Referees of This Issue

No	İsim	Kurum
1	Prof. Dr. Ahmet ALBAYRAK	Erciyes Üniversitesi/ Kayseri
2	Prof. Dr. Atabey KILIÇ	Erciyes Üniversitesi/ Kayseri
3	Prof. Dr. Aysun SUNGURHAN	Kırıkkale Üniversitesi/ Kırıkkale
4	Doç. Dr. Adem ÇATAK	Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/ Nevşehir
5	Doç. Dr. Aslı SAĞIROĞLU ARSLAN	Erciyes Üniversitesi/ Kayseri
6	Doç. Dr. Korhan KARACAOĞLU	Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/ Nevşehir
7	Doç. Dr. Sinan KILIÇ	Erciyes Üniversitesi/ Kayseri
8	Dr. Öğr. Üyesi Ceren AYDENİR	Nuh Naci Yazgan Üniversitesi/ Kayseri
9	Dr. Öğr. Üyesi Çağatay KARAKÖY	Cumhuriyet Üniversitesi/ Sivas
10	Dr. Öğr. Üyesi Fulya ZARALI	Kayseri Üniversitesi/ Kayseri
11	Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YILDIZ	Ordu Üniversitesi/ Ordu
12	Dr. Öğr. Üyesi Semra GÜR ÜSTÜNER	Marmara Üniversitesi/ İstanbul
13	Dr. Öğr. Üyesi Serdar SAYGILI	Erciyes Üniversitesi/ Kayseri
14	Dr. Öğr. Üyesi Sevinç ÇELİKAY	Doğuş Üniversitesi/ İstanbul

Hakem listesi unvana ve alfabetik olarak da ada göre sıralanmıştır. /
Blind referees are listed by academic titles and alphabetically by the first names.

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRÜ
PROF. DR. KURTULUŞ KARAMUSTAFA’NIN TAKDİMİ

Kayseri Üniversitesi kuruluşunun henüz birinci senesini tamamlamışken ve ikinci senesine doğru ilerlerken ekip çalışma ruhuna sahip olması, ismini taşıdığı kadim kültür ve değerlere sahip makarr-ı ulema (ulemalar şehri) olan Kayseri şehrinin değerlerine, bilgi birikimine ve yükseköğretim kültürüne sahip olması münasebetiyle kısa sürede ciddi yol almıştır. Bu süreli yayının da hayata geçirilmesi bunun önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. “Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi” üniversitemizin kurumsal manadaki ilk akademik çalışmasıdır ve bizim için çok değerlidir.

Üniversitemizin ilk süreli yayını olan “Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi”nin bu ilk sayısını, “Türk-İslam Bilim Dünyasının Dünya Medeniyetine” katkılarını ortaya koyarak, Türk-İslam Bilim dünyasının derinliğini fark ve idrak etmemizi sağlayan ve bu manada da bilimsel özgüvenimizin oluşmasına ciddi katkıları olan değerli bilim insanımız Prof. Dr. Fuat Sezgin Hocamıza ithaf etmiş olmaktan Kayseri Üniversitesi rektörü olarak büyük onur duymaktayım.

Başta Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitümüzün Müdürü ve Dergimizin Editörü Prof. Dr. Hatice ERKEKOĞLU ve ekibi olmak üzere emeği geçen tüm mesai arkadaşlarımı tebrik ediyorum. Hep birlikte güçlü ve büyük Kayseri Üniversitesi ile “Güçlü ve Büyük Türkiye Cumhuriyeti” için gece ve gündüz demeden çalışacağız, yorulacağız ve yoğrulacağız. Bu inanç ile yola çıkan “Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi”nin bilim dünyamıza katkılar oluşturacak değerli çalışmalara ev sahipliği yaparak daha nice sayılara ulaşmasını diliyorum.

Kalın sağlıcakla...

Prof. Dr. Kurtuluş
KARAMUSTAFA
Kayseri Üniversitesi Rektörü

EDİTÖRDEN...

Değerli Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KAYÜSOSDER) Okurları,

Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yayın hayatına Aralık 2019 tarihinde başlamıştır. Kayseri Üniversitesi'nin ilk akademik dergisidir. Amacı, bilimsel normlara ve bilim etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmaları titizlikle değerlendirerek, düzenli aralıklarla yayımlanan ve sosyal bilimler alanında tercih edilen öncelikli dergiler arasında yer almak olan dergi yılda iki kez yayımlanacaktır. Bu ilk sayı değerli bilim adamı Prof. Dr. Fuat SEZGİN'e ithaf edilmiştir.

Derginin yayınlanmasında emeği geçen başta Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA olmak üzere, editör kurulu ve yayın kurulu üyelerine ve bu sayıya hakemlik yapan değerli öğretim üyelerine teşekkürü bir borç bilirim.

Dergimize makale gönderen yazarlara da ayrıca teşekkür ederek, bundan sonraki sayılar için dergimizin makale kabulüne devam ettiğini bildiririm. Dergimize yöneltilen yapıcı eleştirilere açık olduğumuzu belirterek saygılarımı sunarım.

Prof. Dr. Hatice ERKEKOĞLU
Editör

İçindekiler / Contents				
Makale Sıra No	Makale Başlığı Paper Tittle	Yazar(lar) Author(s)	Makale Türü Paper Type	Sayfa Page
1	Hakîkî'nin Şühûd-Nâme Risâlesi / <i>The Şühûd-Nâme Epistle Of Hakîkî</i>	Dr. Öğr. Üyesi İsmail YILDIRIM	Araştırma / <i>Research</i>	1-42
2	Sanatta Bir İfade Aracı Olarak Soyutlama / <i>Abstraction As A Means Of Expression In Art</i>	Dr. Öğr. Üyesi Evrin ÖZESKİCİ	Araştırma / <i>Research</i>	43-57
3	Stratejik Yönetim Alanında Türkiye' nin Genel Durumu: 1975-2019 Yılları Arası Bibliyografik Bir Değerlendirme/ <i>Turkey' s General Situation In The Strategic Management Area: A Biblographical Appreciation Between 1975-2019</i>	Doktora Öğrencisi Muhammed BELLEK Doktora Öğrencisi Erdem KOPARAN Doç. Dr. Ebru AYKAN	Araştırma / <i>Research</i>	58-90
4	Türkiye'deki Şirketlerde Tedarik Zinciri Ölçek Ve Kapsam Ekonomileri Modelinin Araştırılması / <i>Investigation Of Supply Chain Scale And Scope Economies Model In Companies In Turkey</i>	Dr. Öğr. Üyesi Biray KOÇAK	Araştırma / <i>Research</i>	91-113
5	Uşak İlinin Bazı Köylerinin Geleneksel Kadın Baş Giyim Ve Süslemelerinin İncelenmesi / <i>Investigation Of Traditional Women's Headdresses And Ornaments Of Some Villages In Uşak</i>	Dr. Öğr. Üyesi S. Çiğdem Koçak Arkeolog Cengiz Doğan	Araştırma / <i>Research</i>	114-128

HAKİKÎ'NİN ŞÜHÛD-NÂME RİSÂLESİ

İsmail YILDIRIM¹

<https://orcid.org/0000-0001-5426-224X>

Araştırma Makalesi

Gönderi Tarihi: 08.11.2019

Kabul Tarihi: 29.12.2019

DOI:

Online Yayın Tarihi:30.12.2019

Öz

Sultan III. Murad (1545-1595) devri, şâir ve nâsiri Hakikî tarafından 1587-88 senesinde manzum olarak kaleme alınan *Şühûd-nâme*, tasavvufî anlamda “ilâhî tecellîleri anlatan, âlem-i mânâyı beyan eden kitap veya risale” anlamına gelir. Biyografik kaynaklar ve eserlerinde Melâmîlikle münasebeti olduğu anlaşılan yazar, *Şühûd-nâme*'sinde Allah'ın varlığı ve birliği, O'nun cemâlî ve celâlî sıfatları, vahdet-i vücûd anlayışı, müridin sülûk hâllerini, mâsivâdan yüz çevirmenin hikmetleri, Hak ehli olanların faziletleri, riyâ ehlinin alâmetleri vs. üzerinde durur. Söz konusu mevzuları dile getiren yazar, yer yer âyet ve hadis iktibaslarıyla anlattıklarını teyit etme yoluna gider. Kaygusuz Ahmed Sârbân, Nesîmî, Refî'î gibi şairlerin manzumelerinden alıntılar yapan yazar, Yazıcıoğlu'nun *Muhammediyye*'sinden de örnek parçalar sunar.

Bu çalışmanın giriş bölümünde kısaca Türk-İslâm kültürü-edebiyatı üzerinedurulduktan sonra Hakikî'nin hayatına ve eserlerine dair bilinenler ifade edilecektir. Bu kısmın ardından şairin yukarıda mevzu bahis edilen eseri *Şühûd-nâme* tanıtılacak, eserin şekil ve muhteva hususiyetleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslâm edebiyatı, Melâmîlik, Hakikî, *Şühûd-nâme*.

THE ŞÜHÛD-NÂME EPISTLE OF HAKİKÎ

Abstract

The *Şühûd-nâme*, which was written in 1587-88 in verse by Hakikî who was the poet and the prosaist under the realm of Sultan Murad III (1545-1595), means “a book or epistle describing the divine manifestations and declaring the world of meaning” in a sufi sense. The author, whose biographical sources and works are understood to be in relation to the sufi movement based on reproach discussed the existence and unity of God, his beauty and glory attributes, the concept of unity of existence the spiritual journey course of the disciple, the wisdom of turning away from the sins, the virtues of those who are on the right path, the characteristics of the hypocrites, etc. in his *Şühûd-nâme*. The author, who expresses these issues, occasionally confirms the subjects he tells through the quotations from the verses and hadiths. Quoting the poems of the poets such as Kaygusuz Ahmed Sârbân, Nasîmî, and Refî'î, the author also presents exemplary pieces from Yazıcıoğlu's *Muhammediyyah*.

In the introduction part of this work, after focusing briefly on the Turkish-Islamic culture-literature, whatever known about Hakikî's life and works will be expressed. Subsequent to this part, the above-mentioned work of the poet, the *Şühûd-nâme*, will be introduced, and the form and content of the work will be discussed.

Key Words: Turkish-Islamic literature, Melâmîlik, Hakikî, *Şühûd-nâme*

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Develi İslami İlimler Fakültesi, ismailyildirim@gmail.com

GİRİŞ

Türklerin İslâmiyet'i kabulüyle başlayan ve hemen her alanda kendisini hissettiren bazı yenilik ve gelişmeler hiç şüphesiz kültür, sanat ve edebiyat sahasında da hissedilmiştir. Türk-İslâm medeniyetine mensup şair ve müellifler, yeni dinin getirdiği mükellefiyetlerin farkında olmuş, kültür ve sanat mecrasında bu medeniyete ait dinî ve edebî bir edebiyatın teşekkül etmesinde önemli rol oynamışlardır. Esasen ilk ürünlerine Arap ve Fars edebiyatlarında rastladığımız Allah ve Hz. Peygamber etrafında yazılan edebî türler, Anadolu'ya tercüme vasıtasıyla gelmiş akabinde özgün ve telif eserler meydana getirilmiştir.

Türkler, İslâmiyet'le karşılaşmalarından itibaren bu dinin düşünce bakımından kendi dünya görüşlerine, örf ve geleneklerine uygunluğunu görmüş ve benimsemişlerdir. Bu benimseme, sıradan bir kabulün ötesinde bütün benlikleriyle onu özümseme, kavrama ve anlama şeklinde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu dine intisap etmiş şair ve yazarlar da artık edebî sahada bu dinin çizdiği anlamsal kavram çerçevesinde mesleklerini icra yoluna gitmişlerdir. İnsan tasavvurları, tabiata yaklaşımları, toplumsal hadiseleri yorumlamaları, kudsiyet arzeden mefhumları nazmen veya nesren yazıya dökmeleri hep bu dinin tesiriyle olmuştur. Kültür ve edebiyat sahasında beyana getirdikleri tüm eserler, "Türk-İslâm edebiyatı" kavramı çatısı altında gelişim göstermiştir. "Türk-İslâm Edebiyatı, Türklerin İslâm'ı kabul etmelerinden başlayarak, klâsik olarak değişikliğe uğramadan Tanzimat Dönemi'ne ve oradan da çeşitli değişikliklerle günümüze kadar ulaşan din ağırlıklı edebî ürünlerle müellif ve şairleri inceleyen bir bilim dalıdır. Tüm İslâmî ilimlerde olduğu gibi, bu alanın da ilk kaynakları *Kur'ân-ı Kerîm* ile hadislerdir. Kısâs-ı enbiyâlar (şiyerler ve diğer peygamberlerin kıssaları), tasavvuf (umûmî tasavvuf, tarikat-tekke edebiyatı ve menâkıb-ı evliyâ), devrin ilimleri, yerli malzeme ve İran Edebiyatı da bu edebiyatın diğer kaynaklarıdır. Arapça, Farsça ve dinî ilimler ile bu ilimlere ait ıstılahları bilmenin bu edebiyat için önemi ortadadır." (Yıldız, 2007, s. 549)

Aşağıda tafsilatlı bir şekilde ele alacağımız *Şühûd-nâme* de mezkûr fikriyatın mahsulü olup Hakk'ın mânâ âlemindeki sûreti, tecellîsi, O'nun zâtî ve sübûtî sıfatları, kulun yaratıcısı karşısındaki hâl ve davranışları kısacası tevhid düşüncesinin nazmen vücut bulmuş hâlidir.

1.Hakîkî

1.2. Hayatı ve Şahsiyetine Dair Bilinenler

Mevcut kaynaklarda Hakîkî'nin doğum ve ölüm tarihlerinde dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Sultan III. Murad devrinde yaşadığı anlaşılan şairin *Şühûd-nâme*'sinde yer alan:

Bu ma'nâdan nedür söyle murâduñ

'Ayân eyle sözün Sulţân Murâd'uß (Hakîkî, 1587-88, vr. 33b)

Toğuz yüz toğsan altı idi târih

Ki şaldum bu zemîne 'ilmile bîh (Hakîkî, 1587-88, vr. 44a)

beyitlerinden hareketle söz konusu padişah döneminde hayatta olduğu ve eserini 996 (1587-88) yılında te'lif ettiği anlaşılmaktadır. Sultan III. Murad'ın 1546 ilâ 1595 yılları arasında yaşaması ve eserin tamamlanma tarihi Hakîkî'nin XVI. yüzyılın ortaları ile XVII.

yüzyılın başlarında yaşadığı kanaatini ortaya çıkarmaktadır. Müellifin, *İrşâd-nâme* isimli eserini neşreden Ali Çavuşoğlu da bu tarihleri teyit etmektedir.

Müellefâtından tespit edebildiğimiz kadarıyla müellifin ismi Hakîkî olarak geçmektedir. “Hakîkî” ibaresinin isim mi mahlas mı olduğu konusunda kesin bir kanaat sahibi olmadığımızı da belirtmeliyiz. Ancak Klâsik şiir geleneğimizde şairler, manzumelerinde mahlaslarını kullanır ve bu şekilde tanınırlardı. Şair de kuvvetle muhtemel mahlasını “Hakîkî” olarak kullanmaktaydı.

İlerleyen bölümlerde de mevzu bahis edileceği üzere Hakîkî'nin, Melâmî-Bayrâmî tarikatına yakın, söz konusu tarikatın üslûp ve ıstılahlarına hâkim olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Hakîkî ile aynı dönemde yaşamış, onunla aynı argümanları kullanmış olan Hakîkî Bey ve Hakîkî-zâde Osman isminde iki şahıs ile karıştırılmış, bu şahısların kim oldukları konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Bu kişilerin aynı kişi mi yoksa ayrı şahsiyetler mi olduğu konusunda bir ihtilaf mevcuttur. Hakîkî-zâde Osman'ın kimliği Hakîkî Bey'e nispetle daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır ancak Hakîkî Bey'in tam olarak var olup olmadığı bile bir problem teşkil etmektedir. Konuyla ilgili tartışmaları etraflı bir şekilde mülâhaza eden Yazıcı şunları ifade etmektedir:

“Müstakim-zâde, *Mecelletü'n-nisâb* (Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, 2000, vr. 186b) adlı biyografik eserinde Hakîkî ve Hakîkî-zâde'yi iki ayrı şahıs olarak birbirinden ayırır. Hakîkî maddesi altında biyografileri sıralarken Hakîkî'nin *İrşâd-nâme* isminde Türkçe bir risâle sahibi olduğu bilgisini verir. Hakîkî-zâde maddesinde ise isminin Osman olduğu ve Halvetî şeyhi olduğuna dair bilgi bulunur. Ayrıca Müstakim-zâde yine *Risâle-i Bayrâmîyye*'sinde Hakîkî Bey'in Bayrâmî şeyhlerinden Hüseyin Lâ-mekânî'nin halifelerinden birisi olduğunu ve Şah Sultân Câmisi'nde şeyhinin yanına defnedildiğini ve vefat tarihini belirtir. Müstakim-zâde'nin verdiği bilgileri teyit doğrultusunda Hakîkî'nin mezarını tespit amacı ile Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Kampüsü içinde kalan Şah Sultan Camisi'ne yaptığımız ziyarette Hakîkî'nin mezarına rastlayamadık. Ayrıca bu hazirede en erken tarihli mezar taşı -birisi dışında- hicrî 1200'lü yıllara aittir ki o da Lâ-mekânî'nin (Tuğluk, 2001, s. 16) mezarıdır. Bu mezar da Hüsrev Hâtemî tarafından yakın bir tarihte yaptırılmıştır. Bugün mezar taşının hazirede bulunmuyor oluşu elbette Hakîkî'nin buraya defnedilmediği anlamına gelmez çünkü hem üzerine defin yapılmış olma hem de mezar taşının kaybolma ihtimâli mevcuttur. Zaten belirttiğimiz üzere Lâ-mekânî'nin de mezar taşı tarihî bilgiler sayesinde yeniden yaptırılmıştır.” (Yazıcı, 2017, s. 143)

Müstakim-zâde'nin verdiği bilgiler ışığında, Hakîkî Bey ve Hakîkî-zâde Osman iki ayrı şahıstır. Hakîkî'nin *İrşâd-nâme* adlı bir eserini zikreden Müstakim-zâde, *Şühûd-nâme*'nin varlığından bahsetmez. Hakîkî-zâde Osman'ın ise Halvetî şeyhi olduğunu beyan eder. Bu hususun bahsi bile Hakîkî ile Hakîkî-zâde Osman'ın farklı kişiler olduğunu ispat eder. Zira *Şühûd-nâme* müellifi Hakîkî, Melâmî-Bayrâmî çizgisi üzeredir. Hakîkî'nin diğer eserlerinden olan *İrşâd-nâme* ve *Ma'rifet-nâme*'de mahlası hep Hakîkî'dir. Yine *Şühûd-nâme*'den hareketle yazar, eserinin iki yerinde mahlasını zikreder. Bunun yanı sıra söz konusu mahlasının sonrasında ne “zâde” ne “Osman” ne de “Bey” ibaresini kullanır:

Yüzüñ ħāk eyle yolında Ħākīkī

Anı yokluğdur rüsümüñ tariķı (Hakîkî, 1587-88, vr. 34a)

Ħākīkī'nüñ şuçundan geç İlähī

Egerçi işledi bî-ħadd günâhı (Hakîkî, 1587-88, vr. 45a)

Melâmîliğin mahiyeti ve temsilcileri üzerine muteber incelemelerde bulunan Gölpınarlı ise, elindeki mecmuadan hareketle *İrşâd-nâme* ile ilgili bir başlığın sehven

yazıldığını veya müstensih hatası olduğunu kabul eder. Çünkü mecmuadaki başlığa göre *İrşâd-nâme*'nin müellifi Hakîkî Osman şeklinde kayıtlıdır. *İrşâd-nâme*'nin yazarı sadece Hakîkî'dir; zira *İrşâd-nâme*'nin hiçbir nüshasında Hakîkî Osman ismi veya künyesi geçmemektedir. Konuyu tartışmaya açan Yazıcı bu konuda şu beyanını vermektedir:

“Abdûlbâkî Gölpınarlı *Melâmîler ve Melâmîlik* adlı eserinde Müstakim-zâde'nin verdiği bilgileri tekrarlayarak Hakîkî Bey ve Hakîkî-zâde'yi ayırarak *Osmanlı Bilginleri* müellifi Bursalı Mehmed Tâhir'in bu iki şahsı karıştırdığını söylemiştir. Ayrıca Tıflî'nin Bayrâmî büyüklerini sıraladığı *Sâkî-nâme*'sinden hareketle Tıflî'nin bir Bayrâmî büyüğü olan Hakîkî'den feyz aldığını söyler ancak bu eserdeki “hakîkî” kelimesinin özel veya cins isim olup olmadığı tam olarak anlaşılmamaktadır. Gölpınarlı, Hakîkî'ye atfettiği *İrşâd-nâme*'yi Bayrâmî yolunun temel kaynaklarından kabul eder ve *İrşâd-nâme*'deki bir bölümden hareketle Hakîkî'nin İdrîs-i Muhtefî'den alıntı yaptığını belirtir. (Gölpınarlı, 1931, s. 90) Elindeki mecmuada bulunan *İrşâd-nâme* nüshasında “Risâle-i İrşâd-nâme-i li-Hakîkî Osmân Efendi el-Bayrâmî Kuddise Sırruhu” ifadesinin müstensih hatası olduğunu, müstensih Hakîkî Bey ile Hakîkî-zâde Osmân'ı karıştırmış olabileceğini belirtir ve Hakîkî-zâde'nin Hakîkî'nin oğlu olabilme ihtimali üzerinde durur.” (Yazıcı, 2017, s. 144)

Anlaşılan o ki aşağıda *Şühûd-nâme*'sini tanıtacağımız Hakîkî diğerlerinden ayrı bir şahıstır. Hakîkî'ye atfedilen *Şühûd-nâme*, *İrşâd-nâme* gibi eserlere bakıldığında Melâmî-Bayrâmî şeyhlerinden iktibaslar ve atıflar açık şekilde göze çarpmaktadır. Örneğin hem *İrşâd-nâme*'de hem de *Şühûd-nâme*'de Ahmed Sârbân'ın şiirlerinden alıntılar vardır. Hem mensur-manzum karışık bir eser olan *İrşâd-nâme*'de hem de manzum bir eser olan *Ma'rifet-nâme*'de mahlasını Hakîkî olarak verir. *İrşâd-nâme*, *Ma'rifet-nâme*, *Şühûd-nâme* adlı Hakîkî ismi ile yazılan eserler, Müstakim-zâde'nin *Risâle-i Bayrâmîyye*'si ve *Mecelletü'n-nisâb*'ı, mektup ve der-kenar kayıtları, Hakîkî'nin Lâ-mekânî'nin adını geçirdiği gazeli gibi tarihi kayıtlar Hakîkî'yi Melâmî bir mutasavvıf olarak göstermektedir. Ne Hakîkî-zâde Osman ne Hakîkî Beyherhangî bir Melâmî metninde geçmez.

Hakîkî'nin maddî hayatına dair bilinenlerin çok az olduğunu yukarıda zikredilmişti. Fakat onun Melâmî bir gelenekten beslenmesi, bu geleneğin getirdiği düşünceyi temsil etmesi, bunu eserlerine yansıtarak dünya ve ukbâ hayatıyla ilgili nasihatler vermesi onun manevî hayatının kayda değer olduğunu göstermektedir. Şairin söz konusu manevî şahsiyetine dair bilgiler burada verilmeyecek, eserin muhteva unsurlarının inceleneceği kısımda şairin edebî-manevî şahsiyetine *Şühûd-nâme* üzerinden peyderpey temas edilecektir.

1.3.Eserleri

Hakîkî'nin mevcut bilgilerimize göre 5 adet müstakil eseri ve muhtelif eserlerde yer alan şiirleri mevcuttur.

1.3.1. *Şühûd-nâme*: İlerleyen kısımlarda eserle alakalı ayrıntılı bilgi verilecektir.

1.3.2. *İrşâd-nâme*: Eserde âlemin yaratılması, Allah'ın kendi cemâlini aynada müşâhede etmek istemesi ve nûrunun aksinden âlemi var etmesi, nûr-ı Muhammedî teorisi, cevherin yaratılması ve onun heybet nazarıyla suya dönüşmesi, sudan da yerlerin ve göklerin oluşması, o cevherin de hakikat-i Muhammediyye olması, ardından diğer hadiselerin oluşması ve her şeyin insan sûretine gelmek için devretmesi, mürşid-i kâmilin tarifi, sülûk etmenin gerekliliği, hakikat ehline teslim olmanın ahvâli, hakikat-i Muhammediyye'nin ve nûr-ı Ahmed'in iman ve irşattaki fonksiyonu, sâlik ve mürşid-i kâmilin ilişkileri, kutbun bir kişi olmasının manası, ehl-i nâr ve nûrun kim oldukları gibi konular ele alınmıştır.

Eserle ilgili Abdülbaki Gölpınarlı şu ifadeleri kullanmaktadır: “*İrşâd-nâme*, 39 sahifelik bir risâledir. Bab ve fasıllara ayrılmamıştır. “Hakikat-i Muhammediyye, hakikat-i insaniyye, ism-i cemâl ve celâle mazhar olmak sûretiyle kâinatın zahirî iki muhalif vech üzere devri, câhil ve kâmil mürşid, Melâmetin âdâbı, tâlibin gönülden düşmesi, tekrar yola gelmesi için verilen cezalar, kutub, irşâdın kutbun hakkı olduğu ve rehberlerin kutubdan müstefid oldukları, mümkün olduğu kadar tafsilen ve selis, sâde bir lisanla yazılmıştır. Şimdilik Melâmîlik-Hamzavîliğin mutakadâtını ve bilhassa teşkilâtını bildiren en eski ve aslî kitap budur.” (Gölpınarlı, 1931, s. 211-212)

Kataloglardan taranan bilgilere göre, Cârullah Bl. 2124/2, Mihrişâh Sultan Nr. 117-575, Osman Ergin Yazmaları Nr. 1429 ve 1330, İzmir Millî Kütüphânesi 1483, Kasidecizade 703 159a-185b varakları arasında, Alî Emîrî Manzum 794 1b-19a arasında, İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler 6424 ve 2206/01, Manisa Yazma Eserler 45 Ak Ze 818/1, Ms. Or. Oct. 2746 1b-16b ve Tercüman Yazmaları 210 93b-111a arasında nüshaları bulunmaktadır. Eser, Ali Çavuşoğlu ve Abdurrezzak Tek tarafından neşredilmiştir. (Çavuşoğlu, 2002; Tek, 2007)

1.3.3. *Ma‘rifet-nâme*: Mensur bir mukaddime ile başlayan eser, mesnevî nazım biçimiyle devam etmektedir. Müellif bu mukaddimede eserinin isminin *Ma‘rifet-nâme* olduğunu ve bu ismi neden verdiğini belirtir. Hakîkî, zamanın padişahı olan Sultan Murad Han’ın sorularına üç türlü cevap verdiğini, ilk cevabın mecaz yoluyla, kendi zamanındaki taklitçilerin durumlarına açıklama getirmek ve onlara nasihat etmek için; ikinci cevap “mecaz, hakikatlerin köprüsüdür” sözünün anlamına atfen “tâliblere” dediği tasavvuf yolunda olanlar içindir. Son cevap ise “kendini bilen, kuşkusuz Rabbini de bilir” sözüne binaen III. Murad’ın lugazının her beytine ayrı ayrı cevaplar içerir. Cevaplar “ma‘rifet-i nefse ve ma‘rifet-i Rabb’e mahsus olduğu için” eserin ismine *Ma‘rifet-nâme* adını vermiştir. *Ma‘rifet-nâme*, Murâdî’nin şiirleri ile birlikte toplam 440 beyittir. (Yazıcı, 2017, s. 149)

Tespit edildiği kadarıyla eserin iki nüshası mevcuttur. Birisi *Şühûd-nâme* ve *İrşâd-nâme* ile birlikte 45 Ak Ze 816 numarasıyla 17b-28a varakları arasında Manisa Yazma Eser Kütüphanesi’nde, diğeri ise Süleymaniye Kütüphânesi’nde Kasideci-zâde 704 numarasıyla 186a-202a sayfalar arasında kayıtlıdır. Eser, Mehmet Yunus Yazıcı tarafından inceleme-metin hâlinde yayımlanmıştır. (Yazıcı, 2017, s. 142-181)

1.3.4. *Silsile-nâme*: Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmiler* adlı kitabında Hakîkî’nin *Silsile-nâme* ismiyle kayıtlı bir eserinin olduğunu işaret etmektedir:

“Amma zikrolunan ehl-i nârla ehl-i nûrun hikâyesi ehl-i tarikat kavlince tafsil üzere ‘Silsilenâme’ adlı bir risâlemizde beyan olunmuştur. Anı ele getirüp yazan ve okuyan tâliplere silsile-i tarikat ve ahvâl-i hakikat malûm ola.” (Gölpınarlı, 1931, s. 214)

1.3.5. *Tarikat-nâme*: Abdurrezzak Tek’in neşrettiği *İrşâd-nâme*’de Hakîkî’ye ait *Tarikat-nâme* isminde bir eserin olduğu bilgisine yer verilir: “*Tarikat-nâme-i Osmân Hakîkî* isminde bir kitabı dahi vardır.” (Tek, 2007, s. 271-272) Fakat bu kitabın Hakîkî-zâde Osman’a ait olabileceği düşüncesi kuvvetle muhtemeldir.

1.3.6. Şiirleri: Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmîyye*'sinde Hakîkî'nin iki şiirine yer vermiştir. (Tek, 2007, s. 271-272) Sarı Abdullah, Mesnevî şerhi *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'sinde beş adet gazeline yer vermiştir. (Gölpınarlı, 1931, s. 346) Ms. Or. Oct. 2746 numaralı mecmuada 58a, 58b, 60a, 63a, 65a, 65b, 71a, 72a, 72b'de ve Alî Emîrî Manzum 793 numaralı mecmuanın 64b, 66b, 74b varaklarında şiirleri bulunmaktadır.

2. Şühûd-nâme'nin Şekliyle İlgili Unsurlar

2.1. Nüshası

Şühûd-nâme'nin bilinen tek nüshası Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi 45 Ak Ze 816'da 30b-45b varaklar arasında *İrşâd-nâme* ve *Ma'rifet-nâme* ile birlikte kayıtlıdır. Ta'lik hatla yazılan *Şühûd-nâme*, 618 beyit ve 2 adet dörtlükten müteşekkildir. Her satırda ortalama 22 beyit vardır. 33a numaralı sayfada 15. beytin ikinci mısrası yazılmamıştır. Eser, mesnevî nazım şekli olan *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* kalıbıyla yazılmış olmakla birlikte içerisinde gazeller ve hece ölçüsüyle yazılmış şiirler de yer almaktadır. Hâliyle eserin vezni de yer yer değişmektedir. Hem âyet ve hadis iktibasları hem de bâb başlıkları ile bölüm ayrımları yapılmıştır. Söz konusu bölüm başlıklarının tamamı sürh mürekkeple yazılmıştır. Nesîmî, Refî'î, Ahmed Sârbân gibi şairlerden ve *Muhammediyye* gibi eserlerden beyitler bölümler arasında yer almaktadır.

2.2. İsmi ve Sebeb-i Te'lifi

Arapça bir sözcük olan “şühûd; şahit olma, bir yerde hazır bulunup görme, ilâhî tecellileri seyretme” gibi manalara gelir. Farsça “name; yani mektup, kitap, risale”ekiyle birleşerek sıfat terkibi oluşturmuştur. Bu hâliyle *Şühûd-nâme*, yukarıda da zikredildiği gibi tasavvufî anlamda “ilâhî tecellileri anlatan, âlem-i manayı beyan eden kitap veya risale” anlamına gelir. “Şühûd-nâme” tabiri eserde müstakim bir yer teşkil etmez fakat müellif, eserinin üç beytinde “şühûd” kelimesine göndermede bulunarak okuyucuya eserin ismiyle alâkalı ipuçları verir.

Şühûd-ı zât-ı Bârî'dür vücûdî

Yer ü gök ehli kıllular sücûdî

Şühûd-ı Zât bil kim evliyâdur

Dağî vâriş-i sırr-ı enbiyâdur (Hakîkî, 1587-88, vr. 42a)

Hakîkî, eserinin mukaddime bölümünde Yüce Allah'a hamd ü senâlarda bulunduktan sonra eserin yazılış sebebi ile ilgili bilgiler verir. Şair, kendisini seher vakti öten bülbüle teşbih ederek artık dert ve gamdan uzak durması telkininde bulunur. Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarını ne kadar izah etse de O'nu ta'zim ve tekrim etmeye muvaffak olamaz üstelik bunun bir sınırı da yoktur. Şair, yine bülbül motifinin perde arkasında mutasavvıflara atıfta bulunarak onların gül meclislerinde edebî eserler okuduklarını ifade eder. Bütün bu dile getirdiği meselenin de aslında Sultan III. Murad'ın isteği ve arzusu olduğunu beyan eder. Üstelik şair, “murad” kelimesindeki cinastan hareketle sözü hem şeklen hem de mânen güzelleştirme yoluna gitmiştir. Anlaşılan o ki şair, eserini yazmasından muradı, Sultan III. Murad'ın şahsî isteği veya onun saltanatını medh etme arzudur.

Yeter ey bülbül-i murğ-ı şehergâh

Niçe bir derd ile idesün âh

Ne deñlü söyleseñ yokdur nihâyet

Bu menzilde nihâyetdür bidâyet

Bu bâğuñ bülbüli vardır hezārān
Oğurlar maḥfil-i güllerde destān

Bu ma'nādan nedür söyle murāduñ
'Ayān eyle sözün Sulṭān Murād'uñ (Hakikî, 1587-88, vr. 33b)

2.3. Dili ve Üslûbu

Halka nasihat etmek, onları eserden fayda kılar hâle getirmek, halka ve müritlerine dünya ve ukbâ hayatının saadetiyle alâkalı faydalı bilgiler aşılama-kisteyen her mutasavvıf-klâsik şair gibi Hakikî de geniş tabakalara ulaşmak için yalın bir üslûbu tercih etmiştir. Bu tabakaya toplumun hemen her kesimi dâhildir. Dolayısıyla Hakikî'nin kullandığı Türkçe de sade ve açıktır. Abdurrahman Adıgüzel, bu hususla ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Bu düşüncenin fikir kaynağı doğrultusunda hedef kitlesi, oldukça heterojen bir yapıya sahiptir. Bu sebeple diğer zümre edebiyatlarından farklı olarak dağdaki çobandan, saraydaki devlet başkanına kadar her çeşit insana hitap etmek durumundadır. Bu sebeple; dil, vezin, nazım şekilleri, nazım türleri vs. gibi dış unsurlar bakımından kimi zaman millî çizgiye yaklaşırlar, kimi zaman da yüksek zümrenin zevkine ulaşırlar. Bu durum birleştiricilik işaretidir.” (Güzel, 2012, s. 45) Bu bağlamda toplumun tüm kesimlerini kucaklayıcı bir yaklaşım sergileyen mutasavvıf şair ve yazarlar külfetli üslûbun yerine sade üslûbu tercih etmişlerdir. Konunun daha sarîh anlaşılması ve dilin açık-basit bir üslûbu yansıtması açısından aşıya eserin ilk üç beyti alıntılanmıştır:

Anı eydelüm evvel kim Ḥudā'dur
İşi kıllarına luṭf u 'aṭādur

Ḳul anuñ mülk anuñdur iş anuñdur
Ḳamu eşyâdaki cünbiş anuñdur

Alan oldur viren oldur her işde
Getürüp gideren ol yaz u kışda (Hakikî, 1587-88, vr. 30b)

Hakikî'nin eserlerini te'lif etme süreci, Klâsik Osmanlı Türkçesi'nin yaygınlık kazandığı, hem manzum hem mensur hem de manzum-mensur karışık metinlerde artık Arapça ve Farsça unsurların geniş bir şekilde yer aldığı bir döneme rastlar. Her ne kadar söz konusu unsurların o dönemde yaygın şekilde kullanıldığı düşünülse de Hakikî bu hususta daha çok Eski Anadolu Türkçesi'nin kelime kadrosunu, bunun yanı sıra gramer ve ses hususiyetlerini kullanır. Örneğin “kamu (hepsi), kanı (hani), tamu (cennet), yüz ur- (yüz sürmek), görk (güzel, gösterişli), eyit- (söylemek, anlatmak), bular (bunlar), şular (şunlar)” vs. kelimeler Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sıkça kullanılan sözcüklerdir.

Yine Hakikî'nin *Şühûd-nâme*'sinde kullanılan gerundium (zarf) ve fiil çekim ekleri Eski Anadolu Türkçesi'nin gramer özelliklerini yansıtır:

Ser-â-serden geç**üben** gir 'abāya (Hakikî, 1587-88, vr. 32a)
Müşkil bu sözi ol**uban** çün bilmedi kimse (Hakikî, 1587-88, vr. 36b)
Sen anı şöyle şanursun senc**ileyin** bir âdemdür (Hakikî, 1587-88, vr. 42a)
Bize yol vir varav**vüz** saña senden (Hakikî, 1587-88, vr. 45b)
Du'âlar idev**vüz** ol görkli yüze (Hakikî, 1587-88, vr. 34b)
Dün ü gün secde kı**lgıl** olma gümrâh (Hakikî, 1587-88, vr. 33a)

Ĥudâyâ virmegil cühhâla devlet

(Hakîkî, 1587-88, vr. 35a)

Eser, Eski Anadolu Türkçesi'nin yanında Azerî Türkçesi hususiyetlerini de ihtiva etmektedir. Bazı kelimelerdeki $ķ > ĥ$ değişikliği özellikle dikkat çekmektedir. Bu değişim meselesinde Azerî Türkçesi ĥ'yi, Osmanlı Türkçesi ķ'yı umumileştirmiştir. (Ergin, 1971: s. 91) Meselâ şu iki misal konuya açıklık getirmektedir:

Bu ğaflet **uyĥ**usundan kırtulupdur

(Hakîkî, 1587-88, vr. 33a)

Bularda kıayęu **ķorĥu** olmaz ey yâr

(Hakîkî, 1587-88, vr. 39a)

“Esasında vezin ve kafiyeden sonra şiirdeki ritmi sağlayan ses tekrarlarıdır. Seslerin belirli aralıklarla yenilenmesiyle şiir, musikîye yaklaşır ve âhenk yönünden farklı ve çekici bir atmosfere bürünür.” (Macit, 2005, s. 51) Hakîkî de aliterasyon ve âhengi sağlamak amacıyla birçok yerde ses tekrarlarında bulunmuştur.

Anuĥcündür ‘aķıl kim bile anı

Anuĥcündür bu ten kim ola fânî

Anuĥcündür kıulaķ emrin işide

Dil **anuĥcündür** kim zikrin ide

Anuĥcündür burun kim ala ĥoř-bü

Anuĥcündür ayaķ kim gider toğru

(Hakîkî, 1587-88, vr. 41a)

2.4. Âyet ve Hadis İktibasları

Şühûd-nâme'nin birçok yerinde Hakîkî, âyet ve hadis iktibaslarında bulunmuştur. Bu iktibaslar, bölüm başlıkları ve manzume içerisinde yer almak üzere iki şekilde kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Hakîkî, Hallâc-ı Mansûr'un cezbe anında söylediği ve kendisini idama götüren “Ene'l-Hak” yani “Hak benim” ifadesine de telmihte bulunur. Aşağıdaki ilk beyitte Hz. Peygamber'in vafında beyan edilen hadis, ikinci beyitte Kehf Sûresi'nden kısmî yapılan iktibasın örneği, üçüncü beyitte ise Hallâc-ı Mansûr'un sözü takdim edilmiştir:

Ki anuĥ şânına *levlâke levlâk*

Dimişdür Ĥaķ *lemâ ĥalaktü'l-eflâk*²

(Hakîkî, 1587-88, vr. 31a)

O zâtı ańla Ĥayy-ı câvidândur

Muĥĥ-i *küllî şey*³ü ĥaybdândur

(Hakîkî, 1587-88, vr. 40a)

Şıfâtı zât-ı muĥlaķdır muĥaķķaķ

Sevâd-ı zülfidür dâr-ı *ene'l-Ĥaķ*⁴

(Hakîkî, 1587-88, vr. 42a)

²“لولاك لولاك لما خلقت الافلاك” - Levlâke levlâke le-mâ halaktü'l-eflâke” Mânası şöyledir: “Sen olmasaydın, sen olmasaydın (ey Muhammed), felekleri yaratmazdım.” Lafız itibariyle böyle bir kudsî hadis olmadığı ileri sürülmüştür. Ancak Hz. Peygamber'e övgü olarak yazılan na'ıtların çoğunda bu söze yer verilmiştir. (Yılmaz, 2013, s. 456).

³كُلِّ شَيْءٍ “her şey için” anlamına gelen ibare Kehf Sûresi'nin 84. âyetinden kısmî iktibastır. Âyetin tamamı şu şekildedir: “Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar ve kudret sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) her şey için bir sebep (bir vasıta ve yol) verdik.” Kehf Sûresi, 18/84.

⁴ “Ben Hakk'ım” anlamında bir söz olup Hallâc-ı Mansûr tarafından söylenmiştir. Bu söz bâtinî manada Tanrılık iddiasında bulunmak değildir. Çünkü Mansûr, kendisini Hak'tan bir parça olarak görmüştür. Geniş bilgi için bkz. (Pala, 2012, s. 139)

3. Şühûd-nâme'nin Muhtevasıyla İlgili Unsurlar

3.1. Eserin Tertip ve Tanzimi

Şühûd-nâme anahatlarıyla üç bölümden teşekkül etmiştir. Birincisi Allah'a hamd ü senânın işlendiği, O'nun kudret ve yaratma gücünün ezeli ve ebedî olduğu, mahlûkatın esasında Cenâb-ı Hakk'ın tecellisi olduğu, O'na kul olmanın gereklilikleri vs. gibi tevhid düşüncesinin işlendiği mukaddime bölümüdür. Bu kısımdan sonra Hakîkî, asıl konunun işlendiği bölüme gelir. Burada şair, “Der-Taleb-i Pâdişâh Ahvâl ü Ef'âl-i Ehl-i Riyâ vü Mukallidîn, Der-Nefret-i Tabî'at-ı Pâdişâh ez-Kavm-i Riyâ vü Su'âl-i û Râ Beyân şoden, Der-Sıfat-ı Mazhar-ı İsm-i Cemâl, Der-Sıfat-ı Mazhar-ı İsm-i Celâl, Der-Netîce-i Kelâm Ki İnsân-ı Kâmilest, Der-Tenzîh-i Bârî 'azze ismihu” başlıkları altında anlatmak istediği konuları okuyucuya beyan eder.

Hakîkî, “Der-Taleb-i Pâdişâh Ahvâl ü Ef'âl-i Ehl-i Riyâ vü Mukallidîn” başlığı altında devrin hükümdarı Sultan Murad'ın taklitçi ve riyâ ehlinin eylemleri ve hâlleri hakkındaki düşüncelerini ifade eder:

İşidûn çünki sen Sultân Murâd'ı
Ne resme diler idi 'adl ü dadı

Sultan Murad'a göre, ictimai hayatta dinin özünü telakkî etmiş, tasavvuf müessesesinin gerekliliklerini adap ve usûle uygun yerine getiren derviş ve sûfî kalmamıştır. Söz konusu kişiler velîlik iddiasında bulunurlar fakat kendileri şüphe ve günah içerisinde yaşamaktadırlar:

Muqallid kaplamışdur bu cihânı
Cihânda merd-i kâmil var mı kıanı

Velîlik da'vîsin idüp cihânda
Velîkin kendüsü şekk ü gümânda

Bu kısım riyâ ehli, Allah'ın kelâmından dem vururlar fakat çirkin huylarından da vazgeçmezler. Söz meclislerine misvaklarını da alıp giderek sünneti tatbik edip, zühdi bir hayat yaşadıklarını îmâ ederler. Hırka ve asası elinde tam bir mutasavvıf intibayı uyandıran bu şahısların esasen sineleri paslanmış, kalp gözleri kör olmuştur. Üstelik bu meclislerde kerametleri olduğu iddiasında bulunurlar. Bu kişiler sözde müritlerin eşkıyaları olup, şeytana tâbi olmuş sürüden ibarettir:

Oğurlar ehl-i Hakk'ın güft ü güyün
Velî terk eylemezler zîşt-ğüyün

Götürür her biri tâciyla misvâk
Şatar keşf ü kerâmet böyle bî-bâk

'Aşâ vü hırka boynında ridâsı
Riyâ ile tolupdur gönli pâsı

Bular tâliblerün rehzenleridür

'Azâzil bunlarun çübânlarıdur (Hakîkî, 1587-88, vr. 36a)

“Der-Nefret-i Tabî‘at-ı Pâdişâh ez-Kavm-i Riyâ vü Su‘âl-i û Râ Beyân şoden” başlığında ise müellif, padişah Sultan Murad’ın mevzu bahis edilen riyâ ehline sorduğu sorular ve onların verdiği cevapları konu edinir. Bu bölümde Hakîkî, cemiyette şeyh ve derviş olarak bilinen şahısların esasında bilgi ve birikimden yoksun oldukları, tamamen halka şirin gözükmek ve tabiri caizse onların gözünü boyamalarını ele alır. Taklitçi ve iki yüzlüler ilm-i ledünden bihaber, Allah’ın sıfatlarını ve eşyanın yaratılışındaki sırrı kavrayamamış cahilller ordusudur:

Bularuñ hâllerin çün gördi ol şâh
Ki hiçbiri degil hâlinden āgâh (Hakîkî, 1587-88, vr. 36a)

Çü bildigüm degil ehl-i haķîķat
Bulardı eyledi ol haylî nefret

Oķurken gözine bir ma‘nıey yâr
Düş olup söyledi bilmedi deyyâr

Yaķın bil zâhiren virür bürüdet
Aña kim te‘vîlin bilmez haķîķat

Düşüpdür mün‘akislafz u ma‘ânî
Velî maķşûdın işit eydem anı

Budur ol ma‘nâ kim didi hafâdur
Ki zât eşyâyı görmekte ‘amâdur

Su‘âl itdi ķamu şeyhe kemâhî
Nedür didi bu ma‘nānuñ güvâhı

Didi nedür su‘âlimüñ cevâbı
Bu nükteye kim ider fetḥ-i bâbı (Hakîkî, 1587-88, vr. 36b)

Bu kısmın ardından yazar, söz konusu riyâ ehlinden tatmin olmadığı cevaplar alır ve onlara yanıt verme gayreti içerisine girer. İlm-i ledün ve Allah’ın zâtî-sübûtî sıfatlarını istihsal edebilmek için bazı mefhumların bilinmesi gerekmektedir. Bu bağlamda eşyanın hakikatine vâkıf olmak, tabiatı anlamak ve tecellî sırrını kavramak için şu iki sırra mazhar olmak gerekmektedir. Birincisi Allah’ın Celâl ismi, diğeri ise Cemâl isminin mana ve lafız sûretiyle ne anlama geldiğini fehmetmektir. Bu kısımda Hakîkî, söylediklerine delil getirmek için şair Refî‘î’nin de bir beytine yer vermektedir.

Bu şüretde velî mecmû‘-ı insân
İki vech üzredür ‘âlemde ey cān (Hakîkî, 1587-88, vr. 36a)

Biri ism-i Celâl’üñ mazharıdır
Biri ism-i Cemâl’üñ mazharıdır

Refî‘î

Şöyle fehm it kim Celâl ile Cemâl
Vardur eşyâda görür ehl-i kemâl

Der-Sıfat-ı Mazhar-ı İsm-i Cemâl⁵

O kim ism-i Cemâl'ün mazharıdır

Haqîkat bil anı kim 'aşk eridür

Der-Sıfat-ı Mazhar-ı İsm-i Cemâl

O kim ism-i Cemâl'ün mazharıdır

Haqîkat bil anı kim 'aşk eridür

(Hakîkî, 1587-88, vr. 39a)

Bu iki ismin manasını da beyan eden yazar, “Der-Netîce-i Kelâm Ki İnsân-ı Kâmilest” faslıyla kâmil insanın sözlerinin nasıl olacağını, bu üslûbun meclislerde insana neler kazandıracığını, toplumda muteber bir şahıs olarak yer alabilmenin gereklilikleri ve faydalarını bize işaret eder. Hakîkî'nin nazarında tüm bu âlî vasıfların toplandığı yegâne kişi Hz. Peygamber'dir. O, enbiyânın bütün özelliklerini kendisinde cem etmiş, Cenâb-ı Hakk'ın habîbi olmuştur:

Şu resme virdi Allâh aña 'izzet

K'anuñla bulunur dergâha kırbet

Nişânıdır nişânı bî-nişânıñ

Mekânıdır mekân-ı lâ-mekânıñ

Ezelden aña yâr oldı sa'âdet

Aña uyanlar oldılar selâmet

Yüzi levhindedür âyât-ı muṭlaḳ

Olur parmağı ile ay iki şakk

Gehî Âdem şafıyyu'llâh olur ol

Gehî nûr-ı necıyyu'llâh olur ol

Geh İbrâhîm olur süzân olur ol

Geh İsmâ'îl olup kırbân olur ol

Gehî Ya'kûb olup giryân olur ol

Geh olur Yûsuf-ı Ken'an olur ol

Olur geh Zekerıyyâ gâh Yahyâ

Gehî 'İsâ olup geh mürde ihyâ

Gehî Hızır u gehî Mûsâ-yı 'İmrân

Gehî İlyâs u Dâvud geh Süleymân

(Hakîkî, 1587-88, vr. 40a)

⁵ Bu başlıklar altında Hakîkî, her iki ismin (Celâl ve Cemâl) sırlarını uzun bir manzume hâlinde anlatır. Biz burada konuyu uzatır endişesiyle hepsine yer vermedik. Aşağıda çeviriyazısı verilecek olan metinde tamamı mevcut olup okuyucular bu kısımdan istifade edebilir.

Eserin son kısmını teşkil eden “Der-Tenzîh-i Bârî Te‘âlâ ‘azze ismihu” bölümünde yazar, Allah’ı ta‘zim ve tekrimlerde bulunur. O’nun ezelî ve ebedî varlığını nazmen teyit eder. Allah’ın sıfatlarını zikreden şair, tevbe ve istiğfarda bulunur. Mezkûr peygamberlerin hakkı için günahlarının bağışlanmasını, âhirette yüzünün kara çıkmaması için dua ve niyazda bulunur:

Ola yarın huzûr-ı Hâk’ a vara
Olalar Hâk katında yüzi qara

Hudâyâ pâdişâhlar pâdişâhı
Çoparma bizi anlardan İlâhî

‘Alîmsin ‘ilmüñe yok hadd ü gâyet
Hâkîmsin hikmetüñe yok nihâyet

Başîr ü hem Semî‘ ü hem Habîr’sin
Dağî hem bî-şebîh ü bî-naẓîrsin

İlâhî Âdem ü Havvâ haqıyçün
Aña bildirdigün esmâ haqıyçün (Hakîkî, 1587-88, vr. 45a)

Evrendeki bütün varlıklardan münezze olan Allah, Hakîkî’ye yazma kudretini vermiştir. Şair de bunun için Allah’a tazarruda bulunur. Allah’tan bu risaleyi okuyan, anlayan, dinleyen herkesi cennetine dâhil, onlara rahmetiyle muamele etmesini niyaz eder. Dua eşliğinde temennîlerde bulunarak eserine son veren şair, Hz. Peygamber için de salavat getirilmesini ister:

Müberraşın kamu şerh ü beyândan
Mu‘arrâşın haqîkat ins ü cândan

Bu arada söz irdi intihâya
Hudâ’ya şükr idelüm bî-nihâye

Oğuyanı yazanı dînleyeni
Söz içre ma’nâ yüzen aňlayanı

İki ‘âlemde aq it yüzlerini
Çamunuñ cennet eyle yerlerini

Buları cennet ü didâra irgür
Çamusun rahmetünle eyle mesrür

Dilerseñ iresin nür-ı şafâya
Şalavât vir Muħammed Muştafa’ya (Hakîkî, 1587-88, vr. 45b)

3.2. Eserin Kaynakları

Hakîkî, *Şühûd-nâme*'sinde *Kur'ân-ı Kerîm*'den, hadislerden, tarihî şahsiyetlerden iktibas yollu alıntılar; Nesîmî, Refî'î, Kaygusuz Ahmed Sârbân gibi Melâmîliğe yakın şairlerin şiirlerinden tazminler yapmıştır. Bunun yanı sıra Yazıcıoğlu Muhammed'in *Muhammediyye*'si de alıntı yapılan diğer kaynaklardandır. Aşağıda metinde de müşahede edileceği üzere Hakîkî, eserin kaynaklarının temini hususunda oldukça başarılıdır.

3.3. Eserdeki Melâmîlik Unsurları

Arapça "levm" kökünden türeyen Melâmî kelimesi, sözlükte "ayıplama, kınama, yermek" gibi manalara gelir. "Melâmet, iyi ve olumlu yönleri açığa çıkararak sadece Allah karşısında yapılan zikri esas almak; riyadan, gösterişten, şöhretten kaçınmak şeklinde ortaya çıkan tutumun adı olarak geçmektedir. Bir anlamda ayıplardan korkmadan, çekinmeden istikâmet üzere yürümek; yerilmek ve eleştirilmeyi göze alıp bundan çekinmemek, bu yolda görevleri yerine getirmek gerekmektedir." (Alşan, 2012, s. 22) Melâmîlere göre insan bütün fiillerini kendi gözünde riyâ, hallerini de kuru bir dava görmedikçe gerçek bir sûfi olamazlar. Buradan da anlaşılacağı üzere melâmetin temel özelliği, riyâdan kaçınmak için gizliliğe riayet etmek ve şöhretten sakınmaktır. Bu meyanda yapılan melâmet tanımlarında üzerinde durulan temel hususlar da iddia sahibi olmama, riyâdan sakınma, nefsi töhmet altında tutarak onun ayıpları ile meşgul olma, yaptığı amelleri görmeme şeklinde tezahür etmiştir.

Hakîkî de bu düşünceden hareketle eserinde riyâ ehlinin hâl ve davranışlarından oldukça muzdariptir. Hatta "Der-Taleb-i Pâdişâh Ahvâl ü Ef'âl-i Ehl-i Riyâ vü Mukallidîn" şeklinde başlık açarak konunun Melâmî zaviyesinden ehemmiyetini ortaya koymaya çalışmıştır. Görünüşte riyâ ehlinin üslûbu hep sanatlı ve mevzundur, fakat onların kalp gözü kararmış, kör olmuştur:

Sözi şî'r ü şanâyi' baksañ ammâ

Bularuñ cân gözi olmuştur a'mâ (Hakîkî, 1587-88, vr. 36a)

Eserde, kendini mutasavvıf addederek "tâc, misvak, hırka, tesbih, taylasan, âsâ" gibi zahire önem veren ikiyüzlüler, bâtında riyakâr olarak hikâye edilmiştir. Onlar, kendilerini takva ehlinin görece sürekli kerametlerinin olduğunu söylerler. Sarıklarının ucunu omuzlarından sallandırıp, ben filân kişiyim diyerek kendilerini cemiyette muteber bir yerde görürler. Bu kişilerin elinde tespihi eksik olmaz daima Allah'ı zikrederler, lâkin gerçekte bunlar hile, yalan, aslı olmayan haber uydurur, halka masal anlatırlar:

Götürür her biri tâciyla misvâk

Şatar keşf ü kerâmet böyle bî-bâk

Şalındırur başında taylasânı

Taşar nâmın fülân bin fülânı

Çurur tesbîhin elde dâm u dâne

Şaçar mekr ile efsûn u fesâne (Hakîkî, 1587-88, vr. 36a)

Bütün mevcûdâtın Allah'ın zâtının, sıfat ve esmâsının tecellileri olduğu, Hakk'ın vücûdundan başka bir şeyin varlığının bulunmadığı Vahdet-i Vücûd görüşü Melâmîlik'te önemli rol oynar. Hakîkî de bu fikriyata binaen eserinde sık sık bu görüşe telmihte bulunur. Şaire göre Hak, birlik denizinin (tevhid inancı) başındaki zâttır. Ona tâbi olmayanlar ise şeytanın yolunu tutmuşlardır. Şair, yine ikiyüzlülere seslenerek, yol kesen hırka giymiş

riyâkâr zâhidin kesretten (çokluk) arınarak vahdet (birlik) çamurundan imal edilmiş hırkayı giymesini ister:

Odur deryâ-yı vahdet ser-nihengi
Aña uymayan oldu dîv ü zengî (Hakîkî, 1587-88, vr. 31a)

Ey hırka giyen yol urucu zâhid-i sâlûs
Şirketden arın hırka-i gil-i vahdete bandur (Hakîkî, 1587-88, vr. 36a)

Yine Melâmîlik'te mühim bir yer teşkil eden mefhumların başında tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfat ve tevhîd-i zât gelir. Tevhîd-i ef'âl, şahsın bütün eylemlerinde birlik içerisinde olmayı; tevhîd-i sıfat, insandaki tüm sıfatların özünü anlayıp birliğe ulaşmayı; tevhîd-i zât ise kişinin kendisi ve sıfatlarıyla birleşip bütünsel birliğe (Allah) ulaşması bir bakıma ölmeden önce ölmeyi ifade eder. Bu makam “fenâfillah” makamıdır ki “Hakke'l-yakîn” kişinin ulaştığı son mertebedir.⁶ Hakîkî, eserinde bu kavramlara sıkça yer vermiş, sülûk hâlindeki müritlere Hakk'ın zâtı ve sıfatı ile alâkalı tavsiye, temennî ve ihtarlarda bulunmuştur. Nitekim şair, manzumesinde “zât” kelimesini 48, sıfat-sıfât sözcüğünü ise 14 yerde tekrar etmiştir. Bu kullanımların ekseriyeti “zât-sıfat” ekseninde teşekkül etmiştir. Konuyla ilgili bir örnek aşağıda takdim edilmiştir:

Çü şüret varlığı mahv oldu gitdi
Şifât-ı zât-ı bî-hemtâya gitdi (Hakîkî, 1587-88, vr. 42b)

Hakîkî'nin Melâmî-Bayrâmî bir muhitte neşv ü nemâ bulması, eserlerinde bu akımın temsilcilerinden bazı şahsiyetlerin şiirlerinden alıntı yapması gibi ifadeleri yukarıda beyan edilmişti. Melâmî düşüncenin yer yer Hurûfliğe kaydığı görüşü Gölpınarlı (Gölpınarlı, 1931, s. 199) tarafından bir fikir zeminine oturtularak geniş bir şekilde şerhedilmiştir. Hakîkî'nin eseri *Şühûd-nâme*'sinde, Nesîmî'nin (ö. 1404-05?) bazı beyitlerine yer vermesi Gölpınarlı'yı teyit eder mahiyettedir. Şair Hakîkî'nin, Nesîmî'nin “gelür” redifli gazelinden alıntılacağı şu beyitler mezkûr düşüncüyü desteklemektedir:

Gâh Âdem ü Hâtem olur gâh 'İşî-i Meryem gelür
Rüşen odur şâhib-i Zebûr gâh Mûsâ-yı 'İmrân gelür

Rengiyle bu elvân odur her cism içinde cân odur
Rüşen bu kim her zerrede ol şems-i cân pinhân gelür (Hakîkî, 1587-88, vr. 40b)

Aynı durum Bayrâmî Melâmîlerinden Kaygusuz Ahmed Sârbân (ö. 1545-46?) için de geçerlidir. XVI. yüzyılda yaşamış ve bir *Dîvân* tertip etmiş şairin şiirleri, Hakîkî'nin *Şühûd-nâme*'sinde kendisine yer bulmuştur:

Hâk zâtiyla şifâtiyla
Tecellî eyledi aña
Varlığı Hâk varlığıdur
Emr-i Sübhân elindedür

Sen anı şöyle şanursun
Sencileyin bir âdemdür
Evliyânun sırrı vardur
Gizlü 'ayân elindedür (Hakîkî, 1587-88, vr. 42a)

⁶ Konuyla ilgili tasavvuf terimleri sözlüklerine mürâaat edilebilir. Bkz. (Uludağ, 2016; Cebecioğlu, 2009)

SONUÇ

Hakîkî tarafından kaleme alınan *Şühûd-nâme*, genelde dinî-tasavvufî özelde Sultan Murad devri ve Melâmîlik hakkında mühim bilgiler ihtiva eden bir eserdir. Mesnevî nazım şeklinin kullanıldığı eserde ekseriyetle Allah'ın zâtının ebedî olduğu, riyâ ve taklitçi kimselerin ahvâli, bu ahvâlin Melâmî üslûba göre değerlendirilmesi konu alınır. Şair ve müellif Hakîkî bu değerlendirmeleri esas alırken eserini monotonluktan kurtarmış yer yer Nesîmî, Kaygusuz Ahmed Sârbân'ın şiirlerine yer vermiştir. Üstelik ifade ettiği konuları kanıtlamak için âyet, hadis ve kelâm-ı kibar kabîlinden iktibasları da kullanmayı ihmal etmemiştir. Şeklî açıdan yer yer vezin aksaklıkları tespit edilse de Hakîkî'nin dili ve üslûbu medrese tahsili görmüş olduğu kanısını da uyandırmaktadır. Bunun yanı sıra şairin Eski Anadolu Türkçesi'ne ait bazı gramer ve ses husûsiyetlerini muhafaza etmesinin gelenekten beslenen bir şair olduğu izlenimini de vermektedir.

Şairin *Şühûd-nâme*'si diğer eserlerle beraber göz önüne alındığında devrinde ilmî bir yetkinliğe ulaştığı söylenebilir. Zira hem *Ma'rifet-nâme* hem de *İrşâd-nâme* günümüzde edebî anlamda tedkik edilir ve geniş tabakalara ulaştırılabilirse Melâmîlik sahasında te'lîf edilen yetkin eserler olduğu anlaşılabilir. Bu bağlamda mevzu bahis edilen eserlerdikkate alındığında tasavvuf ve Melâmîlik'le hemhâl olan araştırmacılar için alanla alâkalı mühim eserler sınıfına dahil etmek de mümkündür.

Şühûd-nâme-i Hakîkî Raḥimehu'llâh

Bismi'llâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm

Meḫâ'ülün Meḫâ'ülün Fe'ülün

[30b]

Anı eydelüm evvel kim Ḥudâ'dur

İşi kıllarına luḫf u 'aḫâdur

Ḳul anuñ mülk anuñdur iş anuñdur

Ḳamu eşyâdaki cünbiş anuñdur

Alan oldur viren oldur her işde

Getürüp gideren ol yaz u kışda

Odur icâd iden her dü-cihâni

Muḫabbaḫ bu zemîn ü âsmâni

Anuñ emriyle döner çarḫ-ı devvâr

Felekde mâh u şems ü necm-i seyyâr

Anuñ emriyle yer tutdı qarârı

Zuhûra geldi bunca gizlü varı

Anuñ emrinden oldı cümle eşyâ

Anuñdur ḳabz u başt ifnâ vü aḫyâ

Ḳamuya âdemi kıldı ḫalîfe

İrişdi cümleye andan vazîfe

وَأُذِ قَال رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا
مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ
إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ⁷

Tecellî kıldı âdemden cihâna

İrişdi feyz-i cümle ins ü câna

Ne dilerse kıllur çün ḫükm anuñdur

Ebed varlık anuñ şanma senüñdür

Vişâli maḫşad-ı şıdḳ u şafâdur

Cemâli menba'-ı mihr ü vefâdur

Tecellî eylese bir ḳula nâgâh

İki 'âlemde eyler anı ol şâh

⁷ “Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhâlde ben bilirim, dedi.” Bakara Sûresi, 2/30.

Yüzinden kime ref' itdi niķābı
Açılır göñli gözünüñ hiçābı

Yaratdı *kāfu nūn*'dan⁸ kā'inātı
Tecellî eyleye tā nūr-ı zātı

Diledi kendü nūrun ide izhār
İre ervāha tā feyzinden envār

Mezāhir düşdi eşyā kıdretine
Kim ola kim iriše hikmetine

[31a]

Aña hergiz taşavvur irmemişdür
'Uķūl ehli aña yol bulmamışdur

Anı bilmekde direm *mā 'arefnāk*
'İbâdetde dağı hem *mā 'abednāk*

ما عرفناك حق معرفتك يا معروف
ما عبدناك حق عبادتك يا معبود⁹

Şalavāt hem selām olsun tađıyyāt
Resūline kim oldur mazhar-ı zāt

Ki anuñ şānına *levlāke levlāk*
Dimişdür Hāķ *lemā hālaķtū 'l-eflāk*¹⁰

Odur sırr-ı hāķīķat kā'ināta
Odur nūr-ı mu'ayyen mümkināta

Muħaķķaķ baħr-i zātūñ gevheridür
Sa'ādet ma'deninūñ cevheridür

Odur deryā-yı vahdet ser-nihengi
Aña uymayan oldı dīv ü zengī

Selām olsun dağı āline her gāh
Ki anlardur anuñ sırrından āgāh

Dağı aşhābına aħbābına hem
Olupdur ol hābībe yār-ı mahrem

Gel ey tālib olan rāz-ı nihāna
Nazar kıl cān göziyle bu beyāna

Құлағın ач бу сөзе мүстемі' ol
Dilerseñ қurb-ı Hāķ'a bulasın yol

Bu söze ger açarsañ cān kılağın
Uyandura senūñ göñlüñ çerāğın

Aç 'ibret gözini bu ma'nāya baķ
Bu çeşmūñ çeşm-i cāna eyle mülhāķ

Göñül āyīnesinden sil ğubārı
Tecellî ide nūr-ı kibriyāyı

Göñüldür çünkü me'vā-yı tecellā
Anuñ nūryla kıl anı mücellā

Hiçābın def' iderseñ bu aradan
Görine gözlerine ol yaradan

Nesīmī

Maķşad-ı aķşāya vardur gerçi yetmiş biñ hiçāb¹¹

Buħl yoķdur kıl teveccüh Hāķķ'a *aķbil ve lā teħať*¹²

⁸ Kāf (ك) ve nūn (ن); kevn (olma) kökünden "kūn (كن)" emrindeki iki harfin ayrı ayrı okunuşudur. O, bir şeyi yaratmak isterse ona sadece "ol" (Bakara, 2/117; Āl-i İmrān, 3/47; En'ām, 6/73; Nahl, 16/40; Meryem, 19/35; Yāsın, 36/82; Mü'min, 40/68) demesi yeter. Ol dediđi şey hemen olur. (Yılmaz, 2013, s. 351-352)

⁹ "Ey Allah'ım, seni şanına yakıştır bir şekilde bilemedik, ey ibadete lāyık olan Allah'ım sana lāyıkıyla ibadet edemedik." Hadis-i Şerif. Bkz. (Yılmaz, 2013, s. 474)

¹⁰ "Sen olmasaydın, sen olmasaydın (ey Muhammed), felekleri yaratmazdım." Lafiz itibariyle böyle bir kudsî hadis olmadığı ileri sürülmüştür. Ancak Hz. Muhammed'e övgü olarak yazılan na'tların çoğunda bu söze yer verilmiştir. Bkz. (Yılmaz, 2013, s. 456).

¹¹ Bu beyit aruzun fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

¹² أُقْبِلْ وَلَا تَخَفْ "Berî gel, korkma!" Hz. Mūsā'ya hitaben söylenilen ibare, Kasas Sûresi'nden kısmî iktibastır. Kasas Sûresi, 28/31.

Eger ‘âşık iseñ vech-i Hudâ’ya
Fenâdan geç ulaş mülk-i beķāya

Fenāyı ķo beķāya t̄alib ol kim
Olasın yer ü gök mülkine h̄akim

Vücūduñ mülküni ol d̄iv elinden
Süleymān ol u ķurtar seni senden

[31b]

Gözūñ aç kendüzūñden olğıl āgāh
Uyan ğafletde ķalma şöyle gümrah

Özūñden vāķıf ol tañı özūñi
Ki H̄akķ’ı göre görenler yüzūñi

Ẓamirūñ t̄olmış efkār-ı h̄ab̄ise
Uyarsın dā’imā nefis-i h̄asise

Ṭağılmış ‘aql u fikrūñ s̄im ü zerde
Arayuben gezersün baħr ü berde

Cihānuñ z̄inet ü naķş u hayālī
Ṭolupdur göñlūñ içre bil bu h̄ālī

Büt idindūñ cihānuñ kār u bārın
Bilür misin ne gelür başa yarın

Hevā-yı nefse uyup gice gündüz
Düşersin ‘āk̄ibet bir ķāha añsuz

Dirüp s̄im ü zeri dā’im yığarsun
Su’āl itdükleri demde n’idersün

Bu efkārı ķo yüzūñ H̄akķ’a dönder
Dem-i āħirde ķalır s̄im ile zer

Bu s̄im ü zer seni aldar beğāye
Çürütdūñ ‘ömrūñi virdūñ hevāya

Bunı benüm diyü muħkem t̄atarsun
Cehennem odına cānuñ atarsun

Buña benüm diyenūñ ‘aqlı yoķdur
Bunuñ mekr ü hayāl ü āli çoķdur

Bunuñ elinden olan şöyle ğāfil
Ebed h̄üsrān olur bil aña h̄aşıl

Nesimī

Devletine bu dünyānuñ olma muķayyed ey melik
Anuñçün ki dünyenūñ devleti bi-şebāt olur

Cān ü cihāna ur ķafa ‘âşık iseñ ger ey göñül
‘Āşıķa farz u müsteħab terk-i ta‘ālluķāt olur¹³

Buña göñül virüp benüm diyenler
Bil anlardur peşimānlıķ yiyenler

Bir iki gün yüzūñe güler aldar
Şoñ üçü saña anı eyler ol dar

Münaķķaş t̄onlar ile t̄onanursun
Tefāħür idüp aña özenürsün

Buña mağrūr olup düşdūñ yabana
Ķamu sermāyeyi virdūñ ziyāna

Bu dünyā devletinūñ yoķ beķāsı
Belā vü derd imiş zevķ u şafāsı

[32a]

Cihānuñ mülk ü mālın vir fenāya
Ser-ā-serden geķuben gir ‘abāya

Çü dünyā kimseye mülk olmamışdur
Daħi bir kes vefāsın görmemişdür

Kimesne h̄iç bunı t̄utmüş degildür

¹³ Nesimī’nin söz konusu bu iki beyti aruzun müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün kalıbıyla yazılmıştır.

Anı bir lu'bıla ütmiş degildür

Mâl ü mülk ü 'izz ü cāh bürhân-ı dünyâdur velî
'İzzet-i 'uqbâ gerek zîrâ ki olmaz infişâl

Ṭâlibâ rûh ol kim anuñ sırrıdır 'ilm-i ledün
Ṭayyib ü ṭâhir olupdur zâhir olmaz imtişâl

Şu şâhlar kim cihâna geldi gitdi
Ḳamunuñ menzili toprağa yetdi

Gedâ vü şâh düşer bu derde nâçâr
Gözün aç ğaflet içre Ḳalma zinhâr

Ḳanı İskender ü Fağfûr u Hâḳân
Ḳanı Keyhüsrev Dâvud Süleymân

Ḳanı Cemşîd ü Ḳanı Ḳayser-i Rûm
Bu girdâb içre oldı cümlesi güm

Ḳanı Şeddâd Şemûd ile Ḳanı 'Âd
Ḳamusun eyledi devrân berbâd

Ḳodı gitdi Ḳamusı tâc u taḫtı
Ṭağıldı hâşılı esbâb u raḫtı

Bunu bunda Ḳoyuban gideceksün
Ecel cāmından âḫir içeceksün

Aña göre yarağın hâzır eyle
Özüni kendüzüne nâzır eyle

Nesîmî

'Âr ile nâm u nengiñi oda biraḳ u yaḳ anı
'Ârif-i zât olan Ḳaçan mültefit-i şîfât olur

Cân u cihân u dîn ü dil oynamayan bu 'arşada
Şâh-ı cihân olursa ger şol sürḫa şâh-mât olur¹⁴

Gel imdi boz ṫılısmını vücūduñ
'Ayân olsun saña 'ilmi Vedūd'uñ

Vücūdını Ḳomayan cāna irmez
Aña cān virmeyen cānâna irmez

Şaḳın fevt eyleme fırsat demini
Yele virme bu 'ömr-i nâzenîni

Bu dünyâ cîfesine olma ṫâlib
Ki kelb oldı olanlar aña râğıb

[32b]

Yârin dîdârdan maḫrûm Ḳalır bil
Şular kim ṫâlib-i dünyâ olur bil

Bu dünyâ bil ḫicâb-ender-ḫicâbdur
Ḫaḳ'ı Ḳoyup bunu sevmek 'acîbdür

Nesîmî

Mülkle mâl u salṫanat bir çûbe şaymaz ey gönül
Kim ki diler cemâlini yâ ṫaleb-i vişâl ider¹⁵

Bu dünyâ mûr u mâr oldı ser-â-ser
Ba'îd ol anlar ile olma hem-ser

Ṭaleb ḳıl âdemî 'âlemde ey cān
Kim oldur mazḫar-ı envâr-ı Yezdân

Bil âdem mazḫar-ı Ḫaḳ'dur ḫaḳîḳat
Revâdur ḫaḳ disem ender ṫariḳat

Ol âdem gönüldür Ḫaḳ taḫtgâhı
Âdemden ğâfil olma aña râhı

Âdemden önnden esmānuñ ṫariḳın
Melek ol dîv ü perî olma şaḳın

Ḫaḳ'uñ 'aşḳına düş Ḳo ḳîl ü ḳâli
Muḳallid olma aña işbu ḫâli

¹⁴ Nesîmî'nin söz konusu bu iki beyti aruzun müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

¹⁵ Bu beyit aruzun müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

Ādemden buldı bulan ĥazrete yol
Yüri var imdi sen de āдеми bul

Қıl ādemden ṭaleb ‘ilm-i ledünni
Bilesün tā ne imiş düni günü

Der-i ĥaķīķat rūz-ı sırr-ı evliyā est
Līk ṣebdānī-i sırr-ı ehl-i riyā est¹⁶

Bu esrārı ne bilsün ol ‘azāzil
Kim anuñ ṭā’ati rızķ u riyādur

Gel ey şūfī şafānuñ şāfīsın iç
Ki şāfī içenüñ içi şafādur

Dilerseñ bulasun mā-yı ṭuhūrı
Bu ġaflet cür’asından kııl ‘ubūrı

Bu ‘ıyş-ı dünyādan geç kim fenādur
Şarāb-ı ‘aşķı nüş it kim beķādur

Demidür içegör baħr-i maħabbet
Ki ķalbün şāf ola gide küdüret

Küdüretten şu kim şāfī degildür
Şarāb-ı ‘aşķ aña şāfī degildür

Vücüduñ Қāf-ı Sīmurg ‘aşķ-ı Ĥaķ’dur
Vücüdın bilmeyenden Ĥaķ irāķdur

Fenādan içüp uçmayınca murġān
Göre menzil alur mı ey hoş-elĥān

[33a]

Eger senden saña olmazsa himmet
Nite fark eylesün nūr u zulmet

Қанad açdurmayınca murġ-ı cāna
Nice kıoya ķadem heft-āsmāna

Nice geçüp gide bunca ĥicābı
Nice bula Ĥudā’ya fetĥ-i bābı

Didi çün *üscüdü*¹⁷ Қur’ān’da Allāh
Dün ü gün secde kılgıl olma gümrāh

Yüzün kıbleye dönder kııl ‘ibādet
İre tā kim saña Ĥaķ’dan hidāyet

Hidāyetdür hidāyet vech-i ādem
Anuñçün cümleden oldı mükerrem

Şefā’at ister iseñ Muşţafā’dan
Dönüp kıbleye ol ehl-i şafādan

Ĥaķīķī kıble kāmīl ādemidür
Kemālāt ehli anuñ hemdemidür

Ka’be içinde görmeyen ol şanemi mu’āyene
Ĥiç imiş ol şafāsızuñ sa’y ile ziyārete¹⁸

Bu ādem şoĥbeti Ĥaķ şoĥbetidür
Sa’ādet ehli birle sermedidür

Bu bezmün şāĥibi Ĥaķ’dur ezelden
Degil vāķıf olan *belhüm ağakden*¹⁹

*Seķāhüm rabbühüm*²⁰ ĥamrından āġāh
Ebed ķaldı bu yolda aña gümrāh

Velī şol kim bu meyden mest olupdur
Bu ġaflet uyĥusundan ķurtulupdur

Cihān bāġında oldur gül ü gülşen

¹⁶ “Hakikat kapısı, evliyaların sırrı gibi aydınlıktır. Bu sır, riyā ehlinde ise kapkaranlıktır.”

¹⁷ اسْجُدُوا “Secde edin.” Bu ibare, Bakara Sûresi’nden kısmî iktibasdır. BakaraSûresi, 2/34.

¹⁸ Bu beyit aruzun müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün kalıbıyla yazılmıştır.

¹⁹ (بَلْ هُمْ أَضَلُّ) “Belki daha fazla sapıktırlar” anlamında kısmî âyet iktibasdır. Furkan, 25/44; A’râf, 7/44.

²⁰ (وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ) “Rableri, onlara tertemiz bir içki içirir” anlamında kısmî âyet iktibasdır. İnsân Sûresi, 76/21.

Anuñ yüzünden 'âlî oldı rüşen

Teferrüc kılgıl imdi 'aşıkāna²¹

Temāşā kııl bu bāguñ gül-'izārın
İşit bülbüllerüñ āhıyla zārın

Bu bāğ-ı 'āleme gül virdi revnağ
Hezārān 'andelībī zārıdır bağ

Cihān bāğında gül-bū ādemīdür
Kim eşyāyı diri tutan demidür

O gülüñ bülbüldür cümle eşyā
Zebān-ı hāl ile her biri gūyā

Çamusı ādemüñ bülbülleridür
Cihānu talduran gūlgulleridür

Cihān içinde aıla her ne kim var
Dün ü gün ādeme oldı talebkār

Anuñçün sāyebāndur gökler ey cān
Anuñçün dōşenüp yer oldı meydān

[33b]

Anuñçün ay u gün sergeşte hayrān
Anuñçün rağş urur bu çarğ-ı gerdān

Anuñçün çağlayup dā'im ağar şu
Lisān-ı hāl ile şular çeker hū

Anuñçün sūznāk olmışdur āteş
Eser yeller anuñçün oldı serkeş

Çamusı ādemüñ efgendesidür
Ser-ā-ser cümle anuñ bendesidür

Çamusı kıl bularuñ şāhidur ol

Zemīn ü āsmānuñ māhidur ol

Ger disem hağsun nigār-ı guşşadan İblīs erir
Ger disem insān şığmaz 'ağla kim insān olur²²

İnceden incedür bu söz *fā'tebirü*²³ ki kendüden
Dağl idemez bu mantıka her kişinüñ 'ibāreti²⁴

Yeter ey bülbül-i murğ-ı sehergāh
Niçe bir derd ile idesün āh

Ne deñlü söyleseñ yokdur nihāyet
Bu menzilde nihāyetdür bidāyet

Bu bāguñ bülbülü vardur hezārān
Oğurlar mağfil-i güllerde destān

Bu ma'nādan nedür söyle murāduñ
'Ayān eyle sözün Sulţān Murād'uñ

Söze gel tūñ-i şeker-feşān ol
Sözünde Hüsrev ü Şirīn-zebān ol

Çü sensün ma'rifet bağrında ğavvāş
Getür bu ortada bir gevher-i hāş

Güher diz rişte-i elfāza her bār
Nişār it 'āleme lü'lü'-i şehvār

Terennüm kııl girü bu 'aşğ sözinden
Niğābı ref' kııl ma'nā yüzinden²⁵

Ele sāz al u göster sūz-ı 'aşkı
Biraz 'uşşāka aç nevrüz-ı 'aşkı

Yine 'aşğ perdesine eyle āğāz

²¹ Beytin ikinci mısrası eserde boş bırakılmıştır.

²² Bu beyit aruzun fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

²³ (فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ) "Ey akıl sahipleri ibret alın!" Haşr Sûresi, 59/2.

²⁴ Bu beyit aruzun müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

²⁵ Bu mısrada vezin aksamaktadır.

Nevāya başla göster bize şehnāz

Bu bezm içinde depret çeng ü k̄ānūn
Ki raq̄şa gire gökde ay ile gün

Sözünü söyle ey cān hūb u mevzūn
Ki ola her gönülde dürr-i meknūn

Bize bezm-i elestden bir haber vir
Mey ü şahidden eyle bize taqrīr

Mey ü şahid harām ehl-i riyāya
Anuñçün düşdi ğamgīn bu riyāya

[34a]

Eger ‘āşık iseñ terk it riyāyı
Şeyāñin ehlini қо ol Hūdāyī

Çamunuñ terkini ur ol mücerred
Mücerred olmayanı Hāq ider red

Dilerseñ t̄ālibā genc-i ma‘ānī
Bu şüret varlığını eyle fānī

Hiçāb-ı āb u gilde q̄alma ey yār
Müyesser ola dirseñ vaşl-ı dildār

Cemāl-i yāra ey dil cān gözin aç
Ki tā keşf ola saña sırr-ı mi‘rāc

Çün ahsen şüreti şāyetkītaḍdur
Anı görmeyenün işi ğalaḍdur

Yüzün h̄āk eyle yolında Hāqīkī
Anı yoqluḍdur rūsümüñ t̄arīkī²⁶

Cemālinden oqı seb‘a‘l-meşān²⁷
Bedī‘ olsun saña anuñ beyānı

Eşigine yüz ur her dem niyāz it

Ayağı tozına biñ ‘izz ü nāz it

Niyāz eyle gel imdi ‘āşıkāne

Pes andan soñra dil aç bu beyāna

Gel ey maḥbūb u maḥlūbum senün ‘ömrün hezār
olsun

Niḳābuñ aç yüzün göster ki ḥüsnün ber-qaḗar
olsun²⁸

Kerem kıl serverā eyle iḳāmet

Ki q̄opsun q̄āmetünñden biñ kıyāmet

Şun ey sāḳī şarāb-ı ergüvānı

Ki pür-mest eylesün rūḥ-ı revānı

Vişālūñ şerbetinden eyle mesrūr

Gözün nergislerinden eyle maḥmūr

Cemālünñden götür t̄urfe niḳābı

Ki cānumda bulam ḥüsnü‘l-me‘ābı

H̄aḥ u ḥālūñ kitābından sebaḳ vir

Ledün ‘ilminden idem size taqrīr

Şehā tevfiḳuñ eyle baña yoldaş

Ki idem k̄üntü kenzün²⁹ sırrını fāş

Virem taḥḳīḳ cevābın bu su‘ālūñ

‘Ayān idem rumūzdan ehl-i ḥālūñ

‘Ārif iseñ gel işbu dem tā bilesün haber nedür

İşbu daḳīḳ işārete añlayıgör haber nedür

Ġayrete gelse ādemi ‘ilmini ḥāşıl eylese

²⁶ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

²⁷ Yedi āyetten meydana gelen ve *Kur‘ān-ı Kerīm*’in ilk sūresi olan Fatiha’ya verilen ad. Kelime olarak “tekrarlanan yedi āyet” anlamına gelir. *Kur‘ān-ı Kerīm*’de Fatiha için bu isim kullanılmıştır. (Pala, 2012, s. 392)

²⁸ Bu beyit aruzun mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün kalıbıyla yazılmıştır.

²⁹ “Ben gizli bir hazine idim.” Kudsī hadis diye aktarılan bu sözün uydurma hadis olduğu bildirilmiştir. (Yılmaz, 2013, s. 396)

Cehle mürekkeb olmasa bilse bu dem hüner nedür³⁰

[34b]

Bu terkîbden murâdum añlar iseñ

Diyeyin 'aşkıla ger diñler iseñ

Çulağun tüt ki sözdür dür-i güher

Sözi 'aşkıla diñle ey birâder

Var idi Rûm içinde bir ulu şâh

Ki 'ilm ile bulurdu göklere râh

Cihânda ya'nî ki Sulţân Murâd Hân

On iki silsile ez-âl-i 'Osmân

Olup Koştantiniyye tahtgâhı

Çul olmuşdu yedi iklîm şâhı

Selîmü'l-kalb idi nefsi-i halîm ol

Terahhüm şefkat ıssı ki kerîm ol

Şalâhiyyetde mişli nâdir idi

Kemâl-i 'ilme dâ'im nâzır idi

Çurupdu râh-ı şer'-i Muştafâ'da

Şerî'at bâbın itmişdi küşâde

Cihân âsüde idi sâyesinde

Yetişmiş idi nâmı hendesede

Pes eyle olsa vâcib oldu bize

Du'âlar ıdevüz ol görkli yüze

Hudâyâ şakla anı her kazâdan

Emîn eyle cihânda her belâdan

Şâhâ felek ez-bezm-i tû der-rağş u semâ'est

Hoş bâş ki zâlim neberd râh be-menzil³¹

Devrân-ı felek yeksere ber menba'-ı 'adlest

Dest-i tûb ez-dâmen-i in zemzeme meksel³²

Şu deñlü Hâk aña virmişdi rif'at

Yedi iklîmi tütmuşdı tamâmet

Velîkin yogıdı bir toğrı kavli

Ki Hâk üzre olaydı fi'l ü kavli

Dilerdi ol ide dâ'im 'adâlet

Velî hâkimlerindendi hıyânet

Re'âyâya idüp zulm ü cefâyı

Ferâmüş eylemişlerdi vefâyı

Yağıldı zulm ile il ü vilâyet

Nuhüset virdi âfâka dâlâlet

Dirîgâ götürüldi 'adl ü devrân

Dirîgâ göge ağdı hüküm-kırân

Dirîgâ ortadan gitdi şerî'at

Çuhürda geldi niçe dürlü bid'at

Dirîgâ kalmadı kâşid-ı inşâf

Vebâl ü zulm irişdi kâf-bâ-kâf

[35a]

Dirîgâ kanı sikke keyl ü mîzân

Küdûret hâşıl itdi ehl-i 'irfân

Hudâyâ virmegil cühhâla devlet

Cehl-i devlete vallâh kâ'il olmaz

Hâlâyık guşşa içre kaldı eyvâh

Çam u guşşa ile nesne hâşıl olmaz

³⁰ Söz konusu bu iki beyit aruzun müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

³¹ "Sultanım! Senin meclisin hoş sohbet, raks ve semâ üzerinedir. Zalimler ise savaş ve mücadele yolundadır."

³² "Dünyanın yegâne kaynağı adalet ve âdilliktir. Bu adalet eli (riyâkârların) eteğinde tembellik nağmesi gibi olmuştur."

Çün āgāh oldı şāh işbu semtden
Begāyet hışma geldi bir elemden

Niçe zālimleri getürdi ele
Niçe mazlūmlara virdi nevāle

Çün ol zālimerūñ geldi haqından
Zulm def' oldı ıraqdan yakından

Cihānuñ cānıdur bil 'adl-i sulţān
Ve ger olmazsa 'ālem ola vīrān

Gerekdür şāh-ı 'ālemde 'adālet
'Adāletden irer sulţāna rif'at

Daği herkes gerek nefsinde 'ādil
Sözine ehl-i Haqq' uñ ola kâbil

Eger sulţān eger mīr ü gedā hem
Cihānda olmuş idi 'adle hem-dem

Kıyāmetde tura 'arş gölgesinde
Şafālar eyleye 'adl ülkesinde

'Adālet her kime yār olsa ey yār
Göre yarın cinān içinde dīdār

Velī şunlar ki zālīm oldı bunda
Niçe giryān olur gör yarın anda

Saña gör kim ne qaldı nefsi zālīm
Dimezsün 'ākıbet n'ola hālüm

Tamām azdurdı çıkardı yoluñdan
Hāberdār olmaduñ kendü hālūñden

Nefsūñe şol zulmi kim sen eyleduñ
'Ālem içre bāğı Tatar itmedi

Vücūduñ mülkine çün itmeduñ dād

Taķıñduñ pes niçün mü'min diyü ad

Görüñ mü'min olanda 'adl ü inşāf
Henüz sen şirk ü şekden olmaduñ şāf

İşüñ kanlar döküp zulm eylemekdür
Naşīhat saña pes zāyi' emekdür

Hudā la'net ider zālīm olana
Ne diyem la'net içinde qalana

[35b]

Qavlūhu Te'ālā: ³³ فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ

Dün ü gün nefsūñe zulm eylesün
Hudā'nuñ ni'metini bilmeyesün

Sanursun bunda zulme el bugün bil
Taķarlar boynuña anda selāsil

Ziyānlar tıttup elete şamuya
Düşesün anda bir özge kuyuya

İlāhī cürm ü 'işyān bizde bī-ħadd
Velīkin luţf u ihsān sende bī-'add

Yüzümüñ karasına bakma ey Haq
Ġazabdan rahmetüñdür daği esbaq

³⁴ سَبَقَتْ رَحْمَتِي عَلَىٰ عِضْبِي

Bize luţf u hidāyet eyle yā Rab
Bize 'avn ü 'ināyet eyle yā Rab

Kerīm ü hem Raḥīm ü hem Ġanī sen
Ġarīb ü 'āciz ü kemter gedā ben

Kerem kıl ben faķiri eyle dilşād
Elinden nefsi şümüñ dād-ı feryād

Ḥalāş it nefsi şümüñ zulmetinden

³³ "Onların kalplerinde bir hastalık vardır." Bakara Sûresi, 2/10.

³⁴ "Rahmetim, gazabımı geçti." Kaynaklarda kudsî hadis olarak geçmektedir. (Yılmaz, 2013, s. 602)

İrişdür nûruña şād it bizi sen

Daḫi ol pādişāh-ı ber ü baḫre
'Aṭā kıl vāşıl olsun feyz-i nûra

Ki dā'im 'adl ü inşāf ola işi
Kemālâtınuñ olmaya şaḡışi

Kese zālimlerüñ 'ırkın cihāndan
Re'āyā olalar hoşnûd andan

Muşaffā ḫātır it her māsivādan
Cilā vir ṭab'ına nûr-ı şafādan

Ḥudāyā aña elṭāfın 'amīm it
Cebīnüñ ḫürmetin göñlün selīm it

Nesīmī

Çün gide ortadan ḫicāb 'ayne mübeddel ola 'ilm
Biline anda kim kimüñ ḫalbi selīm içindedür³⁵

Der-Ṭaleb-i Pādişāh-ı Aḫvāl ü Ef'āl Ehl-i Riyā vü Muḫallidîn

İşidüñ çünki sen Sulṭān Murād'ı
Ne resme diler idi 'adl ü dādı

Velīkin yoḡidi üstād-ı kāmil
Ki andan terbiye ideydi ḫāşıl

Zamīrüñ herkesüñ ṭuramaz arardı
Ḳılı 'irfān ile ol kırık yarardı

Velī bulmaz idi bir yār-ı şādık
Ki ola ḫāli ḫāline muvāfık

[36a]

Budur bil ehl-i taḫlīdüñ maḫāmı
Ki ḫāli ḫāline uymāz tamāmı

Muḫallid ḫaplamışdur bu cihāni
Cihānda merd-i kāmil var mı fānī

Velīlik da'vīsın idüp cihānda
Velīkin kendüsi şekk ü gümānda

Degilken nefsinüñ ḫāline vāḫıf
Şatarlar 'āleme dürlü ma'ārif

Sözi şî'r ü şanāyi' baḫsañ ammā
Bularuñ cān gözi olmışdur a'mā

Oḫurlar ehl-i Ḥaḫḫ'uñ güft ü gūyın
Velī terk eylemezler zışt-ḫūyın

Götürür her biri tācıyla misvāk
Şatar keşf ü kerāmet böyle bī-bāk

Şalındırur başında ṭaylasāni
Ṭaḫar nāmın fülān bin fülāni

Ḳurar tesbīḫin elde dām u dāne
Şaḫar mekr ile efsün u fesāne

'Aşā vü ḫırka boynında ridāsı
Riyā ile ṭolupdur göñli pāsı

İder dünyā içün biñ dürlü tezvīr
Berā-yı ekl ider şeklini taḡyīr

Bular ṭāliblerüñ rehzenleridür
'Azāzil bunlaruñ çübānlaridür

Bular ḫuzḡundurur dünyā leşine
Velī bir gün ḫonar şāḫīn başına

Çeker yırtar ṭaḡıdur beynesini
Ṭolar nār-ı cehennem birle sīni

Budur ḫāli bilüñ ehl-i riyānuñ
Ḳıyās it ḫālin anlara uyanuñ

Bular fark itmedi ḫaḫḫ ile bāṭıl

³⁵ Bu beyit aruzun müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

Degil mürşidliğe lâyık bular bil

Nedür didi bu ma'nānuñ güvāhı

Şular kim ola bu resmile'āşī

Didi nedür su'ālimüñ cevābı

Çılur Hâk anlara yārin kışāşı

Bu nükteye kim ider fetḥ-i bābı

Ey hırka giyen yol urıcı zāhid-i sālūs

Bu müşkil işi kimdür başa vara

Şirketden arın hırka-i gil-i vahdete bandur

Bu gizlü sırrı ide āşikāra

Çün çarḥ-ı felek cāhil ü nādān sever oldı

Çanı bir merd-i kāmīl görmiş anı

Pes lā-cerem uş fażlı ḥarīdār bulınmaz³⁶

Hüveydā ide bu genc-i nihānı

**Der-Nefret-i Tabī'at-ı Pādişāh ez-Ḳavm-i Riyā vü
Su'āl-i ü Rā Beyān şoden³⁷**

Çanı bir 'ārif-i ehl-i ḥaḳīḳat

Bularuñ ḥāllerin çün gördi ol şāh

Ki bulmuş ola ol ilde ṭarīḳat

Ki hīçbiri degil ḥālinden āgāh

[36b]

Çün işitdi bunı şeyḥ ü faḳīḥler

Çü bildigüm degil ehl-i ḥaḳīḳat

Bu naḳşa yazdı her biri kürühler

Bulardı eyledi ol ḥaylī nefret

Kimisi ḥaşr olup ender taḥayyür

Elin çekdi bulardan oldı bızār

Kimisi itdi güftārın taḡayyür

Çü buldı bunları bāṭın dil-fiḡār

Kimisi küfr ṭıtdı bu su'ālī

Kemāl-i 'ilme çünkim sālīk oldı

Gider dilden didiler bu ḥayālī

Niçe sırr-ı ḥafīye mālīk oldı

Şerī'atde küfürdür bu mesā'il

Oḳurdu dünı günü 'ilm-i ḥikmet

Ḥaḳīḳatde mü'evveldür velī bil

Alurdu ma'nāsındandürlü lezzet

Gelür te'vīle ol 'ilm-i ledünden

Oḳurken gözine bir ma'nīey yār

Küfür lāzım gelür mi diñle bundan

Düş olup söyledi bilmedi deyyār

Ḥaḳ'uñ zātına isnād itmek olmaz

Yaḳīn bil zāhiren virür bürüdet

Bu yolda ḡayrı ḥāl vārdur bilinmez

Aña kim te'vīlin bilmez ḥaḳīḳat

Müşkil bu sözi oluban çün bilmedi kimse

Düşüpdür mün'akıslafz u ma'ānī

Müşkil sözini dünyede insān daḡı bilmez

Velī maḳşūdın işit eydem anı

İnsān oluban cāme giyüp dünyeye geldüm

Budur ol ma'nā kim didi ḥafādur

Ki zāt eşyāyı görmekde 'amādur

Su'āl itdi ḳamu şeyḥe kemāhī

³⁶ Söz konusu bu iki beyit aruzun mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün kalıbıyla yazılmıştır.

³⁷ "Padişahın, riyâ ve taklit ehlinin sorularına verdiği cevaplar ve onlara karşı duyduğu nefret hakkındadır."

İnsân sözünü dünyede insân dağı bilmez³⁸

[37a]

Bu sözi ben dağı çün eyledüm güş
Derünümünden çü 'ummân eyledüm cüş

Didim 'avn-i Hudâ ger ola hem-râh
Kılam bu ma'niden ben anı āgâh

Teveccüh eyledüm Rabb-i Raḥîm'e
Şıgındım cân u dilden ol Kerîm'e

İrişdi kalbime ol demde ilhâm
Bu sırrı diñle eydem sana i'lâm

Ḥaḳ'ıñ zâtını a'mâ demek el-ḥaḳ
Bu bir lafz-ı küfürdendir muḥaḳḳaḳ

Kelâmında nitekim didi anı
Okı bu âyeti terk it gümânı

Ḳāle Te'alā: ³⁹ وَأَقْوَضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ

Baña tefvîz idüñ dir işi Ḥaḳ
Ki her hâlde görinen sırr-ı muḥlaḳ

Şu ḳul kim aña tevfiẓ idevarın
Ḥaḳ anuñ dâ'imâ oña reh-kârın

Yeter bu söz işâret ü delâ'il
Ki Ḥaḳ görür bilürmiş her işi bil

Na'am Ḥālîḳ O'dur bilür ḳamuyı
Yer ü gök 'arş u kürs uçmaḳ ḳamuyı

Başîr oldur Ḥabîr oldur 'Alîm ol
Semî' oldur Ra'ûf oldur Ḥakîm ol

Anuñçün buldı her şey bunda işbât
Cemâline düşüpdür cümle mir'ât

Muḥammediyye

'Ālemüñ naḳşını ḥayâl gördüm
Anuñçün ḳamu kemâl gördüm
Cümle 'âlem çü maẓhar-ı Ḥaḳ'dur
Ol ḥayâl içre bir cemâl gördüm⁴⁰

Baḳan ol gören ol görinen oldur
Özin irâde bilen bulan oldur

Eger ki açduñ ise cân gözünü
Anuñla göresin cânân gözünü

Kemâ ḳāle 'aleyhi's-selâm: لا يرى الله غير الله لا يعرف الله غير الله⁴¹

Bu sözüñ sırrına irmezsün ey yâr
Özüñden olmayınca sen ḥaberdâr

Bunuñ taḥḳîḳe vardur ihtiyâci
İşit ey Ka'be-i ma'nâya ḥacî

Muḳallidden bu sözdür añla bîrün
Bu sözden ğâfil olan oldı mecnün

Şu deryânuñ ki yok ḥadd ü kenârı
'Uḳülün ḳalmaz anda ihtiyârı

[37b]

Velî tefhîm için diñle kelâmı
İşit eydem değılseñ 'aḳl 'aşî

Çün işitdün su'âlınden ḥiḳâbın
İşit tafşîli ile hem-civârın

³⁸ Söz konusu bu iki beyit aruzun mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün kalıbıyla yazılmıştır.

³⁹ "Ben işimi Allah'a havale ediyorum. Şüphesiz Allah, kullarını çok iyi görendir." Mü'min Sûresi, 40/44.

⁴⁰ Bu dörtlük aruzun fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Manzûmenin tamamı için bkz. (Çelebioğlu, 1996, s. 191)

⁴¹ "Allah'ı Allah'tan başkası görmez ve Allah'ı Allah'tan başkası bilmez." Kelâm-ı kibâr veya sūfîlerin sözünü andıran bu hadîs-i şerîf, hadîs kaynaklarından tespit edilememiştir.

Ezelde bil haqīkat hażret-i zāt
Merātibden idi müstağnī bizzāt

Merātib idi aña vü eḫadiyyet
Çün oldur mālīk-i mülk-i hüviyyet

Odur zāt-ı kadīm ü lā-yezālī
Odur kā'im-şifāt-ı bī-zevālī

Odur ol *kenz-i maḫtī* bī-bidāyet
Ki anuñ ḫaddine yoḫdur nihāyet

O bir deryā-yı maḫz-ı muṭlaḫ idi
Şifātı zātına müstağraḫ idi

Ta'alluḫdan müberrā idi zātı
Mu'arrā idi her şeyden şifātı

Ki ya'nī ḫālī idi her nu'ütan
Münezzeh idi ol nefy ü şübütan

Yoğidi hażretinden ayru bir şey
Hemān öz zātı idi görinen ḫayy

Mekānı lā-mekān olmuşdı muṭlaḫ
Nişānı bī-nişān idi muḫaḫḫaḫ

Yoğidi 'arş u ferş ü çarḫ-ı gerdün
Yoğidi necm-i seyyār ile gün

O bir maḫz-ı vücūd-ı muṭlaḫ idi
Ḫamu eşyā anuñla mülḫaḫ idi

Cihān ü cān bir nūr idi cümle
İkilikden bular dūr idi cümle

Vücūd-ı vāhid idi cümle eşyā
Cihān garḫ idi şankim ḫa'r-ı deryā

Ḫurūşa geldi ol deryā-yı a'zam
K'anuñ mücididür bu cümle 'ālem

Tekāzā eyledi esmā-yı ḫüsnā
Biline tā ki ism ile müsemmā

Muḫammediyye

Ki niçe niçe bātında niçe ḡayb-ı ḫazāyında
Niçe vaḫdet sarāyında 'ademde ḫalmışız 'amyā

Belī şadr-ı mu'allāyuz çü şāḫib-ḫadr-i a'lāyuz
Velīkin sırr-ı aḫfāyuz gerekdür bize isticlā⁴²

Ezeldendür bu 'aşḫ işi ezelden
Delīl ü reh-nümādur lem-yezelden

Severdi kendi kendü hażretini
Diledi göre kendi kendüsini

[38a]

Bir ün itdi lisān-ı ḫudretinden
Didi *kün* pes kemāl-i ḫikmetinden

Ḫamu ma'düm idi mülk-i 'ademde
Kem idi cümle mevcūdāt 'ademde

Çün āḡāḫ oldı sırr-ı *kāf u nūdan*
Hemān bir āyīne düşdi evāvinden

'Adem āyīne düşdi çünki cānā
Tecellīsın aña Ḫaḫ itdi ilkā

O mir'āta düşüp 'aks-i hüviyyet
Zuhūrā geldi sırr u eḫadiyyet

Anuñ nūrı ziyāsından muḫaḫḫaḫ
Yaratdı 'ālem-i ervāḫı ol Ḫaḫ

Anuñ zātına oldı muḫābil⁴³

Vücūd-ı 'ālem andan oldı ḫāşıl

⁴² Söz konusu bu iki beyit aruzun mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

Manzūmenin tamamı için bkz. (Çelebioğlu, 1996, s. 57)

⁴³ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

Gök ata oldu yer ana haķîķat
Bulardan toğdı bunca dürlü hıķkat

Ķamunuñ aşl u fer'i *kāfu nūndur*
Yer ü gök ehlini tıtan ol ündür

Yer ü gök 'arş u ferş ve cennet ü nār
Ol ondan zāhir oldu her ne kim var

İki hārfden mürekkebdür bu eşyā
İki hārfden olupdur cümle ihyā

İki hārf olduđı bu gūne 'illet
Hem iki 'āleme eyler delālet

Biri zāhir biri hem bātınıdır
Bu sırrı bilmeyen dīv-i denıdır

Bu iki hārf üçer hārfden mürekkeb
Üçerden bu iki altı olur hep

Bu altı şeş-cihet terkibi oldu
Ne kim var ise bunuñ gibi oldu

Anuñçün dir Ĥudā Ķur'ān içinde
Yaratdı yeri göği altı günde

Ķāle Te'ālā: ⁴⁴ *وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ*

Cihān bu resme çün buldı nizāmı
Tolup her şey ile tıtdı devāmı

Ķamu eşyā çü buldı yerlü yerin
Cihāt-ı sitte tamāmet buldı yerin

Gerek oldu irāde pes mezāhir
Tecellī tā ki andan ola zāhir

Pes Ādem düşdi mażhar-ı nūr-ı zāta
Ĥalīfe oldu cümle kā'ināta

Çün itdi Ādem'i kendüye mir'āt
Tecellī kıldı andan Ĥazret-i Zāt

Pes añla Ādem'i mir'āt-ı Ĥaķ'dur
Bu sırrı bilmeyen Ĥaķ'dan ırāçdur
[38b]

Ne bilsün işbu sırrı her bahāyim
Ki ol *belhüm ağak*dan oldu dā'im

Ne dimekdür bu sözi añladuñ mı
Çü bārī añlamaduñ diñledüñ mi

Dimedi mi ĥadış-i ĥudsīde Ĥaķ
Ki ben bir gizlü *kenz* idim muĥaķķaķ

Diledim *kenz*imi ben eydem izhār
Anuñçün cümle ĥalkı eyledim var

⁴⁵ *كنت كنزٌ مخفياً فا حبيت ان اعرف فخلقت الخلق لا عرف*

Getürdüm ya'nı ādem şüretini
Ķamudan kıldım a'lā rif'atini

'Anāşırdan kılup anuñ vücūdun
Velīkin şeş-cihāt itdim ĥudūdun

Aña virdim kemāl-i 'ilmile ĥāl
Biline tā ki andan cümle aĥvāl

Anı benim için ĥalkı anuñçün
Yaratdım dir bu sözde ferd-i Bī-Çün

Çehār 'unşur ki her şey mebbe'idür
Bu insānuñ vücüdi menşe'idür

⁴⁴ "O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı hususunda sizi imtihan etmek için, arşı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır." Ĥüd Süresi, 11/7.

⁴⁵ "Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi diledim ve bilinmek için halkı yarattım" Kudsi hadis diye aktarılan bu sözün uydurma hadis olduğu bildirilmiştir. (Yılmaz, 2013, s. 396)

Bu resme kı̇abil oldu ol kemāle
Ki mazhar oldu envār-ı cümle

Bu yüzdendür hadīs-i sırr-ı *levlāk*
Haķıķatdūr lemā ħalaķtı'ı-l-eflāk

Bu tab' üzre çü kı̇abil oldu insān
İdindi kendüye āyine sübhān

Bu gözgünüñ içinde baķdı o şāh
Göründi gözgünüñ içinde Allāh

Bu yüzden *küntü kenziñ* perdesini
Açup gösterdi kendü kendüsini

Bu esrārı bilenler oldu ādem
Velīkin bilmeyen ħayvāndan kem

Bunı bilendür ādem ey ħiredmend
Bu ma'nādan gerek kim yiyesin ķand

Şu kim ref' itdi dilden māsivāyı
Bu yüzde gördi zāhir Ħaķ Te'ālā'yı

Bu sözde uş hadīs-i Muştafā'dur
Delīl kim Ħaķ yolunda reh-nümādur

Ķāle 'aleyhi's-selām: ⁴⁶ من رأى فقد رأى الحق

Budur bil *men re'eni* sırrı ey yār
Bu yüzden gördi gören bunda dīdār

Çün Ādem mazharıdır nūr-ı zātūñ
Odur bil cānı cümle kā'inātuñ

Bu şüretde velī mecmū'-ı insān
İki vech üzredür 'ālemde ey cān

[39a]

Biri ism-i Celāl'üñ mazharıdır

Biri ism-i Cemāl'üñ mazharıdır

Ref'i

Şöyle fehm it kim Celāl ile Cemāl
Vardur eşyāda görür ehl-i kemāl⁴⁷

Der-Sıfat-ı Mazhar-ı İsm-i Cemāl

O kim ism-i Cemāl'üñ mazharıdır
Haķıķat bil anı kim 'aşķ eridür

Mükerrem ādem oldur fi'l-ħaķıķa
Düşüpdür āyine envār-ı Ħaķ'a

Muķābil çün olur nūr-ı cemāle
Muħaķķaķ irer ol sırr-ı vişāle

Ta'alluķdan olur rūhı mücerred
Fenā bulur kılır hep varlığın red

İrişür *men 'aref*⁴⁸ sırrına ey yār
Bilür nefis olur Ħaķ'dan ħaberdār

Bulur pes yol kemāl-i lā-yezāle
Ki kı̇abil olmaya ırāķ zevāle

Bu menzil menzil-i ehl-i yaķındür
Ki bunlar cümle ķayđudan emīndür

Bularda ķayđu ķorķu olmaz ey yār
Bulardır bil ħaķıķat ehl-i dīdār

Ķāle Te'ālā: ⁴⁹ أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَخْزَنُونَ

Çü bunlardur ħaķıķat ħazret ehli
Bulunmaz bunlaruñ 'ālemde mişli

Nefs-i şān u naķş-ı şān u cism-i şān
Cümle cān-ı muţlaķ āmed bī-nişān

⁴⁶ “Her kim beni görmüşse Hakk'ı görmüştür.” (Yılmaz, 2013, s. 527)

⁴⁷ Ref'i'nin bu beyti aruzun fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

⁴⁸ “Kendini bilen, kuşkusuz Rabbini de bilir.” (Yılmaz, 2013, s. 492)

⁴⁹ “Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de.” Yunus Süresi, 62/10.

Der-Şîfat-ı Mazhar-ı İsm-i Celâl

O kim ism-i Celâl'ün mazharıdır
Yakîn bil kim bu işden ol yiridür

Dün ü gün 'âdetidür küfr ü 'işyân
Cihân içre dinilmez aña insân

O kaldı ya'nî gaflet uyhusunda
Çü hayvân h'âb-ı hürduñ kaygusunda

Ne hayvân bil ki hayvândan kötüdür
Delîlim bu söze Haq âyetidür

Ḳāle Te'ālā: ⁵⁰أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ

Özin çünki çıkdı togrı yoldan
Pes oldı lâ-cerem *belhüm aqad*den

Geçürdi gaflet ile rûzgârı
Taleb kılmadı ol Perverdigâr'ı
[39b]

Unutdı Haqq'ı düşdi mâsivâyâ
Muqayyed oldı bu nefis ü hevâyâ

Bu nefis ü bu hevâdur eyle idrâk
Ki kıldı bunları bu resme derrâk

Bular ne kendüyi bildi ne Haqq'ı
Ne sağ u şol ve ne tahtı ne fevqı

Nedür maqşûd gelmekden cihâna
Haberdâr olmadı gitdi yabana

Bular hayvândurur hem ebter ahyâl
Maqâmıdır bularuñ derk-i esfel

Söz uzatmasun imdi ey qarındaş
Yakîn saña bu sırrı eyledim fâş

Bu iki fırkanuñ şerh ü beyânı
Disem döğünmeye biñ yılda anı

Eger aşılca bu söz dinileydi
Anuñla bir niçe defter tolaydı

Bu deñlü sözden ehl-i diller anı
Bilür ey t̄alib-i sırr-ı ma'ânî

Nesîmî

Şol kitâb nefisine olmadı kârî ey hakem
Anuñ vücûdına 'adem dirsem saña yalan gelür

Çün ma'rifetden hâlîdür hâli şu kıl ü kâlidür
Ol her zamân bu 'arşada 'üryân gider 'üryân gelür⁵¹

Der-Netice-i Kelâm Ki İnsân-ı Kâmilest⁵²

Bu sözlerdür haqîkat hep vesîle
Netice budur âhîr geldi dile

Çü sâkî-i elest⁵³ idi şabûhı
O demde buldı her 'aqde fütûhı

Ḳuruldu anda bir şâhâne meclis
Arada 'işret ehli düşdi hem-cins

Gök altın def eline aldı muṭlaḳ
Semâ'a gerdi anda çarḥ-ı ezraḳ

Bu çarḥuñ 'âdetidür devr-i dâ'im
Görebilmez bu devri her bahâyim

Göre billâh çarḥ-ı zü-fünûnı
Cihânuñ feylesofidur zebûnı

Ay u gün rûz u şeb toğar tolanur

⁵⁰ "İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkıncıdır." A'râf Sûresi'nden kısmî âyet iktibasıdır. Bkz. A'râf Sûresi, 7/179.

⁵¹ Nesîmî'nin bu iki beyti aruzun müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

⁵² "İnsanın tasavvufî manada olgunlaşarak insan-ı kâmil olmasının neticesi hakkındadır."

⁵³ Burada Cenâb-ı Hakk'ın: "Elestü bi-rabbiküm yani Ben sizin rabbiniz değil miyim?" sorusuna kulların da "belâ" evet cevabını verdikleri hadiseye telmih vardır. Bkz. A'râf Sûresi, 7/172.

Kevâkib cümle seyrinde bulunur

Güneş çünkim toğar burc-ı semâda
Kevâkib muzmañil olur hevâda

Cihâni rüşen eyler pertevinden
Bulur neşv ü nemâ yer pertevinden

[40a]

Biter yerden bu dürlü dürlü ni'met
İrişür cümle halka h'ân-ı rahmet

Bu ni'metler hemân ih'sân içündür
Hemân bir şüret-i insân içündür

O şüret-i mañfî olmağ eccl için
Yaratdı bu hayr-ı şüret ferd-i Bî-Çün

O şürete cihânuñ cânı ey yâr
Yüzi şuyına oldu kevn anuñ var

Anuñla zindedür her cân cihânda
Aña mañküm ne kim kün fekânda

Cihân noқта gibidür dâyesinde
Geçinür cümle eşyâ sâyesinde

Anuñ yüzünden eyler Hağ tecellî
Olaldan bu cihân tâ kim tecellî

Şu resme virdi Allâh aña 'izzet
K'anuñla bulunur dergâha qurbet

Nişânidür nişâni bî-nişânuñ
Mekânıdur mekân-ı lâ-mekânuñ

Ezelden aña yâr oldu sa'âdet
Aña uyanlar oldılar selâmet

Yer ü gök anuñla oldu qa'im

Bu sırta irmeyen kaldı bahâyim

Ger ol gitse cihândan aña bir ân
Cihân bir demde olur cümle vîrân

O zâtı aña Hayy-ı câvidândur
Muñit-i külli şey⁵⁴ü ğaybdândur

Bu 'âlem mülkünün pes şâhı oldur
Zemîn ü semânuñ mâhı oldur

Cihân yer sâye ol şems-i duhâdur⁵⁵
Yüzi Rañmân 'ale'l-'arş istivâdur⁵⁶

Yüzi levhindedür âyât-ı muñlağ
Olur parmağı ile ay iki şağk

Gehî Âdem şafiyyu'llâh olur ol
Gehî nür-ı neciyyu'llâh olur ol

Geh İbrâhîm olur süzân olur ol
Geh İsmâ'îl olup qurbân olur ol

Gehî Ya'qûb olup giryân olur ol
Geh olur Yûsuf-ı Ken'ân olur ol

Olur geh Zekerıyyâ gâh Yahyâ
Gehî 'İsâ olup geh mürde ihyâ

Gehî Hızır u gehî Mûsâ-yı 'İmrân
Gehî İlyâs u Dâvud geh Süleymân

Gehî Cercîs olur geh Şâlih u Hüd
Gehî hatmü'n-nebiyyîn şâhib-i cüd

⁵⁴كُلِّ شَيْءٍ “her şey için” anlamına gelen ibare Kehf Sûresi'nin 84. âyetinden kısmî iktibastır. Âyetin tamamı şu şekildedir: “Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar ve kudret sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) her şey için bir sebep (bir vasıta ve yol) verdik.” Kehf Sûresi, 18/84.

⁵⁵وَالطُّحَى “Kuşluk vaktine andolsun.” Duhâ Sûresi, 93/1.

⁵⁶الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى. “Rahman arşa istiva etmiştir.” Tâhâ Sûresi, 20/5.

Şu'ayb u Şit olur ol gâhî İdrîs
Kılur 'ilm-i ledün 'uşşâka tadrîs

[40b]

'Alî olup gelür gâhî cihâna
Şunar 'uşşâka kevşer çana çana

Nesîmî

Gâh Âdem ü Hâtem olur gâh 'İsî-i Meryem gelür
Rüşen odur şâhib-i Zebûr gâh Mûsâ-yı 'İmrân gelür

Rengiyle bu elvân odur her cism içinde cân odur
Rüşen bu kim her zerrede ol şems-i cân pinhân
gelür⁵⁷

Anuñdur 'âlem içre dîn ü edyân
Anuñdur emr ü nehy imân ü erkân

Odur şâhib-zamân u Mehdî-i Hâk
Geliser devr-i âhîrde muhâkkaç

İrişdi devr-i âhîr geldi Mehdî
Gözün aç gör ki 'İsâ gökden indi

Güneş mağribden itdi nûrunı 'arz
Yarıldı Ka'be çıktı Dâbbetü'l-arz⁵⁸

Cihân halkına geldi imtihâna
Yağın budur ırak gitme gümâna

Țutar bir elde Mûsâ'nuñ 'aşâsın
Süleymân'nuñ bir elde mühr-i hâşım

Başar pes altına halkuñ 'aşâyı
'Ayân eyler rumûz-ı istivâyı

Muvañhid olanuñ oldu yüzi aç

Şu kim münkirdür oldu tākati tāk

Çalındı şür-ı kıyâmet kopardı el-hâk⁵⁹
Dirildi ölüler aç gözini bak

Şırâtıyla kuruldı añla mîzân
Sebük olursa hayruñ eyle efgân

Bu gündür yevm-i mahşer yevm-i mî'âd
Çurup dîvân-ı 'alî Hâk ider dâd

İşit ne dir hadîş-i Muştafâ'dur
O server râh-ı Hâk' a pişvâdur

Ķāle 'aleyhi's-selām: المرء يحشر مع من أحب حتى
هجر⁶⁰

Kimi sevse kişi anuñla kopardı
Severse taş dağı haşren ü neşren

Beni seven benim ile kopardı
Bulısar mertebe fazlen ü kadren

Beni seven sözüm diyen işiden
Yüzümü gözleyen 'ıyden ve kadren

Anuñçün kim bu göz kim göre anı
Degildür gözleyle fânî cihânı

Anuñcündür bu cihân kim ola kurbân
Anuñcündür gönül kim ola hayrân

[41a]

Nidersin 'aklı kim bilmeye anı
Beden hayf-ı 'aşkıla olmazsa fânî

Anuñcündür 'akıl kim bile anı
Anuñcündür bu ten kim ola fânî

⁵⁷ Nesîmî'nin bu iki beyti aruzun müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

⁵⁸ Dâbbetü'l-arz, yer canlısı manasına gelir. Kur'an'da hem insan hem hayvan anlamında kullanılmıştır. (En'âm, 6/38; Hûd, 11/6; Neml, 27/82; Sebe, 34/14)

⁵⁹ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

⁶⁰ "Kişi sevdiği ile haşrolunacaktır." (Buhârî, "Edeb", 96; Müslîm, "Birr", 165)

Anuñçündür kulağ emrin işide
Dil anuñçündür kim zikrin ide

Anuñçündür burun kim ala hoş-bū
Anuñçündür ayak kim gider toğru

Nidersin cānı kim olmaya kurbān
Nidersin gönli kim olmaya hayrān

Nidersin ‘aklı kim bilmeye anı
Beden hayf-ı ‘aşkla olmazsa fānī

Nidersin kulağı k’emrin işitmez
Nidersin bu lisānı zikrin itmez

Gerekmez ansız olsa her dü-‘ālem
Çün oldur her dü-‘ālem içre ekrem

Ne buldı bulmayan anı cihānda
Aña irişmeyen kaldı yabanda

Muhammediyye

Yaratdı ğayb-ı ‘ayānı ki bile ‘aklı u cān anı
Fedā kııl yoluna cānı eger bildüñse cānānı⁶¹

Eger şalduñsa baħr-i ‘aşka zevrak
Vücüduñ eyle mevc-i ‘aşkıla ğarq

Gözet naqkāşı imdi naqş içinde
Yazılmaz böyle şüret naqş-ı Çin’de

Odur hūsn-i laṭif rūy-ı hūbān
Anuñdur cümle cünbiş dirheme cān

Tecellī kıldı Mūsā’ya şecerden
‘Aceb mi gösterürse yüz beşerden

Yā Rab ol pākīze-gevher kim beşerdür şüreti
Kaṅkī ‘ālemden gelür adı neden insān olur⁶²

Beşer ya’nī bu ādem hilkatidür
Ki şekli ‘ayn-ı Hāḳḳ’uñ şüretidür

خلق الله ادم على صورته و على صورة الرحمن⁶³

Yaratdım ādemi dir Hāḳ Te’ālā
Benim şüretime göre mu’allā

Yüzini vech-i Raḥmān üzre düzdüm
Cemāl-i naqşını elimle yazdım

Cemālem dir sürem hūb-ı cemāli
Anuñçün ādeme virdüm kemāli

جميل يحب الجمال⁶⁴

[41b]

Cemāl ehlini añla enbiyādur
Daħi kāmīl mükemmīl evliyādur

Olardur cümle maḥlūḳ içre ekrem
Oları eyleyüpdür Hāḳ mükerrēm

Cemāl ehli bulardur añla rāzı
Cemālī şanma maḥbūb-ı mecāzı

Bulardur añla sen rūḥānī maḥbūb
Bulardur bil iki ‘ālemde maḥlūb

Musaḥḥar kıldı bunlar dü-cihānı
Degildür āb u gilde sırr-ı cānı

Daħi şol kim arındı māsivādan
Ḥaberdār oldu sırr-ı istivādan

Hāḳ’uñ maḥbūbidür ol dahi ekrem
Olardur evliyā sırrına maḥrem

⁶¹ Bu beyit aruzun mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün kalıbıyla yazılmıştır.

⁶² Bu beyit aruzun fā’ilātün fā’ilātün fā’ilātün fā’ilātün kalıbıyla yazılmıştır.

⁶³ “Allah, insanı kendi şüreti üzerine yarattı.” Hadis- Şerif (Yılmaz, 2013, s. 196-197)

⁶⁴ “Allah güzeldir, güzelliği sever.” Hadis-i Şerif. (Yılmaz, 2013, s. 32)

Şular kim irdi bunda evliyāya
Gerek kim uymaya nef̄s ü hevāya

Eger uyarsa nef̄s-i ħod olısar
Civārından Ĥudā'nuñ dūr olısar

Bu nef̄s ü bu hevā zıdd oldı cāna
Seni leyl ü nehār altar yabana

Hevāyī fikri cem' eyle özünü
Ĥaķıķat yüzüne döndür yüzünü

Cihān u cān anuñçün var olupdur
Yer ü gök anuñıla hep toplupdur

Cihān-ārā cihān içindedür arayı bilmezler
Şu mähîler ki deryā içre deryāyı bilmezler⁶⁵

Ĥayāt-ı bākī oldur cism ü cāna
Odur revnaķ viren her dü-cihāna

Odur kuţbı zemīn ü āsmānuñ
Odur bil merkezi devr-i zamānuñ

Yedi ķat gögi tutar saĝ eliyle
Yedi ķat yeri daĝı ŗol eliyle

Felek ins ü melek cin her dü-kevneyn
Aña maĥķūm semevāt ile arzeyn

Ķamu emrinde fermān ŗapusunda
Cihānuñ begleri ķul ŗapusunda

Devām-ı devleti anuñ mü'eyyed
Kemāl-i 'izzeti anuñ muĥalled

Cemāli pertevinden anuñ ey cān

Felekde nūr alur mihr-i dirahşān

Gül ü gülşen tutar andan şemīmi
Mu'aţţar olur andan cān-ı ĥarīmi

Na'im ü ĥuld u tūbā cennet ü ĥūr
Cemālinden olurlar cümle mesrūr

İki 'ālem vücūdı mażharıdur
Aña dirsem fülān billāh yeridür

[42a]

Şıfātı zāt-ı muţlakdır muĥaķķaķ
Sevād-ı zülfidür dār-ı ene '-Ĥaķ⁶⁶

Zātını cümle cihān bildi hayāt-ı ebedī
Bu şıfātı bilen ādem bula yol zāta gele

Söz uzatmasun imdi ey birāder
Anuñ şerĥi olunmaz bil muķarrer

Anuñ şerĥinde diller lāl olupdur
Anuñ fikrinde kāmēt dāl olupdur

Ne bilsün ne disün işbu za'if ķul
Girü kendü özin bulan bilen ol

O şāhı kimdürür sorarsañ ey yār
Sözümüñ ol rumūzundan ĥaberdār

Muĥaķķaķ anı aña evliyādur
O şāĥib-sırr-ı nūr-ı kibriyādur

Şühūd-ı zāt-ı Bārī'dür vücūdı
Yer ü gök ehli ķılurlar sücūdı

Bu deñlü nüktemiz aña işāret
İder kim bula söz aşlına ĝāyet

⁶⁵ Bu beyit, XVI. yüzyıl Divan şairlerinden meşhūr Hayālī Bey'in (ö. 1557) "bilmezler" redifli gazelinden tazmin edilmiştir. Beyit mefā'ilün mefā'ilünmefā'ilünmefā'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Gazelin tamamı için bkz. (Tarlan, 1992, s. 107)

⁶⁶ "Ben Hakk'ım" anlamında bir söz olup Hallāc-ı Mansūr tarafından söylenmiştir. Bu söz bātınī manada Tanrılık iddiasında bulunmak değildir. Çünkü Mansūr, kendisini Hak'tan bir parça olarak görmüştür. Geniş bilgi için bkz. (Pala, 2012, s. 139)

Cevâbı şüña irdi bil su'âlûñ
Çün açıldı rumûzı ehl-i hâlûñ
Ki zât-ı Bârî eşyâ-yı haķîķat
'Amâdur görmeyen dir ehl-i hâlet
Velî hîssen görür ol zât-ı muṭlaķ
Cemî' eşyâyı her dem bil muhaķķaķ
Bu şâbitdür delîl ü âyet ile
Ki Haķ görür kâmusun zâtı ile
Çün öyledür niçün böyle dinildi
Dir iseñ anuñiçün eydinildi
Biline tâ şühüd-ı zât-ı muṭlaķ
Ki bî-şekk Haķ'la haķdur muhaķķaķ⁶⁷
Şühüd-ı Zât bil kim evliyâdur
Daķi vâriş-i sırr-ı enbiyâdur

**Çayğusuz A'nî Hazret-i Ahmed Sârbân kuddise
sırruhu**

Haķ zâtıyla şifâtıyla
Tecellî eyledi aña
Varlığı Haķ varlığıdur
Emr-i Sübhân elindedür
Sen anı şöyle şanursun
Sencileyin bir âdemdür
Evliyânun sırrı vardur
Gizlü 'ayân elindedür⁶⁸
Tecellî eyler evvel aña Allâh
Açılır cezbe-i Raḥmân'la râh
[42b]
Çadem urup gider râh-ı fenâya
İrişür menzil-i 'arş-ı 'alâya
Açılır üstüne ebvâb-ı raḥmet
İrişür ol arada aña hayret

Çün olur hayret-i kübrâya vâşıl
İder andan daķi kaṭ'-ı menâzil
Bulur her zerrede biñ mihr-i ṭal'at
Görür her kaṭrede biñ baḥr-i ḥikmet
Ṭutar menzil 'ale'l-'arş istivâya
Olur zıll-i İlâhî dü-serâya
'Ayân olur aña esrâr-ı Mûsâ
Cihâna gösterür ol yed-i beyzâ
Daķi 'İsâ-şifât hoş-dem olur ol
Felekde kudsîyân olur aña kul
On iki burc ile yedi kevâkib
Aña secde kılırdur İn merâtib
Yer ü gök olur ol şâha musaḥḥar
Olur arz u semâ ehline rehber
Muṭî' olur aña bâṭında eşyâ
Deminden irişür mevtâya aḥyâ
Aña her seḥt olan nerm olur aḥsen
Elinde nitekim Dâvud'un âhen
Kime kim bir naẓar ire o şehden
Münevver ola yüzi mihr ü mehden
Gide seḥtlik ire haķķânî riķķat
Tecellî ide aña zât-ı hazret
Anuñ kim gönli Haķķ'ıla ṭolsar
Çaçan anuñ kemâli vaşf olısar
Bu resme olıcaķ Haķ'dan tecellî
Çamu aḥvâline bulur tesellî

⁶⁷ Bu mısradan vezin aksamaktadır.

⁶⁸ Bu dörtlükler 8'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Vücûdî muẓmaḥill olur aradan
Hemîn alur arada ol Yaradan

Çü Şüret varlığı maḥv oldu gitdi
Őıfât-ı zât-ı bî-hemtâya gitdi

'Ulûm-ı evvelîn ü âḫirîne
Mükemmil olup irdi menziline

Geçer mülk-i beşerden ya'nî ol Şâh
Tıoğar hem lâ-mekân evcinde çün mâh

Çü maḥlûk gide ala küllî Ḥâlîk
Aña kevn ü mekân olmaz 'alâyık

Hüve'l-evvel hüve'l-âḫir hüve'l-Ḥa
Hüve'z-zâhir hüve'l-bâḫn muḥaa

Niçe oldur dimesün anı âdem
Ki ol Ḥa varlığına oldu hem-dem

açan bu birlige irişdi Mansûr
Ene'l-Ḥa diyü dâra ıdı mesrûr

[43a]

Ḥalâyık Őandı anı kâfir oldu
Ḥaatde Ḥa andan Őâkir oldu

Dirilüp ḥa melâmet itdi anı
İŐitdük n'itdiler ol arı ḥanı

Anuñ sözini inkâr eylediler
İledüp dâra berdâr eylediler

Egerçi ḥa anı merdûd idüpdür
Velî ol urb-ı Mevlâ'ya gidüpdür

İŞi Ḥa ile ḥakdur evliyânuñ
Sürer ḥükmün dün ü gün evliyânuñ

Bir olmuş Ḥa ile birlige yetmiş

Ölümsüz tâ ebed dirlige yetmiş

Őıfâtın evliyânuñ ehl-i 'irfân
Bu ma'nâdan didiler zât-ı Yezdân

Nesîmî

Utanur 'ârifüñ 'alı saña insân dimek niçün
Ki insândur dimez kimse saña yâ Ḥâlîku'l-insân⁶⁹

Su'âlden bu durur aña işâret
Ki bu Őüretdür ol zâtdan 'ibâret

Degildür zâta isnâdı mu'ayyen
Bu Şüret-i 'âlemeyne düşdi rûŐen

Şıfâtı evliyânuñ zâtdur bil
Anuñ zâtı Ḥa'uñ mir'âtdur bil

Ki ya'nî ḥa ile Ḥa dimek olur
İŞit taḥıını ne dimek olur

açan ol gözleri nergîse uyḥu
İriŐse nâgehân ey nîk-ḥû⁷⁰

Uyur bu gözle zâhir nesne görmez
Velî bâḫında yer yodur ki görmez

Gider perde açılır çeşm-i cânı
Görür basa zemîn ü âsmânı

Budur a'mâ didügi ol su'âlde
Ki görmez ten gözi bu resme ḥâlde

Velî her yerde ol zâtıyla ḥâzır
Odur maḥlûk-ı 'âlem üzre nâzır

Aña zîrâ kamu gizlü 'ayândur
Niteki özi 'ayânken nihândur

Geçer ol 'arş-ı kürsî bir nazarda

⁶⁹ Nesîmî'nin bu beyti aruzun mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilünkalıbiyla yazılmıştır.

⁷⁰ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

Yakın ırak aña bir baħr u berde

Odur sidre vü tûbâ Beyt-i ma'mûr

Gehî 'arşa çıkar maħmûd olur ol

Odur *Ve't-Tûr*⁷³ kitâb içinde maşŭr

Gehî ferşe iner maşŭd olur ol

Odur levh-i kalem hem raĥk-ı menşŭr

Maşŭd cihâna gelmekden kişi Rabbin bilmek imiş

Egerçi yerde yürür ol Hümâ var

Rabbisin bilmekden murâd evliyâsın bulmaĥ imiş

Velî 'arşdan yüce bir menzili var

[43b]

Bulmaĥ degilmiş bilmek bilmek degilmiş bulmaĥ

Şıfâtı zât-ı Hâĥ'dur aña bizzât

Evliyâyâ göñül virmek rengine boyanmaĥ imiş⁷¹

Güneş müstağraĥ aña hem-çü zerrât

İner 'arşdan anuñçün ferşe ol şâh

Güneş öz kendüsi ef'âli zerrât

Ki ĥalkı eyleye ĥalkdan âgâh

Düşŭpdür ma'nâyâ her işi mir'ât

Gelür insân tonıyla bu cihâna

Güneş istedügi kişi budur kim irişe nûra

Ki insi ide ĥikmet birle câna

Kişi kendü güneş olsa n'ider nûri vü 'amyâ⁷⁴

Eger insân tonıyla gelmeyeydi

Tecellî mazharıdır 'unsur-ı pâk

Kimesne aña münis olmayaydı

Anuñçün dindi aña şâh-ı *levlâk*

Şular kim tŭtdı ins anuñla ey yâr

Anuñ zâtın ĥaĥîkatde şıfatdur

Anuñla oldılar Hâĥ'dan ĥaberdâr

Iramaĥ olmaz imdi bu cihetden

Ķayğusuz A'nî Ĥazret-i Aħmed Sârbân ĥuddise sîrruhu

Ger ol şüretde zâhir olmayaydı

Hâĥ anı bunda gönderdi

Kimesne zâta bil yol bulmayaydı

Ķullarını irşâd için

Egerçi zât münezzeħdür ĥamudan

Ümmetine îmân virür

Yemek içmek uyumaĥ her ĥuyüddan

Küfr ü îmân elindedür

[44a]

Yemek içmek uyumaĥ zâtda olmaz

Ķayğusuz ider bu 'ilmi

Anı sen aña şıfâtda olmaz

Oĥudum añladım bildim

Şimdi bu 'âlemüñ 'ilmi

Kâmil-i insân elindedür⁷²

'Anâşır fi'lidür işbu ĥamısı

'Anâşır iĥtizâsıdır ru'ûsı

Odur mülk-i cihân-ı câna mâlik

Beşer işidürür bu işler el-ĥaĥ

Odur taĥĥîĥ-ı mescüd-ı melâ'ik

Olur zâhir o şehden daĥi muĥlaĥ

Odur rıĥvân odur cennet odur ĥŭr

⁷¹ Söz konusu bu iki beyit aruzun müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

⁷² Bu manzume 7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

⁷³ (وَالطُّور) "Tûr'a andolsun ki" Tûr Sûresi, 52/1.

⁷⁴ Bu beyit aruzun mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

Ki zîrâ muktezâsı cism ü şüret

Bu işi iktizâ ider zarûret

Bu yüzden görünür anda bu elvân

Velîkin hikmeti var aña ey cân

وما ذرالكم فى الارض مختلفاً الوانه ان فى ذلك لا يتر⁷⁵

Ne lâzım idelüm çok dürlü tafşîl

Anuñ her işini haq aña haq bil

Vücüd-ı nûr-ı maḥz olıcaq ol mäh

Degil mi zât-ı muḥlaq ol yüzi mäh

Zât-ı muḥlaqdur tecellî eyleyen mir'âtda

Muhtelif şüretde ammâ mütteḥiddür zâtda

Ḳalbüñi şâf eyleyüp gör bunca şun'-ı şâni'i

On sekiz biñ 'âlemi seyr eyle bu mir'âtda⁷⁶

Gider senden hicâb-ı iḥtilâfı

Derünuñ mäsivâdan eyle şâfî

Gel imdi cümle telvînden ḥalâş ol

Bu yüzden Ḥaḳḳ'ı tanı 'abd-i ḥâlîş ol⁷⁷

Bu yüzden Ḥaḳḳ'ı gördiler görenler

Bu yüzden irdiler Ḥaḳḳ'a irenler

Ġanîdür cümlesinden gerçi ol şâh

Velî bu yüz düşüpdür aña mir'ât

Odur mir'ât-ı zât-ı Ḥayy ü Bâkî

Anuñçün ḳurdu Ḥaḳ bu ḫumturâkı

Ne şems-i ma'nevîsin kim gönül iklîmine toğduñ

Zalâmım cümle def' oldı çü nûr-ı mihr-i tâbândur⁷⁸

Tamâm oldı su'âlün uş cevâbı

Bi-ḥamdillâh ki buldı fetḫ-i bâbı

Ṭoḳuz yüz ḫoḳsan altı idi târiḫ

Ki şaldum bu zemîne 'ilmile biḫ

Mübârek şehr-i Şevvâl ibtidâsı

Tamâm oldı olunca intihâsı

Ma'ârif dürlerini eyleyüp ḫarc

Ma'ârif gevherini eyledim derc

Getürdüm seyyidüñ ebyâtın ekşer

Velâ tâ kim işiden luḫfa maḫzar

[44b]

Hem anda niçe kâmil beytler var

Kimi cevher kimi lü'lü'-i şevvâr

Ara yerde buları eyledim bend

İridi sözlerimden sükker ü ḳand

Sözümüñ oldı her beyti güvâhî

'Ayân oldı ḫaḳîḳat ḫaḳ kemâhî

Nedür bu deñlü sözden aña maḳşûd

Kişi kimdür bile 'âlemde mescûd

Ḳulağ ur saña diyem kimdür anı

Oñat diñle açup bu çeşm-i cânı

Elif ḳaddin anuñ görünce derḫâl

Ġam-ı zülfiyle itdim ḳâmetim dâl

Refîḳim oldı ol dem râ-yı Raḫmân

Münevver ḳıldı ḳalbim yâ-yı imân

⁷⁵ “Yeryüzünde sizin için rengârenk yarattıklarında da öğüt alan bir toplum için gerçek bir ibret vardır.” Nahl Süresi, 16/13.

⁷⁶ Söz konusu bu iki beyit aruzun fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

⁷⁷ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

⁷⁸ Bu beyit aruzun mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

Muḥīṭ-i kull-i şeydür sîn-i sırrı

Mişâli yok aradım baḥr ü berri

Bu üç beyt içredür ol ism-i a'zam

Bilenlerdür anı ḥalk içre ekrem

Bu ismüñ şāhibidür şāh-ı 'ālem

Bu ismüñ şāhibidür Ḥaḳ'a maḥrem

Budur cānı cihānda her vücūduñ

Düşüpdür mazharı zāt-ı Vedūd'uñ

Ne diyem evvel ü āḥirde oldur

Vücūdı yerde gökde toptoludur

İrişdi 'avni çünkim evliyānuñ

İrişdim gavrına rāz-ı nihānuñ

Degildür bābı bu 'aql-ı ma'āşuñ

Güneş nūrun gözi görmez ḥuḫāşuñ

Meger kim irişe Ḥaḳ'dan 'ināyet

Tecellī eyleye nūr-ı hidāyet

Göñülde çün toḡa nūr-ı İlähī

Saḫa Ḥaḳ bildire sırrın kemāhī

Şu kim bu ma'nādan olmadı āḡāh

Çalır ḡafletle bunda kūr u gümrāh

Nesīmī

Gözi a'mā olan ol nūr-ı tecellī ne bilür

Bu sözüñ şerḫini bīnāya şor a'mā ne bilür⁷⁹

Der-Tenzīh-i Bārī Te'ālā 'azze ismiḥu

Gel imdi terk kıl nefsuñ hevāsın

Göresin tā ki maḥbūbuñ liḫāsın

Ḥaḳ'ı bilmez ü görmez şanma ey yār

Ḥaḳ'a maḥfī degil her gizlü esrār

Odur dānā-yı rāzī sırr-ı pinḫān

Anı bilmekde ḳāşır 'aql-ı insān

[45a]

Ḥaḳ'ı görmez ü bilmez añlasunlar

Bu resme i'tikādı bağlayanlar

Olupdur işleri küfr ü ḳalālet

Ḥuzūr-ı Ḥaḳ'da her ḫālī ḫasāret

Bu nefsanī ṭabī'at muḳtezāsın

Göze doyan ḳodılar Ḥaḳ rızāsın

Ola yarın ḫuzūr-ı Ḥaḳ'a vara

Olalar Ḥaḳ ḳatında yüzi ḳara

Ḥudāyā pādīşāhlar pādīşāhı

Çoparma bizi anlardan İlähī

'Alımsın 'ilmüñe yok ḫadd ü ḡāyet

Ḥaḳımsın ḫikmetüñe yok nihāyet

Başır ü hem Semī' ü hem Ḥabīr'sin

Daḫi hem bī-şebīh ü bī-naḳırsin

İlähī Ādem ü Ḥavvā ḫaḳıyçün

Aña bildirdiḡüñ esmā ḫaḳıyçün

Bi-ḫaḳḳın Aḫmed-i mürsel İlähī

Ki sensin cümleñüñ püşt ü penāhı

Anuñ hem āl ü evlādı ḫaḳıyçün

Olaruñ derde mu'tādı ḫaḳıyçün

Ḥaḳıyçün hem daḫi cümle nebīñüñ

Günāhın 'afv eyle ben ḡarībüñ

Ḥuşuşā kim 'azizüm şems-i devrān

O yüzde buldı bulan nūr-ı imān

⁷⁹ Nesīmī'nin bu beyti aruzun fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

Aña lutf itdigün 'izzet haqıyçün
Anuñ şânındaki rif'at haqıyçün

Aña cân viren 'âşıklar haqıyçün
Anuñ yolunda şâdıqlar haqıyçün

Haqîkî'nün şuçundan geç İlähî
Egerçi işledi bî-hadd günâhı

Anuñ eksikligin yetür tamâma
Çü mebzûl oldu lutfuñ hâş u 'âma

Hudâvendâ bizi şay kullaruñdan
Daği ayırmağıl toğrı yoluñdan

Saňa kulluq kemâl-i ehl-i hâldür
Çuluñ olmayana 'izzet muhâldür

'Alîmâ 'ilmüñe yoq hadd ü pâyân
Haqîmâ hikmetüñe 'aql hayrân

Bizi hikmetlerüñden eyle ağâh
Kerem kıl kılma bu yol içre gümrâh

Halâş eyle bizi bu mâsivâdan
Bize yol vir varavüz saňa senden

Emîn eyle bizi nefsi 'adûdan
Hidâyet eyleyüp ayır çamudan

İlähî kudret ü kuvvet senüñdür
Hükümet saltanat 'izzet senüñdür

[45b]

Tecellî eyleyüp kevn ü mekâna
Viren neşve-nümâ sensin cihâna

Cihâna bir kez ol dimekle oldu
Yer ü gök şun'-ı hikmet birle töldü

Çü sensin evvel âhîr şâni'-i pāk
İrişmez künh-i pāküñe her idrāk

Senüñ sultanlığın gelmez beyâna
Bu ma'lûm 'ârif-i küll-i lisâna

Müberrâsın çamu şerh ü beyândan
Mu'arrâsın haqîkat ins ü cândan

Cihân var olsa saňa aşsısı yoq
Yoq olsa sen şehüñ girü nesi yoq

Bu arada söz irdi intihâya
Hudâ'ya şükr idelüm bî-nihâye

Oquyanı yazanı diñleyeni
Söz içre ma'nâ yüzen añlayanı

İki 'âlemde aq it yüzlerini
Çamunuñ cennet eyle yerlerini

Buları cennet ü dîdâra irgür
Çamusun raḥmetüñle eyle mesrür

Var ise artıq eksik söz didi cân
Düze her kim olupdur ehl-i îmân

Dilerseñ iresin nür-ı şafâya
Şalavât vir Muḥammed Muştafâ'ya

اللهم صلِّ و سلم على سيدنا و نبينا و مولانا يا محمد و آله و
صحيه لمعمر. برحمتك يا ارحم الراحمين والحمد لله رب العالمين⁸⁰

⁸⁰ "Allah'a, onun elçisi Hz. Muhammed'e, ashabına ve yakın çevresine salât u selâm olsun. Merhamet

eyle, merhametlilerin en merhametlisi. Âlemlerin Rabbine hamdolsun."

Notlar

İrşâd-nâme, Hakîkî tarafından 17. asrın başlarında yazılmış bir eserdir. Bkz. (Çavuşoğlu, 2002, s. 10)

Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, 2000, vr. 31a; 33a; 36a; 38a; 41a-41b

Hakîkî 1587-88, vr. 30b, 34a, 35a, 34b, 36a, 41b

Diğer iktibaslar için bkz. (Hakîkî, 1587-88, vr. 30b, 31a, 33a, 33b, 34a, 35b, 37a, 37b, 38a, 38b, 39a, 40a, 40b, 41a, 41b, 43b, 44a, 44b)

Melâmîliğin doğuşu, tarihî seyri, temsilcileri, kolları vs. ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Azamat, 2004, s. 24-35; Gölpınarlı, 1931; Er, 2015; Sunar, 2003)

Melâmî (t.y.). Web: <http://lugatim.com/s/melamet> adresinden 10 Ekim 2019'da alınmıştır.

KAYNAKÇA

Alşan, M. H. (2012), *Anadolu Erenleri Melâmet Hırkası*, İstanbul: Kurtuba Kitap, s. 22.

Ayan, H. (1990), *Nesîmî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 109.

Azamat, N. (2004), "Melâmet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, s. 24-35.

Cebecioğlu, E. (2009), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Açağ Kitabevi Yayınları.

Çavuşoğlu, A. (2002), "Türk-İslam Kültüründe İrşâd ve İrşâd-nâme", *Türk Dili ve Edebiyat Makaleleri*, S.: 2, ss. 323-362.

Çelebioğlu, Â. (1996), *Yazıcıoğlu Mehmed, Kitab-ı Muhammediyye*, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, s. 191.

Er, Ş. (2015), *Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melâmîleri*, İstanbul: Kutup Yıldızı Yay.

Ergin, M. (1971), *Azerî Türkçesi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 91.

Gölpınarlı, A. (1931), *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, s. 90, 211-214.

Güzel, A. (2012), *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 45.

Hakîkî, *Ma'rifet-nâme*, Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphânesi, Kasıdecizâde 704, vr. 186a-202a.

Hakîkî, *Ma'rifet-nâme*, Manisa Yazma Eserler Kütüphânesi, 45 Ak Ze 816/2.

Hakîkî, (1587-88), *Şühûd-nâme*, Manisa Yazma Eserler Kütüphânesi, 45 Ak Ze 816.

Kayabaşı, A. (1995). *Sârbân Ahmed Divanı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Melâmî (t.y.). Web: <http://lugatim.com/s/melamet> adresinden 10 Ekim 2019'da alınmıştır.

Müstakim-zâde S. S., (2000), *Mecelletü'n-nisâb*, Ankara: Kültür Bak. Yay., Süleymâniye Kütüphânesi, Hâlet Efendi No: 628, vr. 186b.

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmiyye*, Süleymâniye Kütüphânesi, Nafız Paşa 1164, vr. 38a.

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmiyye*, Süleymâniye Kütüphânesi Yazma Bağışlar 7463, vr. 36a.

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmiyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları 1265, vr. 33a.

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmiyye*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphânesi, İbnü'l-Emin 3357, vr. 41a-41b.

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmiyye*, Alî Emîri Efendi Şry. 1050, vr. 31a.

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmiyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osmân Ergin Yazmaları 481, vr. 41b.

Müstakim-zâde, *Risâle-i Bayrâmiyye*, Alî Emîri Efendi Şry. 1050, vr. 31a.

Pala, İ. (2012), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları, s. 139, 392.

Sunar, C. (2003), *Melâmîlik ve Bektaşîlik*, İstanbul: Anadolu Aydınlatma Vakfı Yayınları.

Tarlan, A. N. (1992), *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 107.

Tek, A. (2007), *Melâmet Risâleleri*, Bursa: Emin Yayınları, s. 271-272.

Tuğluk, H. İ., (2001), *Lâ-mekânî Şeyh Hüseyin*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 16.

Uludağ, S. (2016), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Yazıcı, M. Y. (2017). "III. Murad'ın Lugazına Hakîkî'nin Verdiği Cevaplar: Ma'rifet-nâme", *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, C. : 4, S. 8, ss. 142-181.

Yıldız, A. (2007). "İlahiyat Fakülteleri Türk-İslâm Edebiyatı Bilim Dalları'nda Yapılan Çalışmalar", *TALİD*, C., 5, S. 9, ss. 549-588.

Yılmaz, M. (2013), *Kültürümüzde Âyet ve Hadisler*, İstanbul: Kesit Yayınları, s. 32, 196-197, 351-352, 396, 456, 474, 492, 527, 602.

SANATTA BİR İFADE ARACI OLARAK SOYUTLAMA

Evrım ÖZESKİCİ¹

<https://orcid.org/0000-0003-1491-3487>

Araştırma Makalesi

Gönderi Tarihi: 15.11.2019

Kabul Tarihi: 29.12.2019

DOI:

Online Yayın Tarihi:30.12.2019

Özet

Araştırmanın amacı; sanatta soyutlamanın nasıl başladığını ve ilişkili olduğu kavramları irdelemektir. İlkel ve modern sanatların soyutlamayla ortak noktaları ve değişen yönlerini ortaya çıkarmaktır. Aynı zamanda sanatın, büyüünün ve soyutlamanın ilişkili olduğu durumlara açıklık getirmek amaçlanmıştır.

Araştırmanın konusu sanatta soyutlamanın bir ifade aracı olarak nasıl yansıdığı; sanatçıların eserlerinde soyutlamaya neden gereksinim duyduklarıdır. İlkel toplumlarda ilk sanat örnekleri mağara duvarlarına yapılan resimlerdir. Yapılan araştırmada ilkel sanatların eserlerinde kütesel ve yalın biçimlere yer verilmesi, soyutlamanın varlığını kanıtlamaktadır. Soyutlanan nesnelere sadeleştirme ve detaylardan arındırma vardır. Modernizmde bu durum yeniden ele alınmış ve eserlerdeki biçimler bilinçli olarak sadeleştirilmiştir. Dolayısıyla konu kapsamında ilkel ve modern sanatlar arasında karşılaştırma yapılmış ve eser örnekleri analiz edilmiştir.

Araştırmanın problemleri şu şekilde sıralanabilir: Sanatçılar soyutlamaya neden ihtiyaç duyarlar? Bir eser soyutlama sürecinde hangi değişimlere uğrar? Eserde soyutlama, ifade aracına nasıl dönüşür, eser bu süreçte yeni anlamlar kazanır mı? Nesnenin yapıbozumu ile soyutlama arasında nasıl bir ilişki vardır? İlkel toplumlarda yansıtma ve soyutlama arasında nasıl bir bağ vardır? İlkel sanatta modern sanatın ortak noktası nedir? Araştırmanın soru cevapları ile birlikte hem ilkel ve modern sanatların ilişkili olduğu durumlara açıklık getireceği; hem de eser analizleri ile birlikte soyutlamanın kavramsal yapısının çözümleneceği umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Soyutlama, İfade, Yapıbozum, İlkel, Modern.

ABSTRACTION AS A MEANS OF EXPRESSION IN ART

Abstract

The aim of the research is to explore how abstraction started in art and the concepts it is related to. With abstraction, the commonalities and differences between primitive and modern arts forms come into sight. The aim is also to clarify the situations in which art, magic, and abstraction are related to each other.

The focus of the research is how abstraction is expressed in art as a means of expression; why artists need abstraction in their works. In primitive societies, the first examples of art are the drawings painted on the cave walls. This study proves the existence of abstraction with the inclusion of mass and plain shapes in primitive art works. The objects that are abstracted are simplified and cleared of the details. In modernism, this situation is reevaluated and the objects in the works are consciously simplified. Therefore, with regards to the topic, a comparison between primitive and modern arts has been carried out and samples of the works have been analyzed.

The problem statements of the research can be listed as follows: Why do artists need abstraction? What changes does a work undergo in the process of abstraction? How does a work of art transform into a means of expression and does the work gain new meaning in this process? What is the relationship between the deconstruction and the abstraction of the object? What are the commonalities between primitive art and modern art? It is expected that with the question and answers the situations in which primitive art and modern art are related will be clarified; and with the analyses of the works of art, the conceptual structure of abstraction will be resolved.

Keywords: Abstraction, Expression, Deconstruction, Primitive, Modern.

¹ Öğretim Görevlisi, Uşak Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, evrimozeskici@gmail.com

GİRİŞ

Soyutlamanın kelime anlamı; yalınlaştırmak, detaylardan arındırmak ve sadeleştirmektir. Soyutlama, bir düşüncenin genel özelliklerinden arındırılıp; özüne inme çabası olarak da değerlendirilebilir. Bu durum sanatçıların nesnel gerçeklikten ziyade içsel gerçekliğe yönelimin bir göstergesidir. Sanatın tarihsel sürecine bakıldığında (modern sanat ve sonrasında) nesnel gerçeklikten soyutlamaya doğru bir geçiş dikkati çekmektedir. Modern sanatçıların eserlerindeki yeni teknik ve üslup arayışları bu iddiayı kanıtlamaktadır.

Sanat geçmişten günümüze değin nesnel gerçekliğin hakimiyetinde olduğu bir anlatım aracı olarak görülmüştür. Bu yanlış algılama sanatın bütün disiplinlerinde temel problem olmuştur. Sanatı nesnel gerçekliğin bir yansıması olarak görmek ve kalıplara sokmak doğru değildir. Sanat yeni ve farklı ifade biçimleriyle kendini yenileyerek bugünlere gelmiştir. Bu değişimin en önemli göstergesi soyutlamadır. Sanatta anlatım aracı olarak soyutlama yönelimi; özellikle modernizmden itibaren hız kazanmıştır. Sanatın modern tekniklerle ve uygulama alanlarıyla ilişkisi, eserlerde soyutlamaya geçişin habercisi olmuştur. Sanatçıların eserlerindeki soyutlamaya ulaşma çabası, sanatta klasik görme biçimlerinden uzaklaşmanın bir göstergesidir. Soyutlama aynı zamanda bir kavramsallaştırma olup yaratıcı imgeyi tetikleemektedir. Tüm bunlar sanatın genel geçer kurallarına karşı olarak gelişen ve değişimi etkileyen faktörlerdir. Soyutlama bir sanatçının eserini dönüştürme çabası mıdır yoksa görüntünün en yalın ifadesi midir? Bu sorunun cevabı sanatın tarihsel değişiminde saklıdır. Örneğin, İlk Çağ'da mağara duvarlarına yapılan çizimler soyutlamadır. Nesnelere görüntüleri yalın ve ifadeseldir. Sanatta bu ifadeye ulaşma çabası büyülerin ve inançların etkisiyle açıklanabilir.

“Resmin benzetme ve canlandırma gücü, tarihin karanlık çağlarında bile insanoglunu etkiliyor, mağara duvarlarına yaptığı resimlerde etkin bir gücün toplandığına, bunların bir tür büyü olduğuna inanıyor, tasvir yoluyla düşmanı yok etmek, av bereketini sağlamak istiyordu” (İpşiroğlu, N. ve İpşiroğlu, M., 2011, s: 18).

Büyüler yoluyla kötü ruhlardan korunma ve insanlar arasındaki iletişim ihtiyacı sanatın doğuşunu tetiklediği gibi yaratıcı imgenin önünü de açmıştır. Dolayısıyla sanat ve büyü arasında doğrudan bir ilişki vardır. Ritüeller, gizem ve mistik oluşumlar sanatla bütünleşerek toplumlara aracılık eder. Tıpkı ilkel toplumlardaki ayinsel amaçlı yapılan maskelerde olduğu gibi yalın ve ifadeseldir. Yapılan çalışmalar gerçek görüntülerinin ötesinde farklı bir kimlik kazandırılarak, yalınlaştırılmıştır. Buradan hareketle şu soru önemlidir: İlkel ve modern sanat arasında soyutlama bağlamında bir ilişki var mıdır? Araştırmada, sanatta soyutlamanın bir ifade aracına dönüşmesine neden olan etkenler ele alınmıştır. Böylece sanatçılar ve eser örnekleri analiz edilerek konunun kavramsal alt yapısı ele alınmıştır.

Yöntem

Araştırmada konun içeriğine uygun olarak literatür taraması yapılmıştır. Konuyla ilişkili olarak yerli ve yabancı literatüre başvurulmuştur. Sanatta bir ifade biçimi olarak soyutlamanın nasıl ortaya çıktığına ilişkin kaynak taraması yapılmıştır. Soyutlamanın kavramsal açılımı yapıp soyutlamaya örnek olabilecek sanatçılar seçilmiş ve onların eser analizleri yapılmıştır.

Araştırmada ilk olarak *Nesnenin Yapıbozumu ve Soyutlama İlişkisi* başlığı ile başlanmıştır. Çünkü soyutlamanın kavramsal yapısı incelendiğinde Jacques Derrida'nın yapıbozum felsefesi ile yakın bir bağı olduğu ortaya çıkmıştır. Konu kapsamında yapıbozumun tanımı yapılmıştır. Yapıbozum ve soyutlama arasında nasıl bir ilişki olduğu; bir nesne soyutlama aşamasında ne gibi farklılıklar yaşadığı yönünde açıklamalar yapılmıştır.

İlkel Sanat ile Modern Sanatın Ortak Noktası: Soyutlama adlı başlıkta ise soyutlama kavramının ilkel toplumlarla nasıl bir ilişkisi olduğuna ve ilk soyutlama örneklerinin bu toplumlarda nasıl ortaya çıktığına dair incelemelerde bulunulmuştur. Bu yüzden Altamira'daki (İspanya) bir mağarada yer alan *Bizon* çizimleri örneklendirilmiştir. Konu başlığının akışı içerisinde ilkel ve modern sanatların karşılaştırmasına yer verilmiştir. Böylece benzer yönlerine ilişkin tespitler yapılmıştır. Yapılan

araştırmada sanatın gelişmesinde büyük bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Bu yönde yapılan açıklamalar; seçilen kaynaklar ile desteklenmiştir. Aynı zamanda modern sanatçılar tespit edilmiş olup, seçilen sanatçıların eser analizleri karşılaştırmalı olarak yapılmıştır.

1. Nesnenin Yapıbozumu ve Soyutlama İlişkisi

Nesnelerin yapıbozumu ile soyutlama arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Nesnelere parçalara ayırmak, ayrıştırmak ve çözümlemesini yapmak; yapıbozuma uğratmaktır. Yapıbozuma uğrayan nesnenin metni ile anlamı arasında bir çözümleme yapılır. Bu çözümleme esnasında nesnenin metinsel okunmasına başvurulur. Eserin okunması ile eser/metin yeni bir anlam ve ifade kazanmaktadır. Postyapısalcı bir yaklaşımla açıklanabilen bu duruma göre; izleyici/okuyucu ile metin/eser arasında çoğulcu bir yapı oluşmaktadır.

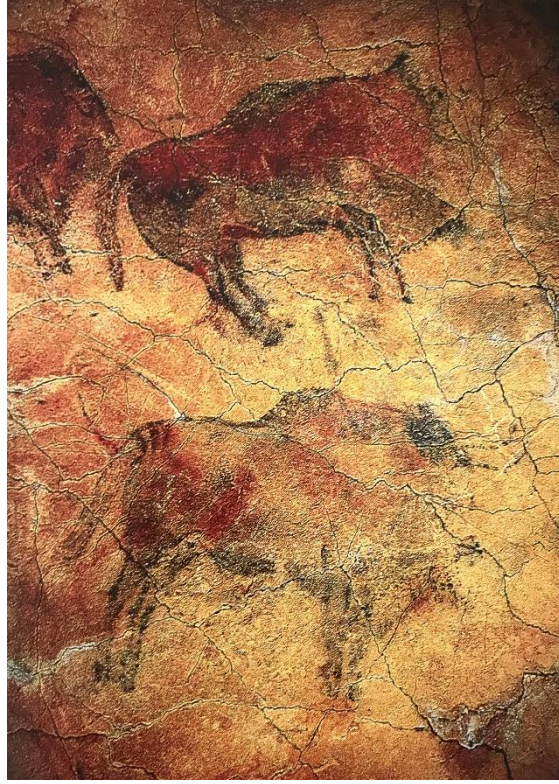
“Postyapısalcılar bir metnin tek bir anlamı olduğu ve tekil bir varoluşa sahip olduğu fikrini reddederler. Tekrar vurgulamak gerekirse metnin anlamını tayin eden yazar değil, okuyucudur. Çünkü anlam metni okuyan her bir okuyucu tarafından yeniden inşa edilir. Bu nedenle her metin kendisini okuyan kişi sayısı kadar çok anlam üretebilir” (Uzunoğlu, 2019, s: 23).

Bir nesne soyutlandığında nesnenin ilk ile son hali arasında farklılıklar yer almaktadır. Bu farklılık soyutlanan nesnenin tekil bir yapıya sahip olmasından dolayı değil; aksine çok anlamlılığında kaynaklanmaktadır. Çünkü nesnenin çözümlenmesi halinde bir çok değişkenler ortaya çıkmaktadır. İzleyicinin her okumada farklı anlamlar ortaya çıkarması bundan dolayıdır. Bu kapsamda soyutlama, bir eserin yapısal çözümlemesidir. “Soyutlama, modern sanatın büyük macerasıydı. Başlangıçtaki o ilkel, özgün, “istila edici” evresinde, ister geometrik olsun ister ekspresyonist, hala resmin destansı tarihinin bir parçasıydı; temsilin yapıbozumu, nesnenin parçalanmasıydı” (Baudrillard, 2014: 33). Soyutlanan nesnelere gerçek formlarının tamamen dışarı çıkması; sadeleşerek yeni anlamlar kazanır.

Yapıbozumu amaç; nesnenin ya da metnin açık ve anlaşılır olmasıdır. Aynı zamanda nesnenin çözümlenmesi esnasında ortaya çıkan çelişkileri, çıkmazları ve yan anlamları göstermektir. Yapıbozumu soyutlama ile ortak noktası; açık ve anlaşılır bir ifadeye ulaşmaktır. Soyutlama ilk olarak fikirle gerçekleşir. Eser(ler)de soyutlanan nesne ilk özelliğinden farklı olarak kavramsal içerik kazanır.

2. İlkel Sanat ile Modern Sanatın Ortak Noktası: Soyutlama

İlkel toplumlarda sanat; barınma, iletişim, büyü, tapınma, arınma ve sosyal ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu toplumlar doğaya karşı barınma ihtiyacından dolayı ve hayatta kalmak için sanatı büyük bir aracı olarak kullanmışlardır. Doğa karşısında geliştirdikleri araç ve gereçler; düşüncenin nesnel dönüşümüne bir örnektir (Fischer, 2017: 30). Dolayısıyla çeşitli baltalar, delici ve kesici malzemeler insanoğlunun hayatta kalmasını sağlayan büyülü birer nesnelere olmuştur. Yansıma fikrinsel olarak toplumların olaylar karşısındaki aktarımlarıdır. Duvar resimlerine yansıttıkları çizimler, ilk insanların topluluklarla kurdukları iletişime örnektir. Olayları ve kurguladıkları düşünceleri yansıtmaya yoluyla soyutlamışlardır. “İnsanda soyutlayıcı yeteneğin gelişmesi, tek kişiyi değil, bütün insan türünü karşılıklı ilişkileriyle ele alma, uygarlaşmayı sağlayan semboller dünyası kurma sonucunda doğmuştur” (Tansuğ, 1995: 22). Dolayısıyla soyutlamanın ilk örneklerinin, insanlar arasında sembolik anlamlar ve iletişim kurma düşüncesinden doğduğu iddia edilebilir.

Kaynak: Gombrich, E. H. (2002), *Sanatın Öyküsü*, E. Erduran ve Ö. Erduran (Çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi, s.41.

Resim: 1 *Bizon*, M.Ö. 15.000-10.000 dolayları, Mağara Resmi, Altamira, İspanya.

İspanya'daki bir mağarada bulunan *Bizon* çizimleri sanatın ilk örneklerinden birisidir. Aynı zamanda bu çizimler soyutlamaya dair ilk işaretlerdir. Resimdeki çizim bir izlenimin yansımasıdır ve yorumudur. Kahverengi ile yapılan alanlar tıpkı lavi tekniğinde olduğu gibi anlaktır ve lekeseldir. Kafa ve vücut oranları birbirlerinden bağımsız olarak gerçeğin dışında bir algılama ile yansıtılmıştır. Yaratıcı imge ve yorumlama yetisi ilkel toplumların resimlerinde oldukça gelişmiştir. Bu yüzden çocuk resimleri, ilk insanların resimleri ve halen yaşayan kabile toplumları arasında oldukça yakın bir bağ bulunmaktadır. Ortak noktaları, yaratıcı imge ve yorumlamadır. Eser, (klasik görme biçimlerinin ötesinde) dış dünyanın algısıyla birlikte bir betimlemeye dönüşmüştür. Aynı zamanda eserde öznel fikirler aracılığıyla nesnelere realist aktarımının önüne geçilmiştir. Ancak ilk insanların resimlerinde her ne kadar sanatsal bir ifadeden bahsedilse de onların yaşamında yararlılık ve faydacılık önemli bir yer tutar. "İlkel toplumlarda sanatı gözden geçirdiğimiz zaman şunu görüyoruz: Toplumsal insan olayları ve nesnelere başlangıçta salt yararlılık bakımından ele alıyor. Ancak, çok sonraları, onlardan bazılarını estetik bir kavrayışla inceliyor" (Plehanov, 1999: 31). Açıklamadan da anlaşıldığı üzere ilkel toplumların sanatı algılayış biçimi nesnelere üzerinden gerçekleşmiştir. Nesnelere toplum yaşamında yarar sağlama sonucunda estetik algının geliştiği söylenebilir; bu durumun sanatın gelişmesine neden olduğu açıktır.

Sanatta öznel ile nesnel bağı açıklayan ve sanatın gelişimini tetikleyen olgu ise büyüdür. Bu yüzden sanat ve büyü arasında doğrudan bir ilişki olduğu iddia edilebilir. İlkel toplumlar büyü ile sanatın karşılıklı etkileşiminde doğaya egemen olmak istemişlerdir.

“Sanat bir büyü aracıydı, insanın doğaya üstünlük sağlamasına, toplumsal ilişkilerin gelişmesine yarıyordu. Ne var ki, sanatın başlangıcını yalnız bu özelliğiyle açıklamak yanlış olur. Ortaya çıkan her yeni nitelik, kimi zaman oldukça karmaşık birtakım yeni ilişkilerin sonucudur” (Fischer, 2017: 51).

Aristoteles’in sanatı bir tür bilgi ve taklit olarak ifade etmesi; ilk insanların bilgi ve taklit yoluyla mağara duvarlarına resim yaptıklarını kanıtlamaktadır. Dolayısıyla ilkel dönemde insanlar duvar resimlerinde uyguladıkları ve benzerlerini yaptıkları canlıları birer öykünme olarak yansıtmışlardır. Tüm bunlar sanatın kültürel ve deneysel yansımasıdır. Her toplumun sanatı ve kültürel yaşamı farklı olduğuna göre toplumlarda sanat çeşitlilik göstermektedir.

Öyle görünüyor ki sanatta yaratıcı imgeyi engelleyen ve önemli bir probleme dönüştüren durum; nesne ile özne arasındaki iletişim kopukluğudur. Sanatçıların nesnelere karşısındaki yorumlama ve yansıtma becerisi (tıpkı bu resimde olduğu gibi); öznel ve nesnel bağı kuvvetlendirmektedir.

İnsanlar, ilkel çağlardan günümüze değin büyü yardımıyla doğaya karşı mücadele etmişlerdir. Büyünün bünyesinde barındırdığı gizem ve mistik oluşumlar, sanatın gelişmesinde önemli bir katkı sağlamıştır. Bu sayede büyüün sanatı ilham kaynağı olduğu iddia edilebilir. Büyü ile sanat arasındaki karşılıklı ilişki, doğayla etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Bu etkileşim sonucunda bireylerin yaratıcı süreçleri gelişerek; sanatta estetik, biçim ve imge gibi kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Modern zamanlarda sanatçı tıpkı büyücü gibi eserlerinde izleyiciye yön vermekte ve onları etkilemektedir. Sanatçı bu kimliği, kimi zaman toplumları eleştirmek için kimi zaman da etkilemek için kullanır. Ancak modernizmde yapılan eserlerin ortak noktası soyutlamadır. Geleneksel yansıtma biçimleri dönüşüme uğrayarak eserlerde deformasyonlar meydana gelmiştir. Bunun yanında yapıtlarda klasik görme biçimlerinden uzaklaşarak eleştiri ve yalınlaştırma ön plana çıkmıştır. Çünkü sanatın varlık problemi insandır. “Sanat, insan gereksinimlerini, duygu ve düşüncelerini, insanları yakından ilgilendirecek ve derinden etkileyecek biçimde sunmaktır. Bu yüzden belli bir toplumsal yaşam içindeki düzenin var olmasını, değişmesini ve gelişmesini de içerir” (İzğören, 2013: 45). Yüzyıllardır değişen toplumsal ve kültürel yapı, savaşlar, göçler insanları zorunlu olarak değişime zorlamıştır. Sanattaki en önemli değişim fikir ve görme biçimleri üzerinden gerçekleşmiştir. Modern öncesi dönemlerde sanat ve zanaat arasındaki ayrımların yapılamamasından dolayı; sanatın yetenek ve içlilikle özdeşleşmesine neden olmuştur. Sanayi Devrimi’nden sonra modernizme geçiş hız kazanarak sanatta yeni fikirler ve ayrımlar ortaya çıkmıştır. Modernizmde yeni fikirlerin gelişmesinin, görme biçimlerindeki farklılığın ve sanattaki ilerlemenin nedenlerinden birisi; ilkel toplumların varlığıdır.

“İnsan tarihinin en uzun dönemini yaşayan Primitive toplumların genel anlamda eşitlik ve özgürlüğe dayalı sosyal yapıları zaman içerisinde değişim geçirmiş, özel mülkiyetin gelişiminden itibaren oluşan farklı kurumsallaşma biçimleri toplumsal hayatın hemen her alanını dönüşüme uğratmıştır” (Çakır, 2015: 24).

Modern sanatçıların eserlerinde gözlemlenen farklılıklar; biçim ve formlarda göze çarpmaktadır. Primitif ile modern sanatın benzerliği, biçimsel soyutlamadan kaynaklanmaktadır. Modern sanatçıların eserlerindeki hiciv, taşlama, eleştiri ve kütleli biçim arayışları; eserlerde deformasyona neden olmuştur. Bu yüzden 20. yüzyılın başlarında sanatçıların eserlerindeki biçimsel soyutlama, dikkat çeken bir üslup yönelimidir.

Kaynak: Damisch, H. (2009), October 127, A Conversation with Hubert Damisch, October Magazine, Ltd. and Massachusetts Institute of Technology, Winter 2009, p. 152.

Resim: 2 Piet Mondrian, *Gri Ağaç*, 1911, Tuval Üzerine Yağlıboya, 79x108 cm.

Araştırma kapsamında eserlerinde soyutlama ve sadeleştirme uygulayan bir başka sanatçı Piet Mondrian'dır. Sanatçının *Gri Ağaç* isimli eseri soyutlamaya örnek olarak gösterilebilir. Mondrian, eserinde Georges Braque ve Pablo Picasso'nun resimlerinden etkilendiği anlaşılmaktadır.

“1911'deki Gri Ağaç'ta, dallar tablonun kenarlarına kadar uzanır, ki bunlar renkli dikdörtgenlerin oluşturduğu fonun üzerinde kıvrımlar ve ters kıvrımlar ağına yakalanmışlardır. Ağaç biçimli motif üzerinde Kübist stilde çalışmak kısa süreli cezbetmiş olsa da, ağacın şeklinin yüzey ile doğrudan kare formunu aldığını görmek için Mondrian'ın Paris'te kalmasını ve kübizmin keşfini beklememiz gerekir” (Damisch, 2009: 151).

Eserde görüldüğü üzere bir nesne olan ağacın çözümlemesi yapılmıştır. Mondrian doğanın nesnel gerçekliğini yapıbozuma uğratarak ifadeyi kavramsal yapıya taşımıştır. Ancak nesnenin gerçekle ilişkisi, doğal olmayan bir duruma doğru yöneldiği gözlemlenmiştir. Bu bakımdan soyutlama yönelimini hem biçimsel olarak hem de simgesel olarak sorgulamıştır.

“O dönemde renklerini bir ara simgesel bir havaya sokmuş, sonra giderek sadeleştirmiş; biçimsel olarak da çizgisel bir anlatıma doğru kaymıştır. Ağaç, kavanoz, okyanus gibi adlarla, diziler halinde çalıştığı resimlerde ele aldığı nesnelere hala tanınabilir olmakla birlikte, çizgiler halinde sanki bir ağ gibi yayılmıştır tuval yüzeyine” (Yılmaz, 2013: 109).

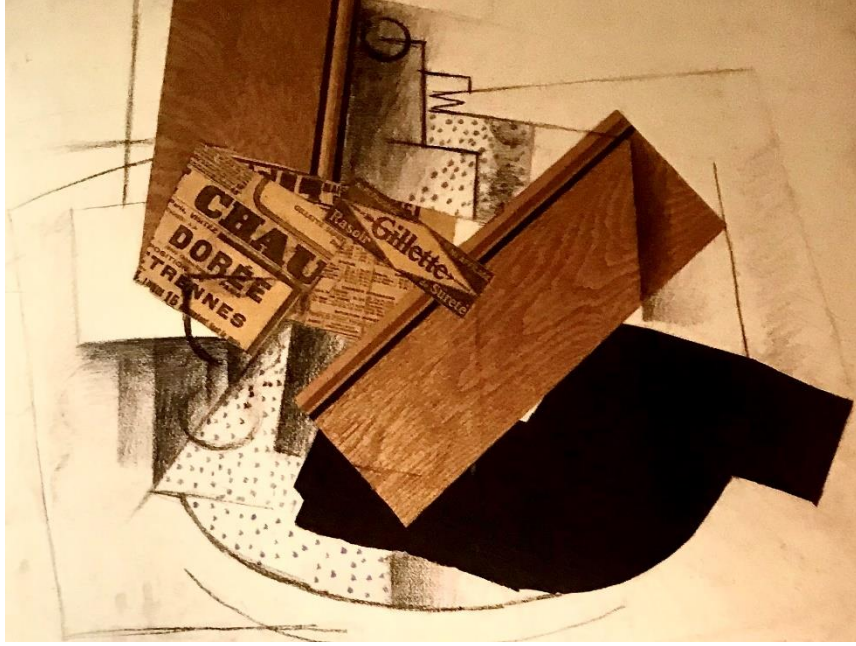
Sanatçının uyguladığı deneysel yaşlaşımlar, sonraki dönemlerde onu figüratiften nonfigüratife dönüştürerek eserlerinde soyut bir nitelik kazandırmıştır.

Kaynak: Ocvirk, O. G., Stinson, R. E., Wigg, P. R., Bone, R. O., ve Cayton, D. L. (2015), *Sanatın Temelleri Teori ve Uygulama*, N. B. Kuru ve A. Kuru (Çev.), N. E. Noyan (Ed.), İzmir: Karakalem Kitabevi Yayınları 13, s. 20.

Resim: 3 Vasily Kandinsky, *Doğaçlama No. 30*, 1913, Tuval Üzerine Yağlıboya, 1111 x 111,3 cm.

Eserlerinde uzam ve kompozisyon ilişkisindeki benzer düzenlemeyi Vasily Kandinsky de uygulamıştır. Kandinsky tıpkı Mondrian'ın eserindeki gibi biçimleri sadeleştirerek bir yorumlamaya ulaşmışlardır. Her ikisinin ortak noktası soyutlamadır. Kandinsky'nin *Doğaçlama No. 30* isimli eseri bu kapsamda örnek olarak gösterilebilir. Eserin renk lekelerinde ve şekillerinde doğaçlama görülür. Serbest fırça vuruşlarıyla birlikte eserdeki nesnelere, yapıbozuma uğratılmıştır. Bu sayede Kandinsky, doğanın nesnel görüntüsünü yalınlaştırarak ifadeyi ön plana çıkarmıştır. Eserdeki nesnelere gerçekte olan ilişkisi tamamen ortadan kalkmamıştır; nesnelere biçimsel öğeleri sadeleştirilmiştir. Bu durum sanatın ve doğanın bünyesinde farklı etkiler barındırdığını ortaya koyar. "Sanat ve doğayı birbirinden ayıran, sanatın da doğa gibi kendine özgü bir gerçekliği olduğuna inanan Kandinsky'ye göre sanat doğayı taklit etmeyi bırakmış, kendi doğasını ortaya koymaya başlamıştır" (Antmen, 2012: 81). Sanatın kendi doğası bir tür kavrama, yalınlaştırmaya ve sorgulamaya dönüşmüştür. Böylece yalınlaştırılan nesnelere düşünce ve kavram ilişkisi; izleyicinin düşünce sürecini tetiklemiştir. Eserdeki renkler ve çizgilerin dağılımı, sanatçının doğa karşısındaki anlık ifadesi olarak yansımıştır. Bu durum resmin temsili gerçeklikten, geleneksel uygulama ve klasik görme biçimlerinden uzaklaştığını kanıtlar.

Kaynak: Farthing, S. (Ed.), (2014), *Sanatın Tüm Öyküsü*, F. C. Çulcu ve G. Aldoğan (Çev.), İstanbul: Hayalperest Kitabevi, s. 391.

Resim: 4 Georges Braque, *Masa Üstünde Natürmort: "Gillette"*, 1914, Kömür, yapıştırılmış kağıt ve guaş, 48 x 62 cm, Musée National d'Art Moderne, Centre Georges Pompidou, Paris, Fransa.

Georges Braque'ın *Masa Üstünde Natürmort: "Gillette"* isimli eseri; kompozisyonun yapısı ve kurgusu bakımından diğer resimlerden farklıdır. Braque'ın diğer çağdaşlarından farkı; geometrik bir anlayışla soyutlamaya ulaşmasıdır. Braque eseri yapıbozuma uğratarak nesnelere üzerinde yeni anlamlar kazandırmıştır. Eserinde uyguladığı nesnelere biçimlerini bozarak bir çözümleme yapmıştır; eserin gerçek kimliğini de korumuştur. "Çizilmiş, boyanmış ve yapıştırılmış kağıt öğelerle yapılan eser, kolaj simyasının ve dönem sanatçıları tarafından atıkları güzel ve devrim yaratan imgelere dönüştürme yeteneğinin mükemmel bir örneğiydi" (Farthing, 2014, s: 390). Bu imgeler Braque'ın eserinde günlük yaşamın sıradan nesnelere olarak yansımıştır. Sanatçının, sanatla hayatın bütünselliğine vurgu yaptığı ortaya çıkmaktadır.

"Ve Braque 1912'de gazete kâğıtlarını kağıt üzerindeki sanat eserine yapıştırarak gerçek hayatı resme soktuğunda Kübizm'in son evrimini başlattı. "Still Life on Table" (Masa Üzerinde Natürmort) eserine suni ahşap kaplama duvar kağıdı ekleyerek durumu daha da karmaşık hale getirdi – ticari bir illüzyonun "gerçek" kırıntıları" (Lacayo, 2014: 56).

Resimdeki karmaşıklık, nesnelere yapıbozuma ve deformasyona uğramasından kaynaklanmaktadır. Bu sayede Braque eserindeki kübik form ve renk alanları ile geometrik soyutlama yapmıştır. Böylece esere konu olan nesnelere ve hazır malzemeler bir kavrama dönüşmüştür. Araştırma kapsamında anlaşıldığı üzere yapıbozuma uğratan nesnelere gerçekliğini (çoğu zaman) korumuştur. Çözümleme sürecinde nesne ve sanatçı arasındaki diyalogda bir yorumlamaya ulaşılmıştır. Yorumlama sürecinde ise eserdeki nesnelere bağlam değişikliğine uğramış ve temsili gerçekliğin ötesinde bir algılama oluşmuştur. Eserde bağlam ve nesne arasındaki ayrım, göze çarpan önemli bir durumdur. Bu bakımdan bağlam ve nesne ilişkisini algılamak gerekmektedir.

"Fakat bağlam ile nesne arasındaki ayrımı kabul etmenin, ortamın nesne üzerindeki etkisini ortadan kaldırmayı amaçlamayan, başka bir yolu daha vardır. Diğerlerinin tersine, bu üçüncü yaklaşım, nesnenin durumdan duruma hareket ederken geçirdiği

sonsuz ve çoğunlukla büyük ve şaşırtıcı değişimleri takdir ettiği gibi bu değişimlerden keyif de alır. Algıda bu davranışın en iyi örneğine estetik durumda rastlanır” (Arnheim, 2005: 61).

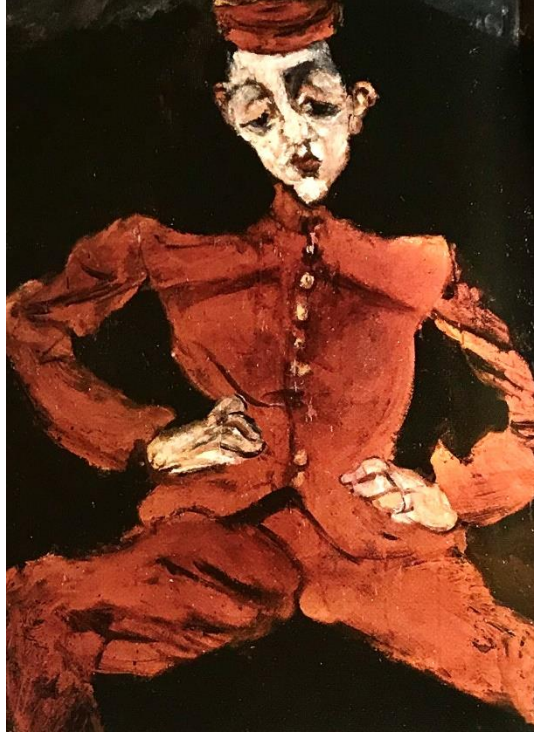
Eserdeki estetik algıya; yapıbozum ve soyutlama ile ulaşılmıştır. Resimde parçalanmalar, kolajlar, metinler ile nesnelere genel düzenlenmesinde estetik uyum gözetilmiştir. Bu sayede resimde çok yönlü bir etkileşimin ve değişkenlerin olduğu iddia edilebilir.

Kaynak: Bassie, A., ve Elizabeth, I. (2016), *Edvard Munch*, Parkstone International: New York, s.179.

Resim: 5 Edvard Munch, *Ölüm Mücadelesi*, 1915, Tuval Üzerine Yağlıboya, 174 × 230 cm.

Edvard Munch'un *Ölüm Mücadelesi*, soyutlamaya dahil edilebilecek bir başka eserdir. Georges Braque'tan farklı olarak Munch'un eseri daha ekspresif ve yoğun duygular içermektedir. Eserdeki figürlerin biçimsel yapısı, geleneksel resmetme anlayışından uzaktır. Rengin tonel dağılımı oldukça az olup koyu ve kasvetlidir. Realist bir aktarımdan ziyade biçimlerde sadeleştirmeye gidilmiştir. Çünkü eserin görüntüsünden ziyade ifadesi ve düşüncesi öne çıkmaktadır. Bu da gösteriyor ki modern sanatın odak noktası toplumsal kaygılar ve biçimlerde bilinçli yapılan müdahalelerdir. Munch'un bu eserinde olduğu gibi özellikle modernizm sonrası birçok eserlerde konusal bütünlük; toplum ve onun eleştirisi üzerine gelişmiştir. Artık bu süreçte geleneksel görme biçimleri ve ifade yöntemleri değişime uğramıştır. Dünyevi konular sanatın asıl problemi olmuş ve ifade ön plana çıkmıştır. Resimde görüldüğü üzere ölüm mücadelesi veren bir kişi ve yanında dua okuyan insanların yer aldığı bir mekan yaratılmıştır. Günlük yaşamın bir kesitini alan sanatçı, resimde ayrıntıya bilinçli olarak girmeyerek figürlerin biçimleri üzerinde yoğunlaşmıştır.

Kaynak: Farthing, S. (Ed.), (2014), *Sanatın Tüm Öyküsü*, F. C. Çulcu ve G. Aldoğan (Çev.), İstanbul: Hayalperest Kitabevi, s. 376.

Resim: 6 Chaim Soutine, *Komi*, 1925-26, Tuval Üzerine Yağlıboya, 98x80 cm, Musée National d'Art Moderne, Centre Georges Pompidou, Paris, Fransa.

Dönemin farklı bir sanatçısı da Chaim Soutine'dir. Tıpkı Munch gibi Soutine de resimde pentürü yoğun olarak kullanmaktadır. Diğer bir ortak noktaları ise; biçimleri figürün nesnel görüntüsüne bağlı olarak soyutlamalarıdır. Soutine'nin *Komi* isimli eseri bu kapsamda örnek olarak gösterilebilir. Resimde; renkler ve biçimlerin öne çıktığı bir algılama dikkati çekmektedir. Eserde biçimsel olarak soyutlama yapılmıştır. Düşük ücretle çalışan işçilerin resimlerini de konu alan sanatçı, bu eserinde soyutlama yoluyla deformasyona ulaşmıştır. Çünkü Soutine bu eserini 1. Dünya Savaşı'ndan birkaç yıl sonra yapmıştır. Savaşın toplumda yol açtığı huzursuzluk, içe dönüklük ve buhran; sanatçıyı bilinçli olarak deformasyona itmiştir.

“1. Dünya savaşının arifesinde Almanya'daki Dışavurumculuk akımında melankoli, izolasyon, umutsuzluk, sıkışmışlık, savaş felaketleri, İmparatorluğun boğucu ve iki yüzlü ahlak sistemi, içsel sıkıntılar, topluma yabancılaşma kendini sanatta deformasyonlarla göstermiştir” (Tuna, 2018: 264).

Soutine'de olduğu gibi dönemin dışavurumcu sanatçıları da gözlemlenen deformasyon ve soyutlama eğilimi; dönemin felaketlerinden beslendiğini kanıtlar. Soutine'nin *Komi (Uşak)* isimli eserinde, modern toplumda bireyin analizi yapılmıştır. “Uşak veya Komi adlı resimde, figürün zor yaşam koşullarına yoğunlaşmıştı. Resimdeki genç adamın zayıf yüzü yaşından büyük görünmesine neden olmuştur ve yüz ifadesinden işi dolayısıyla yorgun düştüğü açıkça anlaşılmaktadır” (Farthing, 2014: 376). Eserden de anlaşıldığı üzere sanatçı soyutlamayı; figürdeki ifadeyi etkin kılmak için kullanmıştır. Çünkü soyutlama ile biçimler kavramsal bir içerik kazanmıştır. Bu sayede soyutlama ve

deformasyon ile eserdeki kavramsal oluşumlar ortaya çıkmıştır. Sanatçı renklerini, biçimlerini ve kompozisyonlarını farklı bir amaç için kullanmıştır. İzleyiciyi şaşkına çevirmek ve psikolojik olarak etkilemektir. Bu yüzden eserlerinde bilinçli olarak parçalanmalar yaratarak rengin derecesini arttırmıştır.

Kaynak: Ocvirk, O. G., Stinson, R. E., Wigg, P. R., Bone, R. O., ve Cayton, D. L. (2015), *Sanatın Temelleri Teori ve Uygulama*, N. B. Kuru ve A. Kuru (Çev.), N. E. Noyan (Ed.), İzmir: Karakalem Kitabevi Yayınları 13, s. 16.

Resim: 7 Pablo Picasso, *Boğa (Bull)*, States I-XI, 1945, Gravür.

Soyutlama ve ifade kavramları kapsamında ele alınabilecek bir başka sanatçı; Pablo Picasso'dur. Picasso modern sanatın önemli bir sanatçısı olmasının en önemli göstergesi; onun eserlerinde uyguladığı ifade dilidir. Eserlerinde modern zamanın varlık problemini irdeleyen ve toplumun analizini yapabilen ender sanatçılardan birisidir. Sanatçı ifade dilini biçimler üzerinde dönüşüm yaparak ulaşmaktadır. Eleştirisini yalınlaştırarak ve yapıbozuma uğratarak ulaşmaktadır. Örneğin; *Boğa (Bull)* isimli eserinde aşama aşama bir boğanın soyutlandığı gözlemlenmektedir. Eserdeki boğa figürünün yalınlaştırılmasıyla birlikte, eserin yapıbozuma uğradığı da görülmektedir. Figürün, biçimsel olarak temsili gerçeklikten koparılması; resimde geleneksel algının (estetik beğenin) kırılmasına neden olmuştur. "Picasso, Kübizmin, görünen dünyayı betimlemeye yarayan tüm öteki yöntemlerin yerini alacağını hiçbir zaman ileri sürmemiştir" (Gombrich, 2002: 576). Bu bakımdan Picasso'nun eserleri çoğu kez deneyseldir; aynı zamanda eserlerinde ilkel bir yaklaşım da vardır. Figürlerinde uyguladığı ilkelik arayışı; resimlerinde soyutlamaya dönüştüğünü kanıtlar.

Kaynak: Özsegin, K. (1982), *Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi Cilt 3*, İstanbul: Tıglat Yayınları.

Resim: 8 Abidin Elderoğlu, *Tütün İşçileri*, Tuval Üzerine Yağlıboya, 81x100 cm, Özel Koleksiyon.

Abidin Elderoğlu, Türk resim sanatının önemli sanatçılarından birisidir. Resimlerinde, Uzak Doğu kültürünün teknik ve ifadesine dayanan; eski Türk yazısını ve süslemelerini içeren bir yapıyı bulunmaktadır. Sanatçının *Tütün İşçileri* isimli eserinde figürlerin soyutlandığı görülmektedir. Emeğin, iş gücünün ve toplumda kadının önemini anlatan eserin yapısal çözümlemesinde; sadeleştirme öne çıkmaktadır. Sanatçı sonraki dönemlerinde bu yapıyı soyut kompozisyonlara taşımıştır.

“Sağdıç’a göre, A. Elderoğlu, kompozisyonda “kapalı formları daha çok kullanıyor. Kimi yerde heykelsi kütleler oluşturuyor. Bu ister istemez fonla birlikte uzaysal bir derinlik kazanıyor.” Bu yüzden bir üçüncü boyut duygusu veriyor. Ama bu anladığımız anlamda bir perspektif değil... Uzamda yatan derinliği çalışmalarında üç boyutlu ve kısmen hiyerarşik olarak kullanan sanatçı perspektif kaygısı taşıyor” (Atalay ve Diğler, 2016: 226).

Sanatçının *Tütün İşçileri* isimli eserinde uyguladığı kütesel ve grafiksel yaklaşımı; soyutlama eğiliminden kaynaklanmaktadır. Abidin Elderoğlu’nun Fahrettin Arkunlar, Edip Hakkı Köseoğlu ve Elif Naci gibi çağdaşları da eserlerinde benzer soyutlama eğilimlerini göstermişlerdir. Dolayısıyla bu durum, sanatçıların ifadeyi kavramlarla bütünleştirme ve yorumlama eğilimlerinden dolaydır.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgularda ilkel toplumların sanatı ile modern sanatçıların arasında bir bağ tespit edilmiştir. Bu bağ biçimlerin yalınlaştırılması ve ifadenin ortaya çıkarılması üzerine gelişim göstermiştir. İlk Çağ toplumları ile halen yaşayan kabile toplumlarının ortak özellikleri; yerel kimliklerini en yalın ve doğrudan nesnelere yansıtma yöntemleridir. Sanatta eleştiri, sadeleştirme, kavramsal yönelim ve ifadeci üsluplar uygulanmaya başlandığında sanatçıların eserlerinde soyutlama gözlemlenmiştir. Çoğu zaman kötü ruhlardan korunmak için yapılan totemik figürler ve maskeler soyutlamaya bir örnektir.

“İlkel toplumların soyutlama gücünün aşkınlığı daha çok toplumsal nedenlerle ilintilidir. Avcı avını ne kadar iyi gözlemler ve biçime dönüştürürse avının ruhuna da o derece hâkim olabilirdi. Ava giderken kendisini korumasını, kollamasını istediği tanrıçayı da yanına alıyordu. Tanrıça, onun için kutsal olduğu kadar ürkünç ve gizemliydi. Çünkü o doğuruyor ve bir canlı meydana getirebiliyordu” (Okan, 2019: 99).

Bu bakımdan düşünüldüğünde ilkel toplumlarda soyutlama yönelimi yaşam biçimleri ve inançlarıyla doğrudan ilişkilidir. Örneğin, Afrika maskeleri genellikle ayinlerde ve törenlerde dinsel amaçlı olarak kullanılmaktadır. Maskeler çoğu zaman sade ve yalındır. Biçimler abartılarak ifade ön plana çıkarılır. Çünkü bu çalışmalarda asıl düşünce, güzelliği ve dış gerçekliği ele almak değildir; tam tersine içsel gerçekliği sorgulamaktır. Dolayısıyla anlatılmak istenilen düşünce yalın ve doğrudandır. Gerçeklik imgesi ifadenin doğallığından ve çarpıcı olmasından ileri gelir.

Soyutlama, düşüncede şekillenen kavramların bir iletisi olarak yansıtılır ve sadeleştirilir. Nesne, bu sayede farklı anlamlar ve yorumlar kazanarak yeni bir forma ulaşır. Soyutlama ile nesne, her ne kadar kavramsallaştırılsa da bütünsel formunu korur. Diğer bir ifade ile nesnenin özüne ulaşılmış olunur. Nesnenin özü, yeni bir kimlik kazanarak eseri yapan kişinin bir yorumuna dönüşür. Bu bağlamda soyutlama süreci nesne, düşünce ve öz şeklinde ilerlemektedir. Dolayısıyla İlk Çağ'da ve kabile kültürlerindeki sanatın yansıma biçimi (en yalın hali ile yansıtıldığı için) genellikle soyutlama olarak değerlendirilebilir. Böylece bu toplumlarda ortaya çıkan ifadelerin sanatsal nitelikten yoksun olduğunu iddia etmek yanlıştır.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde sanatçıların eserlerinde görülen dışavurumcu yaklaşımlar; beraberinde soyutlama eğilimini de tetiklemiştir.

“Sanatçılar dışavurum sürecinin özgürlüğünü içselleştirdikçe soyutlamanın derecesi ve resmin biçimsel değişiklikleri artarak devam eder. Bazen konu tanınabilir görüntü halinde kalır; bazen de sadece bir grafik örüntü veya gerçeklik deneyiminden çok uzak bir görsel düzenleme bloğunun ögesi olur. Öznenin fiziki bir temsilini ya da kopyasını bekleyen izleyiciler için yüksek dereceden bir soyutlama sanat yapıtının anlaşılması ve değerlendirilmesini çok zorlaştırır” (Ocvirk, Stinson, Wigg, Bone, ve Cayton, 2015: 17).

Bu nedenle soyutlama eğilimi ile birlikte sanatın kavramsal niteliği artmış ve sanatta yeni ifade yolları aranmıştır. Soyutlanan bir eserde izleyici, temsili gerçekliğin özellikleriyle değerlendirme yapması beklenemez; çünkü soyutlamada düşünce süreci, kavramlar ve imgeler ön plana çıkar. Soyutlamayla birlikte izleyici eser karşısında aktif rol oynamıştır. Bu durum sanatta katılımcı sanat fikrini doğurduğu; aynı zamanda post modern sürecin önünü açtığı iddia edilebilir.

3. SONUÇ

Soyutlama ilkel sanatlardan günümüze değin sanatın ifade dili olmuştur. Bu bakımdan sanatta yalınlaştırma ve sadeleştirme sürecinin ilkel sanatlarda başladığı tespit edilmiştir. Ancak soyutlamanın bilinçli olarak kullanılması ve kavramsallaştırılması modernizmden itibaren gelişim gösterdiği anlaşılmıştır. Araştırmanın alt başlığında ilkel ve modern sanatın karşılaştırması yapılmıştır. Çünkü yapılan araştırmada modern sanatçıların ilkeli arama kaygıları sanatta geleneksel algının kırılmasına yol açmıştır.

Bu kapsamda bir çok sanatçı soyutlamaya başvurmuştur. Fakat araştırmanın evren ve örneklemi göz önünde bulundurularak Piet Mondrian, Vasily Kandinsky, Georges Braque, Edvard Munch, Chaim Soutine, Pablo Picasso ve Abidin Elderoğlu gibi sanatçıların eser çözümlenmeleri yapılmış olup önemli bulgular da elde edilmiştir. Elde edilen bulgularda bu sanatçıların ortak yönleri; figürleri yapıbozuma uğratmak ve nesnelere üzerinde soyutlama yapmaktır. Dolayısıyla soyutlanan nesnelere aynı zamanda yapıbozuma uğradığı iddia edilebilir.

Bir diğer bulgu ise ilkel sanatlarda soyutlamanın gerçeklik ile olan bağıdır. Toplamların yaşam biçimleri sanatta soyutlamanın ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur. Çünkü büyüler ve inançlar toplumların doğa karşısında mücadele edebilmelerine; sanatın ortaya çıkmasına ilham kaynağı olmuştur. Bu sebeple karşılaştıkları durumları resimler yoluyla yansıtmışlardır. Yapılan resimlerde görüntülerin yalınlaştırıldığı ve stilize edildiği gözlemlenmiştir. Modern sanatçıların ilkel sanatın yalın, ifadesel ve kaba formlarına yönelmeleri sonucunda; eserlerde soyutlama ve deformasyon eğilimlerinin birlikte ele alındıkları gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak soyutlamanın ilk olarak görüntüde değil; düşüncede oluştuğu doğrulanmıştır. Bir diğer tespit ise; sanatçıların ilkeli arama çabalarının toplumsal yapıdaki bozulmalarla birlikte gerçekleştiğidir. Bu durum modern sanatta soyutlamanın yeniden yorumlanmasına neden olmuştur. Böylece geleneksel sanat anlayışları ve görme biçimleri yerini, sorgulamaya dönük bir yapıya bırakmıştır. Günümüz sanatında kavram ve fikirlerin önemli olmasının nedeni; nesnelerin yapıbozuma uğratılarak felsefi bir anlam kazanmasından dolayı olabilir. Öyle görünüyor ki postmodern sürecin yaşanmasında ve günümüz sanatının şekillenmesinde soyutlamanın önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Antmen, A. (2012), *Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Arnheim, R. (2005), *Görsel Düşünme*, R. Öğdül (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Atalay, M. C., Diğler, M. (2016), Abidin Elderoğlu Resimlerinde Estetik ve Deneysel Açından Boşluk Doluluk, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, Sayı (19), Cilt 5, 226.
- Baudrillard, J. (2014), *Sanat Komplosu Yeni Sanat Düzeni ve Çağdaş Estetik 1*, E. Gen ve I. Ergün (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakır, M. (2015), *Sanatta Eleştirelilik*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Damisch, H. (2009), October 127, A Conversation with Hubert Damisch, October Magazine, Ltd. and Massachusetts Institute of Technology, Winter 2009, p. 151.
- Farthing, S. (Ed.), (2014), *Sanatın Tüm Öyküsü*, F. C. Çulcu ve G. Aldoğan (Çev.), İstanbul: Hayalperest Kitabevi.
- Fischer, E. (2017), *Sanatın Gerekliği*, C. Çapan, (Çev.), İstanbul: Sözcükler Yayınları.
- Gombrich, E. H. (2002), *Sanatın Öyküsü*, E. Erduran ve Ö. Erduran (Çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İpşiroğlu, M., İpşiroğlu, N. (2011), *Sanatın Tarihi*, İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- İzgören, A. H. (2013), *Sanat ve Hayat Kuramsal Yazılar ve Portreler*, Diyarbakır: Aram yayıncılık.
- Lacayo, R. (2014), Space Invader, *TIME Magazine*, 183 (7), 56.
- Ocvirk, O. G., Stinson, R. E., Wigg, P. R., Bone, R. O., ve Cayton, D. L. (2015), *Sanatın Temelleri Teori ve Uygulama*, N. B. Kuru ve A. Kuru (Çev.), N. E. Noyan (Ed.), İzmir: Karakalem Kitabevi Yayınları 13.
- Okan, B. (2019). Primitivizm ve Günümüz Sanatına Etkileri, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, Cilt 8 (2), 99.
- Plehanov, G., V. (1999), *Sosyalist Açından Toplum, Sanat, Eleştiri*, A. Bezirci (Çev.), Evrensel Basım Yayın: İstanbul.
- Tansuğ, S. (1995), *Resim Sanatının Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tuna, M. E. (2018), Şehirleşme Estetiği ve İnsan Yaşamındaki Rolü, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, Sayı (43), Cilt 7, 264.
- Uzunoglu, M. (2019), Yapıbozumcu Çağdaş Sanat Pratikleri, *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, Sayı (21), 23.
- Yılmaz, M. (2013), *Modernden Postmoderne Sanat*, Ankara: Ütopya Yayınları.

STRATEJİK YÖNETİM ALANINDA TÜRKİYE’NİN GENEL DURUMU: 1975-2019 YILLARI ARASI BİBLİYOGRAFİK BİR DEĞERLENDİRME

Muhammed BELLEK¹
Erdem KOPARAN²
Doç. Dr. Ebru AYKAN³
<https://orcid.org/0000-0002-9175-8989>

Araştırma Makalesi	DOI:
Gönderi Tarihi: 15.11.2019	Online Yayın Tarihi:30.12.2019
Kabul Tarihi:29.12.2019	

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, stratejik yönetim alanının gelişimini teorik olarak inceleyerek, literatürde en çok çalışılan konuları ortaya çıkarmak ve Türkiye’nin uluslararası alandaki mevcut göstergelerini ortaya koyarak diğer ülkelere göre konumunu belirlemeye çalışmaktır. Bibliyometrik analiz kapsamında Web of Science veri tabanındaki 1975-2019 yılları arasında “stratejik yönetim” başlığı altındaki 40 konferans ve toplam 1910 bildiri metni ile Google h-5 endeksinde bulunan en önemli beş dergide yayınlanmış toplam 17187 makale incelenmiştir.

Yapılan analizler sonucunda, en sık tekrarlanan anahtar kelimelerin sırasıyla performans, inovasyon, strateji, firma performansı gibi kelimeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu kelimeler arasındaki bağlantı gücü ve birlikte tekrarlanma sıklıkları tespit edilmiştir. Ülkelerin atıf sayısı ve yayın sayısı bakımından karşılaştırılmaları sonucu Türkiye atıf sayısında 66 ülke arasında 7. ve yayın sayısında 21. sıradadır. Toplam atıf sayısının toplam yayın sayısına oranı bakımından ise 56. sırada yer almaktadır. Buna ilaveten alandaki kongrelerin Türkiye kökenli çalışmaların sayısı bakımından büyük önem taşıdığı ancak uluslararası atıf alma oranı bakımından bilimsel dergilerde yayınlanan makalelerin çok daha fazla tercih edildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Stratejik Yönetim, Bibliyometrik Analiz, Ortak Varlık Analizi, Atıf Analizi, Ortak Yazarlık Analizi

TURKEY'S GENERAL SITUATION IN THE STRATEGIC MANAGEMENT AREA: A BIBLIOGRAPHICAL APPRECIATION BETWEEN 1975-2019

Abstract

The main purpose of the study is to examine the theoretical development of strategic management is to uncover the most studied topics in literature and Turkey to try to determine its position relative to other countries by putting forward the existing indicators on the international arena. Within the scope of bibliometric analysis; 40 conferences (1910 proceeding paper) under the title of “strategic management” between 1975 and 2019 in the Web of Science database and the studies published in the 5 most important journals (17187 articles) according to Google h-5 index were examined.

As a result of the analysis, the most frequently repeated keywords were respectively; performance, innovation, strategy, firm performance and resource dependency. In addition, the link strength and frequency of repetition between these words were determined. Countries were compared in terms of number of publications and citations made by the number of citations and Turkey ranks 7th out of 66 countries in the ranking. In terms of the number of publications, it ranks 21st. It ranks 56th in terms of the ratio of the total number of citations to the total number of publications. In addition, congresses in the field of strategic management; in terms of number of Turkey-based studies were very important but in terms of citation rate, articles published in scientific journals has been found to be much more preferred.

Keywords: Strategic Management, Bibliometric Analysis, Co-Occurrence Analysis, Citation Analysis, Co-Authorship Analysis

¹Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme A.B.D., Yönetim ve Organizasyon B.D., muhammedbellek@gmail.com

²Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme A.B.D., Yönetim ve Organizasyon B.D., erdemkoparan@gmail.com

³Doçent Doktor, Kayseri Üniversitesi, İzzet Bayraktar Uygulamalı Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi ABD., ebruaykan@kayseri.edu.tr

1. GİRİŞ

Stratejik yönetim akademik bir disiplin olarak nispeten genç olmakla birlikte araştırmaya dayalı bir alan olarak ortaya çıkması 1960'ların başlarına, özellikle Chandler "Strateji ve Yapısı" (1962), Andrews "Kurumsal Strateji Kavramı" (1971) ve Ansoff "Kurumsal Strateji" (1965) gibi klasik eserlerin yayınlanmasına kadar uzanır. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise "kısmen kısa bir zaman diliminde olgun bir araştırma alanı" olarak dikkat çekmektedir (Furrer, Thomas ve Goussevskaia, 2008, s. 5; Nerur, Rasheed ve Natarajan, 2008, s. 320).

Stratejik yönetimin 30 yılda geçirmiş olduğu evrim etkileyici bir seviyededir. Genel yönetim alanının sınırlı içeriğinden, işletme ve kurumların çalışmasını etkileyen olgun bir alan haline dönüşmüştür (Hoskisson, vd., 1999, s. 418). Genel olarak, belli bir olgunluk düzeyine ulaşan bilimsel disiplinlerin evrim süreçleri ayrı bir araştırma konusu olarak ele alınmaktadır. Bu tür çalışmalar ile paradigma-bağımlı çalışan bilim toplulukları (cemaati) ve bu toplulukların ürettiği yazın incelenmeye tabi tutularak alanın sınırlarını belirleme, entelektüel yapısının haritasını çıkarma ve ulaşılan bilimsel düzeyini değerlendirme amaçlanır (Barca ve Hızıroğlu, 2009, s. 114).

Stratejik yönetimin kısa zamanda geçirmiş olduğu bu değişim incelendiğinde, işletmelerin yaşamlarını sürdürebilmek ve rakiplerine karşı rekabet üstünlüğünü artırmak için, değişen rekabet anlayışı, bilginin artan önemi, teknoloji ve inovasyon gibi konulara daha çok önem verdikleri görülmektedir (Hancıoğlu ve Tekin, 2017, s. 89). İşte bu gelişmeler nedeniyle stratejik yönetim alanını sistematik olarak analiz etmek, tarihsel gelişimini izlemek ve güçlü ve zayıf yönlerini değerlendirmek önemlidir (Nerur, vd., 2008, s. 320).

Stratejik yönetim ile ilgili tarihsel gelişimin takip edilebilmesi, mevcut durumun ortaya konulabilmesi ve bilim insanlarına bir bakış açısı sunulabilmesi adına alanda oluşmuş olan mevcut bilgi yığınları ile baş edebilmek için haritalanmasına (Barca, 2018, s. 4) imkân veren bibliyometrik çalışmalar bu noktada beklenen potansiyeli taşımaktadır. Buradan hareketle, bu çalışmanın amacı, stratejik yönetim alanının gelişimini teorik olarak inceleyerek, literatürde en çok çalışılan konuları ortaya çıkarmak ve Türkiye'nin uluslararası alandaki mevcut göstergelerini ortaya koyarak diğer ülkelere göre konumunu belirlemeye çalışmaktır. Bu bağlamda bu çalışma; araştırma amacı bakımından tanımlayıcı, araştırma yöntemi bakımından bibliyometrik niteliktedir. Bibliyometrik analiz kapsamında veri toplama aracı olarak Web of Science veri tabanından faydalanılmıştır. Web of Science veri tabanına göre "*stratejik yönetim*" başlığı altında, yönetim ve işletme alanlarına yönelik 1989-2017 yılları arasında yayınlanan konferans ve bildirilerden faydalanılmış, bunlara ek olarak araştırmanın amacına uygun bir şekilde stratejik yönetim alanına yönelik yayın yapan Google h-5 endeksinde göre ilk beş dergideki makaleler taranmıştır.

1.1. Dünyada Stratejik Yönetim Alanında Yapılan Bibliyometrik Çalışmalar

Ramos-Rodrigues ve Ruiz-Navarro (2004), 1980'den Aralık 2000'e kadarki süre zarfında Strategic Management Journal (SMJ) dergisinde yayınlanan 870 makalede 1045 yazar tarafından yapılan çalışmaların bibliyografik alıntı analizlerinin sonuçlarını içermektedir. Bu makalelerde yer alan alıntıların derlenmesinde en güçlü etkiyi gösteren eserlerin kitaplar olduğunu ortaya koymuşlardır. En sık alıntı yapılan 20 eserden 18'inin kitap, ikisinin ise dergi olduğu belirtilmiştir. Ancak geçen süre içerisinde atıf konusunda dergilerdeki makalelerin giderek daha fazla kullanılmakta olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmadaki diğer bir önemli sonuç, stratejik yönetim disiplinin temelini oluşturan yazarlar olan Chandler (1962), Ansoff (1965) ve Andrews (1971) tarafından yapılan isimlendirme çalışmalarına yakından uymaktadır. Son olarak da yakın geçmişte, disipline en önemli katkı işletmelerin kaynak temelli görüşü incelemeye başlamaları olmuştur (Ramos-Rodríguez ve Ruiz-Navarro, 2004).

Furrer vd. (2008) Academy of Management Journal, Academy of Management Review, Administrative Science Quarterly ve Strategic Management Journal dergilerinde stratejik yönetimin 26 yıllık süreçteki gelişimini içerik analizi ile incelemiştir. Stratejik yönetim alanının yapısını ve evrimini etkileyen faktörleri daha iyi anlamak için, en çok yayın yapan yazarlar ve en fazla etkiye sahip

olan makaleler gözden geçirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda “*çeşitlendirme ve kurumsal strateji*” ile “*yapılanma ve uyum*” anahtar kelimeleri birlikte kullanım sıklıkları bakımından dikkat çekmektedir. Ayrıca performans stratejik yönetim alanında içerisinde en çok odaklanılan konulardan birini oluşturmaktadır. Ek olarak rekabetçi stratejilere ve rekabet avantajına odaklanan makaleler de bir hayli fazla bulunmaktadır. Aslında firmaların rekabet avantajına nasıl ulaşabileceklerini ele alan, kaynak temelli görüşe dayanan çalışmaların yanı sıra yenilikçilik, büyüme ve girişimcilik üzerine makaleler de mevcuttur. Son olarak yöneticinin stratejik rolü ile ilgili, liderlik, üst yönetim, karar ve planlama ile ilgili anahtar kelimeler içeren makalelerin arttığı görülmektedir. Ayrıca bazı anahtar kelimelerin öneminin zamanla arttığı (ittifaklar, yetenekler, yeniden yapılanma, kurumsal, giriş, finansal, uluslararası, girişimcilik ve yenilikçilik) ve diğerlerinin öneminin azaldığı (uygun, karar, çevre, planlama) görülmektedir. Ele alınan 26 yıllık stratejik yönetim araştırması sonucunda, kaynak temelli teoriye ve kurumsal düzeydeki stratejiye olan ilginin arttığı; uyum ve üst düzey yöneticilerin rolündeki ilginin azaldığı ayrıca yetenek ve ittifak kelimelerinin kullanımının arttığı ve çevre, yeniden yapılanma, karar ve planlama kelimelerinin kullanımının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır (Furrer, vd., 2008, s. 1-40).

Nerur, Rasheed ve Natarajan (2009)’nin yaptıkları çalışma Ramos-Rodriguez ve Ruiz-Navarro’nun 2004 yılında stratejik yönetim alanının entelektüel yapısını atıf analizi yöntemiyle inceleyen çalışmasını tamamlar niteliktedir. Çalışmada, 1980-2000 yılları arasında Science Citation Index ve Social Science Citation Index’de yayımlanan çalışmalarda tüm atıflardan yola çıkılarak stratejik yönetim alanının entelektüel yapısının geçirdiği dönüşümü ortaya koymak amaçlanmıştır. Çok boyutlu ölçekleme, faktör analizi, pathfinder analizi gibi analiz teknikleri kullanılmış ve analiz sonucunda, stratejik yönetimin entelektüel yapısını oluşturan alt alanlar, alt alanlar arasındaki ilişkiler, bireysel yazarların etkileri belirlenmiştir (Nerur, vd., 2008, s. 319-336).

Ronda-Pupo ve Guerras-Martin (2012)’in yaptıkları çalışmanın temel amacı, strateji kavramının tarihsel olarak hangi aşamalardan geçerek geliştiğini ve bununla ilgili fikir birliğinin nasıl oluştuğunu ortaya koymaktır. Bu nedenle içsel tutarlılığı arttırmak amacıyla tanımlarda kullanılan anahtar terimlerin merkezîyet derecesi ve stratejik yönetim disiplinin gelişimine yön veren yeni araştırma konularının yapısal değişiklikleri incelenmiştir. Bu nedenle 1962-2008 yılları arasındaki stratejik yönetim çalışmaları ele alınmış ve çalışmaya derinlik kazandırılması adına önce içerik analizi ve yapısal değişimlerin tespiti noktasında da bibliyometrik teknik olan kelime analizi kullanılmıştır. Bu analizler sonucunda "işletme", "çevre", "eylemler" ve "kaynaklar" terimlerinin, strateji tanımının çekirdeğini oluşturduğu, ikinci aşamada, “karakteristik” teriminin merkezîyet derecesinin yükselmiş olduğu ve bununla ilişkili bir dizi özellik temelinde strateji kavramını tanımlama eğilimi gösterdiği belirlenmiştir. En çok çalışılan konuların sırasıyla performans, rekabet ve endüstri/pazar konuları olduğu ortaya konmuştur. Kontrol teriminin de her geçen yıl öneminin arttığı görülmüştür. “İşletme”, “çevre”, “eylemler” ve “kaynaklar” terimleri, strateji tanımının temelini oluştururken, odağın zaman içinde firmanın hedeflerine ulaşılmasından performansının iyileştirilmesine doğru kaydığı tespit edilmiştir (Ronda-Pupo ve Guerras-Martin, 2012, s. 162-188).

1.2. Türkiye’deki Stratejik Yönetim Bibliyometrik Çalışmaları

Atakan-Duman, vd. (2005) yapmış oldukları çalışmada 1980 ve 2005 yılları arasında İktisadi ve İdari Bilimler alanında çıkan dergilerde yayınlanmış, başlığında ‘strateji’ anahtar kelimesi geçen ve Türk yazarların yabancı dergilerde yayınlanmış alanla ilgili tüm makalelerini taramışlardır (Atakan-Duman, Kalemci, ve Çakar, 2005, s. 60). Bu çalışmaya göre 1980- 1999 yılları arasındaki 20 yılda toplam 27, 2000-2005 yılları arasındaki 6 yılda 56 makalenin yurt içinde yayınlandığı görülmüştür. Aynı dönemde, Türk yazarların yaptıkları strateji ile ilgili yurt dışında yaptıkları yayın sayısına bakıldığında da benzer sonuçlar ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Ayrıca kullanılan kelimelerin tekrar sıklıklarına bakıldığında en sık kullanılan kelimelerin strateji (%32,49), yönetim (%21,51), yenilik, yatırım ve çeşitlendirme olduğu belirlenmiştir (Atakan-Duman, Kalemci, ve Çakar, 2005, s. 68).

Barca ve Hızıroğlu (2009), Türkiye’de stratejik yönetim alanının geçirdiği evrim ve entelektüel yapısının özelliklerini ortaya koymak üzere 2000-2008 yılları arasında Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresine sunulan bildirilerde en çok çalışılan alanlar, alt alanlar, atıf alan yazarlar vb. hakkında

bibliyometrik analiz yapmışlardır (Barca ve Hızıroğlu, 2009, s. 113). Bu çalışmada, en fazla atıf alan yayınların sırasıyla dergiler, kitaplar ve edit kitaplar ile internette yayınlanan yayınlar olduğu ayrıca 2000'li yıllardan itibaren stratejik yönetimin Türkiye'de kendi başına bağımsız bir alan olarak ayrışma eğilimine girdiği sonucuna ulaşılmıştır (Barca ve Hızıroğlu, 2009, s. 144).

Köseoğlu ve Barca (2013) yapmış oldukları çalışmada Batı'da yapılan Türkiye odaklı ampirik ve kuramsal stratejik yönetim çalışmalarının entelektüel örüntüsünü (pattern) ortaya çıkararak Türkiye'de yerel akademik dergilerde yayınlanan stratejik yönetim makalelerinin örüntüsünü karşılaştırmayı amaçlamışlardır. Bu kapsamda, uluslararası ve ulusal veri tabanlarından taranan yönetim dergilerinden elde edilen makaleler (176 yerel ve 77 yurtdışı dergilerden) bibliyometrik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda Türkiye odaklı stratejik yönetim makalelerinin hem yurt içi hem de yurtdışı dergilerde 2005 yılından 2010 yılına kadar artan bir ivme ile arttığı gözlemlenirken 2011 yılından sonra düşmeye başladığı sonucuna ulaşılmıştır (Köseoğlu, Barca, ve Akdeve, 2013, s. 585-590).

Özcan ve Özdemir (2015) ise, Türkiye'de stratejik yönetim alanının 2008-2014 yılları arasında nasıl bir görünüme sahip olduğunu; Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildirileri bağlamında ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu çalışmada 2008-2014 yılları arasında düzenlenen 7 kongrede toplam 193 bildiri incelenmiştir. Analiz düzeyine göre bildirilerin çoğunluğunun (%75) mezo örgüt düzeyinde yapıldığı ortaya konmuştur. Çalışmaların %77'sinde yabancı kuramların Türkiye'de sınındığı görülmekte ve Türkiye kaynaklı model üreten çalışmaların da (%5) son derece yetersiz olduğu görülmüştür. Araştırma stratejisi boyutu ele alındığında kavramsal çalışmaların %7'lik bir oranı olduğu, %93'lük görgül çalışmaların büyük bir kısmında ise (%64) nicel yaklaşımın hâkim olduğu görülmektedir. Görgül çalışmalarda zamansal temel boyuta bakıldığında çalışmaların çok büyük bir kısmının (%74) kesitsel olduğu, kullanılan veri kaynakları bağlamında da birincil kaynakların daha çok (%63) kullanıldığı göze çarpmaktadır. Tüm bu boyutlar 2008'den 2014'e kadar yıllara göre incelendiğinde de kayda değer farklılıkların olmadığı söylenebilir. Son yedi yılda stratejik yönetim alanı Türkiye'de incelenen boyutlar bağlamında pek değişiklik göstermemiştir (Özcan ve Özdemir, 2015, s. 197-181).

Karataş-Çetin ve Özer-Çaylan (2015)'in yaptığı çalışmada stratejik yönetim araştırmaları üzerinde en yüksek etkiye sahip olan eserler ve araştırmacılar tespit edilmiş ve alandaki entelektüel dönüşüm noktaları ortaya çıkarılmıştır. Bu amaçla, 2001-2013 yılları arasında Strategic Management Journal'da yayımlanan 811 adet makale atıf yöntemi ve ortak atıf yöntemi esas alınarak incelenmiştir. Yazın haritalandırılarak bu alandaki en etkili yazarlar ve eserler belirlenmiştir. Araştırma bulgularına bakıldığında, stratejik yönetim çok disiplinli yapısını korumakla birlikte alanının günümüzde daha disiplin içi çalışmalara kaydığı; alandaki atıfların önceki dönemlerde daha çok kitaplara yapıldığı son dönemlerde ise makalelere ağırlık verildiği; öğrenme ve inovasyon gibi daha güncel konulardaki eserlerin etkilerini koruduğu görülmektedir (Karataş-Çetin ve Özer-Ceylan, 2015, s. 101).

Aykanat ve Yıldız (2016)' da yaptıkları çalışmada, bilimsel haritalama tekniğini kullanarak stratejik yönetim kavramının 1971-2015 dönemindeki kavramsal yapısı ve gelişimi incelemek amacıyla Web of Science (WoS)'da taranan Türkiye adresli bilimsel yayınları baz almışlar ve toplamda 169 makaleye ulaşılmıştır. Yapılan analizler sonucunda 2000li yıllardan itibaren taranan yayın sayısının dünya ile eş zamanlı olarak artış eğilimi içerisinde olduğu, ayrıca 1971-1995 yılları arasında 10 adet temanın öne çıktığı (firma performansı, çevre, model, firma, entegrasyon, strateji, kaynak bağımlılığı teorisi, finansal performans, ürün geliştirme, piyasa yönelimi), 1996-2015 döneminde ise 11 adet temanın öne çıktığı (dinamik yetenek, firma performansı, değerlendirme, endüstri, ağlar ve avantaj, davranış, çeşitlendirme, sistemler, örgütsel yetenekler, uygulama analizi) görülmektedir (Aykanat ve Yıldız, 2016, s. 712-720).

Hancıoğlu ve Tekin (2017) yapmış oldukları çalışmada Ulusal İşletmecilik Kongresi (UİK) ve Ulusal Yönetim Organizasyon Kongresi (UYOK)'nde stratejik yönetim başlığı altında 2010-2016 yılları

arasında sunulan ve yayımlanan bildirimlerin bibliyometrik profilini ortaya koymuşlardır. Bu kapsamda 2010-2016 yılları arasında stratejik yönetim başlığı altında sunulan 381 bildiri analiz edilmiş ve çalışmada ele alınan bildirimler yıllara, konularına, yazar sayılarına, metodolojik yönetime ve bildirimlerin makaleye çevrilme oranlarına göre incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre stratejik yönetim alanının dar bir konu kapsamı çerçevesinde ele alınmadığı, özellikle stratejik yönetimle ilgili yeni kavramların ortaya çıktığı görülmektedir. İlgili yıllarda yenilik, teknoloji, inovasyon ile birlikte tüm boyutlarıyla girişimcilik konularının ön plana çıktığı belirlenmiştir. İlgili yıllarda yapılan çalışmalarda çok yazarlı çalışmaların artış gösterdiği ve yapılan bildirimlerin makaleye dönüştürülme oranlarının yeterli düzeyde olmadığı da ortaya konulmuştur (Hancıoğlu ve Tekin, 2017, s. 87).

Toplu-Yaşlıoğlu, İnan ve Sözüer (2018)'in yapmış oldukları çalışma stratejik yönetim alanında yakın geçmişte yayınlanmış makalelerin bibliyometrik analizini içermektedir. Bu nedenle veriler Web of Science SSCI' da yer alan dergilerden 2000-2015 yıllarında yayınlanmış makalelerden derlenmiştir. Tespit edilen 126 makale; yayın yılı, yazar sayısı ve yazarların ilişkili oldukları kurumlar, araştırma yöntemleri, örneklem grubu, kuram ve uygulamaya yönelik çıkarımları ile aldıkları atıf sayılarına göre değerlendirilmiştir. Öne çıkan bulgular; yıllara göre ortalama yayın sayılarında bariz bir değişimin gözlenmediği, örneklem gruplarının imalat sektörlerindeki işletmelere yoğunlaştığı ve stratejik yönetim gibi uygulama ağırlıklı bir alanda, yöneticilere dönük iç görülerin pek çok eserde doyurucu olmadığı şeklindedir (Toplu-Yaşlıoğlu, İnan, ve Sözüer, 2018, s. 79).

2. Bibliyometrik Araştırmalarda Kullanılan Analizler

2.1. Ortak Varlık Analizi

Ortak varlık analizi, yalnızca bir toplama birimi içindeki eşleştirilmiş verilerin sayılmasıdır. Örneğin, bir eczaneden bir şampuan ve bir fırça almak bir arada var olma örneğidir. Burada veriler fırça ve şampuan olmakla birlikte toplama birimi özel işlemidir. Bu örnekte, eşleştirilmiş veriler şampuan, fırça olarak ifade edilebilir ve bir kez birlikte var oldukları tespit edilebilir. Doğal olarak, bir defada ikiden fazla ürün satın alınabildiği için, eşyalar birbirleriyle eşlendikçe eşleştirmeler daha fazla sayılır (Buzydlowski, 2015, s. 2). Buradan hareketle bu çalışmada Web of Science veritabanında bulunan konferans metinleri ile Google h-5 endeksindeki dergilerden toplanan makaleler üzerinden VosViewer uygun eşleştirmeleri yaparak gerekli kümeleri oluşturmuştur.

2.2. Atıf Analizi

Atıf analizi, yazarların, araştırmalarının geliştirilmesinde önemli olduğunu düşündükleri belgeleri alıntıladıkları temeline dayanmaktadır. Bu nedenle, sıkça alıntı yapılan belgelerin, disiplin üzerinde daha az alıntı yapılanlardan daha büyük bir etkiye sahip olması muhtemeldir (Ramos-Rodríguez ve Ruiz-Navarro, 2004, s. 981).

Atıf analizi, bir makale ile atıfta bulunulan makalelerin birbirleriyle ilişkili olduğu varsayımına dayanarak, atıfta buldukları metinler arasındaki ilişkiye bakar. Atıf / alıntı analizi ile incelenen ilişkiler arasında alan, yazarlar, kurumlar ve ülkeler bulunur (McBurney ve Novak, 2002, s. 109).

2.3. Ortak Yazarlık Analizi

Yazarlar çok sayıda çalışmanın konusudur. Makale başına düşen ortalama yazar sayısı, birden fazla yazılan makalelerin oranı veya bu iki durumun bir kombinasyonu genellikle bir disiplinde araştırma iş birliğinin bir göstergesi olarak kabul edilir (Peters ve Van Raan, 1991, s. 235).

Price ve Beaver (1966), sosyal yapıları araştırmak ve bilimdeki etkilerini ortaya koymak adına ortak yazar ilişkileri kullanan ilk kişilerdendir. Yapılan çalışmalar sonucunda çok yazarlı makalelerin ortalama olarak, tek yazarlı makalelerden daha fazla alıntı aldığı ve çok yazarlı yapılan çalışmaların akademik alanla ilgili daha derinlemesine ve detaylı çalışmalar oldukları sonucuna ulaşılmışlardır. Bu nedenle geçen süre içerisinde çok sayıda disiplinde ortak yazarlık noktasında artış eğilimi gözlenmektedir (Peters ve Van Raan, 1991, s. 235-236).

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı stratejik yönetim alanının gelişimini teorik olarak inceleyerek, literatürde en çok çalışılan konuları ortaya çıkarmak ve Türkiye'nin uluslararası alandaki mevcut göstergelerini ortaya koyarak diğer ülkelere göre konumunu belirlemeye çalışmaktır. Bu bağlamda bu çalışma; araştırma amacı bakımından tanımlayıcı, araştırma yöntemi bakımından bibliyometrik niteliktedir.

Bu amaca ulaşmak için stratejik yönetim alanına yönelik olarak yayınlanan makaleler ve kongre bildirileri incelenmiştir. Bibliyometrik analiz kapsamında veri toplama aracı olarak Web of Science veri tabanından faydalanılmıştır. Web of Science veri tabanına göre “stratejik yönetim” başlığı altında, yönetim ve işletme alanlarına yönelik 1989-2017 yılları arasında yapılan 40 konferans ve toplam 1910 bildiri metni bulunmaktadır. Her alanda olduğu gibi stratejik yönetim alanının da gelişiminde katkı sağlayan en önemli kaynaklardan biri de bilimsel dergilerdir. Araştırmanın amacına uygun bir şekilde stratejik yönetim alanına yönelik yayın yapan Google h-5 endeksine göre ilk beş dergide toplam 17187 makale tespit edilmiştir.

Bu kapsamda oluşturulan araştırma örneğine yönelik iki kısıt bulunmaktadır. İlk olarak Web of Science veri tabanında araştırma örneği olarak seçilen ilk beş dergide belge tipinin makale (article) ve proceedings paper (bildiri metni) olması, zaman aralığının ise veri tabanının taradığı tüm yılları dahil edecek şekilde ele alınması söz konusudur. İkinci kısıt ise ilgili kategori değişkeninin işletme ve yönetim olmasına dikkat edilmiştir. Bu bağlamda bilimsel dergilerde sıklıkla yer verilen teorik inceleme ve görüşler, editör ve kitap incelemeleri gibi belgelere yer verilmemiş yalnızca stratejik yönetim alanında yapılan bilimsel çalışmalar tespit edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu verilerin incelenmesi ve görselleştirilmesinde VosViewer programı kullanılarak ilgili veri seti ortak-varlık analizi, atıf analizi ve ortak yazarlık analizine tabi tutulmuştur.

Bu temel amaç ve kapsama yönelik olarak geliştirilen araştırma soruları, soruları cevaplamak için yapılan analizler ve ulaşılmaya arzu edilen alt amaçlar Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Araştırma Alt Amaçları ve Analizler

<i>Alt Amaçlar</i>	<i>Araştırma Soruları</i>	<i>Analiz Türü</i>	<i>Analiz Birimi</i>
Veri setinde en sık çalışılan alt alanlar ve bunların birbiriyle ilişkilerini ortaya çıkarmak	Hangi anahtar kelimeler ne sıklıkta tekrarlanmıştır?	Ortak-Varlık Analizi (Co-Occurrence Analysis)	Anahtar Kelimeler
	Hangi anahtar kelimeler ne sıklıkta birlikte tekrarlanmıştır?		(Veri Seti)
Veri setinde hangi ülkelerin daha çok yayın yaptığını tespit etmek	Hangi ülkeler daha çok yayın yapmıştır?	Atıf Analizi (Citation Analysis)	Ülkeler
Veri setindeki çalışmalarda hangi ülkelerin daha çok atıf aldığını tespit etmek	Hangi ülkeler daha çok atıf almıştır?		Ülke-Atıf (Web of Science Endeksi)
Veri setinde en sık atıf yapılan yazarları tespit etmek	Veri setinde yer alan makalelerde hangi yazarlara daha sık atıf yapılmıştır?		Kaynakça (Veri Seti)
Veri setinde birlikte en sık yayın yapan ülkeleri ortaya çıkarmak	Hangi ülkeler birlikte daha çok yayın yapmıştır?	Ortak Yazarlık Analizi (Co-Authorship Analysis)	Ülkeler (Veri Seti)

3.2. Veri Setine Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler

Veri seti oluşturulurken ilk olarak Google Akademik göstergelerinde en önemli yayınlar başlığı altındaki dergiler tespit edilmiştir. Analiz edilmek üzere İşletme, Ekonomi Bilimi ve Yönetim kategorisi altında yer alan Stratejik Yönetim alt kategorisindeki h-5 endeksi en yüksek beş bilimsel dergi seçilmiştir. Bu dergiler h-5 endeksine göre; Journal of Business Research (96), Management Science (91), Strategic Management Journal (90), Journal of Management (88), Academy of Management Journal (86) olarak sıralanmaktadır. Daha sonra bu dergiler tek tek Web of Science veri tabanında taranmış, içeriklerine ulaşılmış ve VosViewer’da analiz edilmek üzere bibliyometrik göstergeleri tam kayıt ve kaynakça dahil olmak üzere toplanmıştır.

Web of Science veritabanına göre Journal of Business Research’de 1980-2019 yılları arası 5889, Management Science’da 1978-2019 yılları arası 5388, Strategic Management Journal’da 1980-2019 yılları arası 2430, Journal of Management’da 1983-2019 yılları arası 1440, Academy of Management Journal’da ise 1980-2019 yılları arası 2040 makale yayınlanmıştır. Toplamda 17187 makaleye ait bibliyometrik kayıtlar stratejik yönetim alanında Google endeksine göre en önemli beş dergiden toplanmıştır.

Benzer şekilde Web of Science veritabanında zaman aralığı olarak tüm yıllar (1975-2019) seçilmiş ve “strategic management” arama ifadesi kullanılarak 40 bilimsel konferans tespit edilmiştir. Bu konferanslarda yer alan bildiriler yönetim ve işletme alanına yönelik olarak sınırlandırılmıştır. Bazı konferanslar birbirinin devamı niteliğinde olup (örneğin; 7. Uluslararası Stratejik Yönetim Konferansı / 8. Uluslararası Stratejik Yönetim Konferansı) bazıları ise Web of Science veritabanında taranmayan ancak bilimsel dergilerde makale olarak yayınlanmış olmasından dolayı arama kriterleri çerçevesinde veri setine dahil edilen bildiriye ait konferanslardan oluşmaktadır. Bu çerçevede toplam 1910 bildiri metnine ulaşılmıştır.

Sonuç olarak stratejik yönetim alanında yayınlanan 19097 bildiri ve/veya makaleye ait bibliyografik veriler araştırma amaç ve soruları bağlamında değerlendirilmek üzere analize dahil edilmiştir.

3.3. Verilerin Analizi ve Bulgular

Araştırma örnekleme çerçevesinde elde edilen verilere bibliyometrik analiz kapsamında ortak-varlık analizi, atıf analizi ve ortak-yazarlık analizi yapılmıştır. Bu analizler ile birlikte ulaşılmak istenen alt amaçlara yönelik birtakım bulgular tespit edilmiş, bu bulgular ağ haritaları ve yoğunluk grafikleri aracılığıyla görselleştirilmiştir. Araştırma amacına uygun bir şekilde ulaşılan bulgular ilgili parametreler açısından sıralanarak çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

3.3.1. Stratejik Yönetim Alanında En Çok Çalışılan Konular

Stratejik yönetim alanında ele alınan örneklem çerçevesinde en çok çalışılan alt alanlar ve bu alt alanların birbirleriyle ilişkilerini ortaya koymak amacıyla veri setine ortak-varlık analizi yapılmıştır. Analiz birimi olarak anahtar kelimeler, görselleştirmede ise kavramlar arası ilişkileri incelemeye imkân veren ağ haritası, yıllara göre kavramların dağılım haritasını gösteren ağ haritası ve yoğunluk grafiği kullanılmıştır. Yazar tarafından herhangi bir anahtar kelime belirlenmeyen çalışmalarda, ilgili veri tabanı tarafından makalelere atanmış anahtar kelimeler (bkz. KeyWords Plus) ele alınmıştır. KeyWords Plus, Web of Science veri tabanına özgü olarak ilgili makalelerin başlıklarından toplanan kelime ve kelime öbeklerinden oluşmaktadır. Bu anahtar kelimeler veri tabanında konu aramalarında kullanılmaktadır. Zhang, vd, (2016) tarafından yapılan bir araştırmaya göre KeyWords Plus terimlerinin bibliyometrik analizler için yazarlar tarafından belirlenen anahtar kelimeler kadar etkili olduğu vurgulanmaktadır (Zhang, vd., 2016, s. 967).

Veri setindeki tüm makalelere ait toplam 31596 anahtar kelime bulunmakta ancak bütün anahtar kelimelerin analize dahil edilmesi hem araştırma amacı bakımından hem de görsel karmaşaya neden olması bakımından uygun olmamaktadır. Bu nedenle her bir anahtar kelimenin en az 20 makalede tekrarlanması koşuluna dayalı olarak 499 anahtar kelime analize dahil edilmiştir. Buna ek olarak VosViewer algoritması 499 anahtar kelimenin her biri için diğer anahtar kelimelerle kurulan bağlantıların toplam gücünü hesaplamakta ve toplam bağlantı gücü en yüksek olan anahtar kelimeleri görselleştirmektedir. Böylelikle hem kavramlar arası ilişkilerin daha net ortaya konulması hem de en sık rastlanan konuların tespit edilmesi arzu edilmektedir. Tablo 2'de en sık tekrarlanan ilk 50 kavram (anahtar kelimeler) gösterilmektedir. Bu anahtar kelimelerden model, yönetim, organizasyon, davranış, çalışma, perspektif gibi konu belirtmeyen kelimeler araştırma sorusu gereği tabloya dahil edilmemiştir.

Tablo 2: En Sık Tekrarlanan İlk 50 Anahtar Kelime

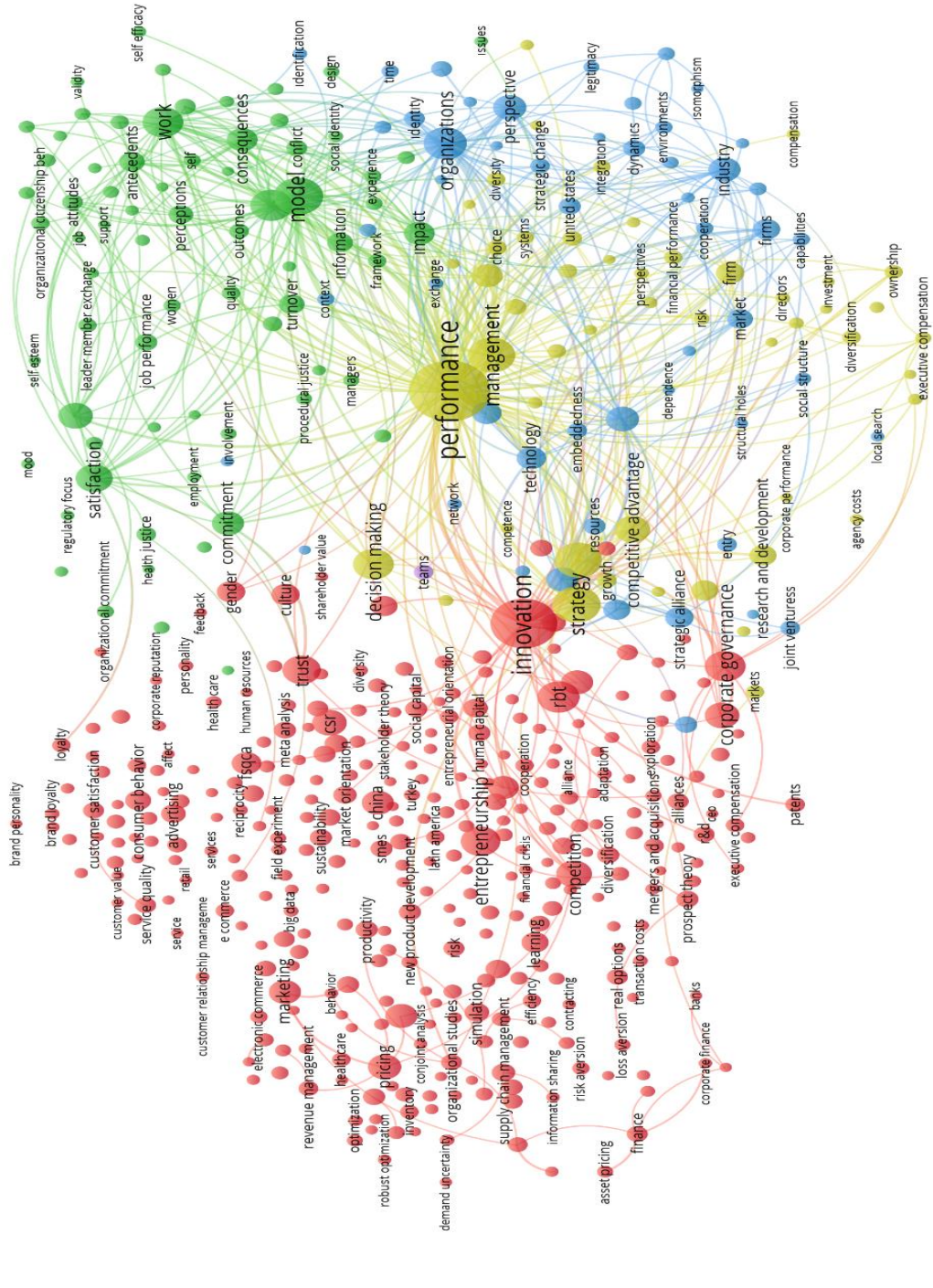
	<i>Anahtar Kelimeler</i>	<i>Tekrarlanma Sıklığı</i>	<i>Toplam Bağlantı Gücü</i>
1	<i>Performans</i>	874	2972
2	<i>İnovasyon</i>	574	1386
3	<i>Strateji</i>	301	841
4	<i>Firma Performansı</i>	288	639
5	<i>Kaynak Bağımlılığı Kuramı</i>	232	412
6	<i>Karar Verme</i>	226	531
7	<i>Kurumsal Yönetim</i>	217	426
8	<i>Girişimcilik</i>	208	288
9	<i>Güven</i>	195	412
10	<i>Tatmin</i>	184	530
11	<i>Rekabet Avantajı</i>	177	474
12	<i>Rekabet</i>	167	334
13	<i>Kurumsal Sosyal Sorumluluk</i>	165	209
14	<i>İş Tatmini</i>	160	398
15	<i>Vekalet Teorisi</i>	159	299
16	<i>Fiyatlandırma</i>	154	225
17	<i>Bilgi</i>	149	555
18	<i>Bağlılık</i>	142	419

19	<i>Pazarlama</i>	142	248
20	<i>Belirsizlik</i>	140	312
21	<i>Ağ Yapıları</i>	138	394
22	<i>Oyun Teorisi</i>	133	159
23	<i>Örgütsel Öğrenme</i>	124	196
24	<i>Teknoloji</i>	121	384
25	<i>FSQCA (Bulanık-Mantık Nitel Karşılaştırmalı A...)</i>	118	123
26	<i>Güç</i>	118	365
27	<i>Stratejik Ortaklık</i>	110	269
28	<i>Kültür</i>	107	197
29	<i>Emme Kapasitesi (Yenilikleri İçselleştirme)</i>	101	234
30	<i>Ar-Ge</i>	101	324
31	<i>Sosyal Ağlar</i>	101	187
32	<i>Öğrenme</i>	99	154
33	<i>Yönetim (Governance)</i>	98	294
34	<i>Pazar</i>	93	398
35	<i>Tüketici Davranışı</i>	91	99
36	<i>İşten Ayrılma</i>	91	314
37	<i>Enformasyon</i>	91	334
38	<i>Reklamcılık</i>	84	79
39	<i>Bilgi Transferi</i>	83	151
40	<i>Simülasyon</i>	83	89
41	<i>Bilgi Yönetimi</i>	80	112
42	<i>Teşvik/Özendirme</i>	79	147
43	<i>Pazar Oryantasyonu</i>	75	99
44	<i>Liderlik</i>	74	101

45	<i>Tedarik Zinciri Yönetimi</i>	74	78
46	<i>Dinamik Programlama</i>	71	85
47	<i>İş Performansı</i>	71	197
48	<i>KOBİ'ler</i>	71	75
49	<i>İnsan Kaynakları</i>	70	99
50	<i>Üretkenlik</i>	70	120

Stratejik yönetim alanında Web of Science veri tabanına ait zaman aralığı sınırları (1975-2019) gözetilerek incelenen 19097 makalede 31596 anahtar kelime saptanmış, bunlardan en az 20 makalede tekrarlanan 499 anahtar kelimenin frekans değerleri ve toplam bağlantı gücü hesaplanmıştır. Bu kapsamda veri setine göre stratejik yönetim alanında en sık çalışılan konuların performans, inovasyon, strateji, kaynak bağımlılığı kuramı, karar verme, kurumsal yönetim, girişimcilik, güven ve rekabet avantajı olduğu dikkat çekmektedir. En az çalışılan konular ise; kültürel mesafe, çevresel yönetim, örgütsel kimlik, sosyal refah, stratejik gruplar, etki stratejileri vb... olarak tespit edilmiştir.

Veri setindeki anahtar kelimelere yapılan ortak-varlık analizi iki araştırma sorusunun cevabını verebilmek adına yapılmıştır. İlk olarak hangi anahtar kelimelerin ne sıklıkta tekrarlandığı araştırılmış ve ulaşılan sonuçlar Tablo-2 itibariyle gösterilmiştir. Daha sonra bu anahtar kelimeler arasında kurulan bağlantıları tespit etmek için veriler VosViewer programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Ağ haritaları, yoğunluk grafiği ve bunlara yönelik bulgular Şekil 1, 2 ve 3 itibariyle gösterilmektedir.

Şekil 1: Anahtar Kelimeler Ağ Haritası

Yapılan analiz sonucunda 499 kavram dört kümede toplanmakta her bir küme ayrı bir renk ile gösterilmektedir. Haritanın tümünde 13595 bağlantı tespit edilmiş bu bağlantıların gücü ise 30029 olarak tespit edilmiştir. Toplam bağlantı gücü kavramlar arasındaki ortak kullanım gücünü temsil etmekte ve ilgili değerın fazla olması kavramlar arasındaki ilişki sıklığının fazla olduğu anlamına gelmektedir (Coşkun ve Tabak, 2016, s. 295). Ağ haritası, stratejik yönetim konuları ve toplam bağlantı gücü çerçevesinde incelendiğinde en çok çalışılan konular;

- **Performans** kavramı veri setinde 874 farklı makalede anahtar kelime olarak kullanılmakta, 316 farklı kavramla aynı makale anahtar kelimeleri içerisinde bulunmaktadır. En sık bağlantı kurduğu kavramlar; inovasyon (70), strateji (68), karar verme (41), bilgi (39), rekabet avantajı (28) olarak belirlenmiştir.
- **İnovasyon** kavramı veri setinde 574 farklı makalede anahtar kelime olarak kullanılmakta, 307 farklı kavramla aynı makalede birlikte bulunmaktadır. Performans kavramı dışında en sık bağlantı kurduğu kavramlar; strateji (39), bilgi (34), Ar-Ge (33), emme (yenilikleri içselleştirme) kapasitesi (27), girişimcilik (27), teknoloji (23), patentler (18) ve ağlar (18) olarak sıralanabilir.
- **Strateji** kavramı 301 farklı makalede anahtar kelime olarak kullanılmakta ve 238 farklı kavramla aynı makalelerde anahtar kelime olarak birlikte yer almaktadır. En sık ilişki kurduğu kavramlar; performans (68), inovasyon (39), teknoloji (16), Ar-Ge (12), rekabet (12), bilgi (10) olarak belirlenmiştir.
 - **Rekabet Stratejisi** kavramı 64 kez tekrarlanmakta ve 61 farklı kavramla birlikte çeşitli makalelerde anahtar kelime olarak yer almaktadır. Birlikte en sık yer aldığı diğer kavramlar; pazarlama (21), kurumsal sosyal sorumluluk (2), fiyatlandırma (13), oyun teorisi (7), fiyat ayrımcılığı (2), yeni ürünler (2), KOBİ'ler (2), örgütsel öğrenme (2), kaynak bağımlılığı kuramı (2), rekabet avantajı (2), reklamcılık (2), performans (2) olarak sıralanmaktadır.
 - **Kurumsal Stratejiler** kavramı veri setinde yer alan makalelerde anahtar kelime olarak 60 kez tekrarlanmakta, 77 kez diğer kavramlarla birlikte çeşitli makalelerde anahtar kelime olarak yer almaktadır. En güçlü ilişki kurduğu diğer kavramlar; performans (9), çeşitlendirme (8), rekabet avantajı (4), vekalet teorisi (3), satın almalar (3), kaynak bağımlılığı kuramı (3), belirsizlik (5) olarak belirlenmiştir.
 - **Pazarlama Stratejisi** kavramı 38 kez tekrarlanmakta, 34 farklı kavramla birlikte farklı makalelerde birlikte yer almaktadır. En güçlü bağlantıları; oyun teorisi (5), strateji uygulama (3), rekabet (3), kültür (2), sürdürülebilirlik (2) olarak sıralanmaktadır.
 - **Çeşitlendirme Stratejisi** kavramı ise 22 kez tekrarlanmakta ve 47 farklı kavramla anahtar kelime olarak çeşitli makalelerde yer almaktadır. En sık birlikte yer aldığı diğer kavramlar; performans (5), Ar-Ge (3), kurumsal stratejiler (2), rekabet avantajı (2) olarak tespit edilmiştir.
- **Karar Verme** kavramı ise 226 farklı makalede anahtar kelime olarak geçmekte ve 321 farklı kavramla aynı makalelerde birlikte bulunmaktadır. Aynı makalelerde en çok birlikte bulunduğu diğer anahtar kelimeler; performans (41), inovasyon (11), beklenti teorisi (8), belirsizlik (8), strateji (8) olarak tespit edilmiştir.
- **Kurumsal Yönetim** kavramı 217 farklı makalede anahtar kelime olarak kullanılmış ve 220 diğer kavramla aynı makalede birlikte anahtar kelime olarak yer almaktadır. En sık bağlantı kurduğu diğer kavramlar; vekalet teorisi (21), yönetim kurulu (14), yönetici tazminatı (12), mülkiyet (10), yürütücüler (directors) (10), mülkiyet yapısı (10), sosyal ağlar (8), kurumsal yatırımcılar (7), yönetim kurulu kompozisyonu (6), üst kademeler (5), aile işletmeleri (5) olarak belirlenmiştir.
- **Girişimcilik** kavramı 195 diğer anahtar kelime ile birlikte 208 farklı makalede kullanılmıştır. En sık bağlantı kurduğu diğer kavramlar; inovasyon (27), girişim sermayesi (12), insan sermayesi (7), sosyal sermaye (6), fsqca (fuzzy-set qualitative compensation analysis / bulanık mantık nitel karşılaştırmalı analiz) (6), ağ yapıları (6), bilgi (5), patentler (5), karar verme (5) olarak tespit edilmiştir.
- **Rekabet Avantajı** kavramı 245 farklı anahtar kelime ile birlikte 177 makalede birlikte kullanılmıştır. En fazla bağlantı kurduğu kavramlar; inovasyon (21), kaynak tabanlı görüş (19), bilgi (14), araştırma ve geliştirme (10), stratejik ortaklıklar (10), ağ yapıları (9), emme (yenilikleri içselleştirme) kapasitesi (8), ortak girişim (6), iş birliği (6), yetenekler (6), finansal performans (5), dinamik yetkinlikler (5) şeklinde sıralanmaktadır.
 - **Rekabet** kavramı ise 167 farklı makalede anahtar kelime olarak kullanılmıştır. Aynı makalelerde 253 farklı kavramla birlikte anahtar kelime olarak yer almaktadır. Anahtar kelime olarak en sık birlikte yer aldığı diğer kavramlar; performans (16), inovasyon (13) fiyatlandırma (10), iş birliği (10), oyun teorisi (8), sosyal yapı (5), belirsizlik (5), gömülülük (5), giriş (5), olarak tespit edilmiştir.
- **Kaynak Bağımlılığı** kavramı aynı makaleler içerisinde toplam 173 farklı kavramla birlikte anahtar kelime olarak kullanılmıştır. Veri setine göre toplam 232 makalede yer almıştır. En sık birlikte

olduğu kavramlar; rekabet avantajı (31), performans (18), dinamik yetkinlikler (12), yetenekler (10), vekalet kuramı (8) olarak belirlenmiştir.

- **Vekalet Kuramı** kavramı toplam 159 kez tekrarlanmakta ve 126 farklı kavramla birlikte anahtar kelime olarak veri setindeki çeşitli makalelerde yer almaktadır. En güçlü ilişki kurduğu kavramlar; kurumsal yönetim (21), icra tazminatı / yönetici ödemeleri (executive compensation) (10), performans (9), kaynak bağımlılığı kuramı (8), mülkiyet (8) yönetim kurulu (7) olarak tespit edilmiştir.
- **Bilgi** kavramı 149 kez tekrarlanmakta ve 164 farklı kavramla birlikte anahtar kelime olarak veri setindeki makalelerde yer almaktadır. En güçlü bağlantıları; performans (39), inovasyon (34), rekabet avantajı (14), ağ yapıları (13), teknoloji (11), strateji (10), emme (yenilikleri içselleştirme) kapasitesi (8), stratejik ortaklıklar (8) olarak tespit edilmiştir.

Bunların dışında **belirsizlik** kavramı 140 kez tekrarlanmakta ve farklı makalelerde 150 farklı kavramla anahtar kelime olarak birlikte yer almaktadır. **Stratejik Ortaklıklar** kavramı 110 kez tekrarlanmakta, 101 farklı kavramlarla bağlantı kurmaktadır. **Dinamik Yetkinlikler** kavramı 66 kez tekrarlanmakta, 57 farklı kavramla bağlantı kurmaktadır. Benzer şekilde **Sürdürülebilirlik** kavramı 66 kez tekrarlanmakta ve 56 farklı kavramla bağlantı kurmaktadır. **Yetenekler** kavramı 64 kez tekrarlanmakta 69 farklı kavramla bağlantı kurmaktadır. **Değer Yaratma** kavramı 63 kez tekrarlanmakta 55 farklı kavramla makalelerde birlikte yer almaktadır.

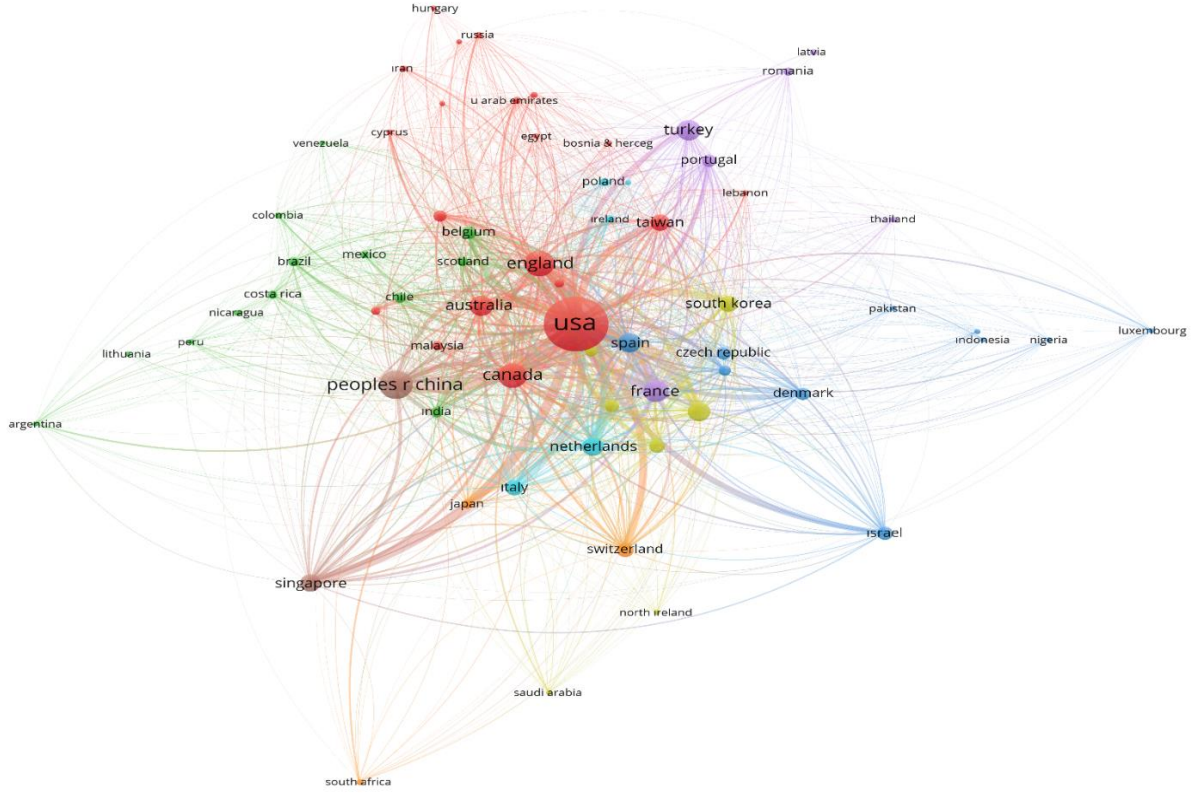
Bir anahtar kelimenin bulunduğu belgelerin ortalama yayın yılını (average publication year) yansıtabilecek şekilde (Van Eck ve Waltman, 2018, s. 31) anahtar kelimelerin yıllara göre dağılımı Şekil-2’de gösterilmektedir. Görsel incelendiğinde genel bir ifadeyle 2000-2005 yılları arası söz konusu bilimsel dergi ve konferanslarda daha çok davranış çalışmaları ve stratejik yönetimde temel unsurların ele alındığı söylenebilir. 2005-2010 yılları arasında ise kurumsal çalışmaların ve inovasyon, teknoloji, ar-ge çalışmaları ile birlikte rekabet avantajı, belirsizlik gibi konuların öne çıktığı dikkat çekmektedir. Son dönemde ise e-ticaret, açık inovasyon, kurumsal sosyal sorumluluk (csr), oluşan pazarlar, sürdürülebilirlik gibi konuların ağırlığı göze çarpmaktadır. Şekil-3 itibarıyla gösterilen yoğunluk grafiği genel olarak incelendiğinde ise en sık çalışılan konulardan en az çalışılan konulara doğru renk yoğunluğunun azaldığı ifade edilebilir.

Stratejik yönetim alanında araştırma örnekleme kapsamında yer alan çalışmalarda hangi ülkelerin daha çok yayın yaptığını tespit etmek amacıyla veri setindeki anahtar kelimelere ortak varlık analizi yapılmış ve diğer kavramlara oranla baskın çıkan bazı konulara ulaşılmıştır. Toplam bağlantı gücüne göre elde edilen bulgular alanda hakimiyet kuran konular arasında; performans, inovasyon, kaynak bağımlılığı kuramı, karar verme, kurumsal yönetim, girişimcilik, rekabet avantajı, vekalet kuramı, bilgi, belirsizlik, ağ yapıları, oyun teorisi, örgütsel öğrenme, teknoloji, stratejik ortaklıklar, kültür, Ar-Ge, emme (yenilikleri içselleştirme) kapasitesi, sosyal ağlar, enformasyon, bilgi transferi, tedarik zinciri yönetimi, beklenti kuramı, üretkenlik ve çeşitlendirme olduğunu göstermektedir.

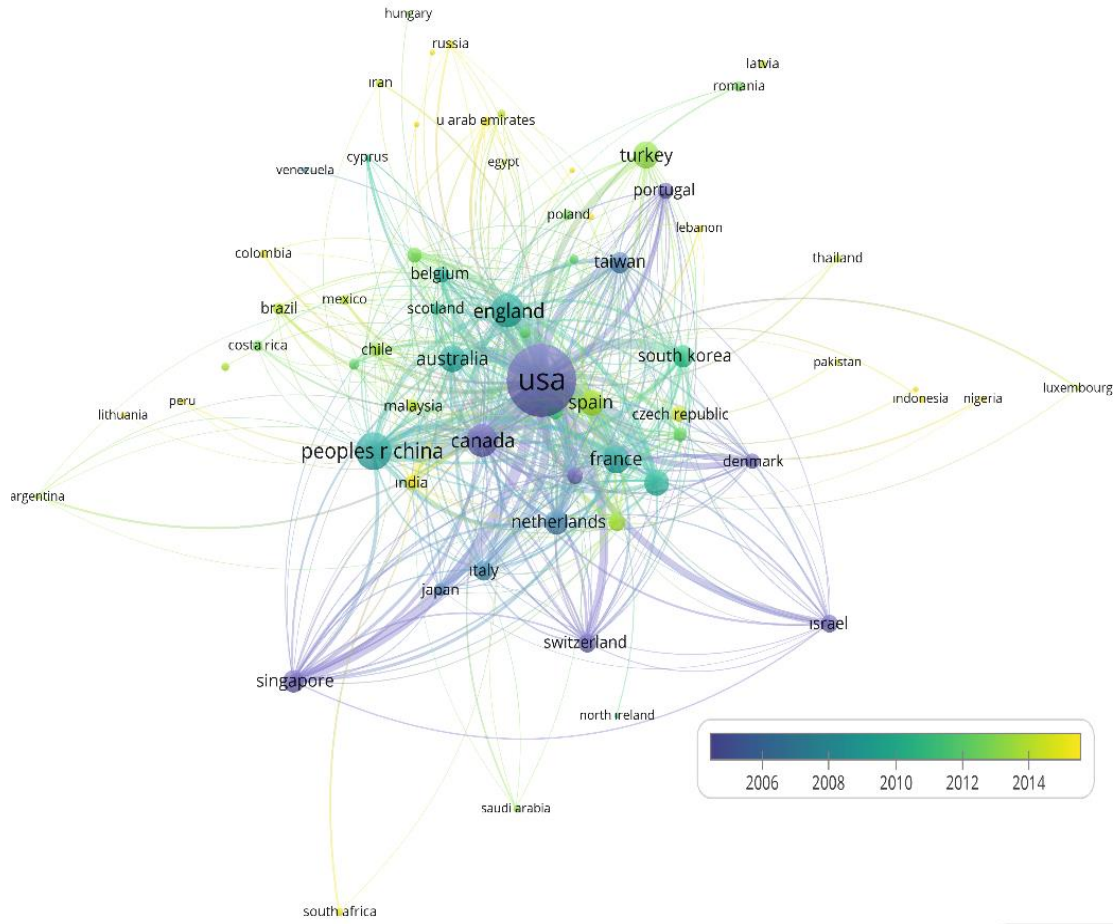
3.3.2. Yayın ve Atıfların Ülkelere Göre Dağılımı

Veri setinde hangi ülkelerin daha çok yayın yaptığını, Web of Science Endeksi'ne göre hangi ülkelerin daha çok atıf aldığını ve veri setindeki hangi yazarların daha çok atıf aldığını belirlemek amacıyla atıf analizleri analiz birimi olarak sırasıyla ülke, ülke-atıf ve kaynakça seçilerek yapılmıştır. Ülke kriteri bir makalede yer alan yazar ya da yazarların bağlı oldukları kurumlara ve bu kurumların bulunduğu ülkelere göre belirlenmektedir. Web of Science veritabanından elde edilen bibliyometrik verilerin yer aldığı metin belgelerinde C1 satırında yer alan ülkeler VosViewer programında analiz birimi olarak kullanılmaktadır. Buna göre toplam 129 ülkenin yazarlar tarafından veri seti itibarıyla temsil edildiği söylenebilir. Ağ haritasında iki ülke arasındaki mesafe yaklaşık olarak ülkelerin ortak atıf bağlantıları açısından ilişkileri yansıtmaktadır (Van Eck ve Waltman, 2018, s. 8). Tüm ülkeler analize dahil edilmiş ancak görselleştirmede ülkelerin bir bütün halinde görülebilmesi amacıyla bir ülke için en az makale sayısı 10 olarak belirlenmiştir. Şekil-4 örnekleme dahilinde en çok yayın yapan 66 ülkeyi, Şekil-5 ülkelerin yayın sayılarının yıllara göre dağılımını, Şekil-6 ise ülkelerin atıf sayılarının dağılımını temsil etmektedir. Tablo-3'de ise bunlara ait yayın sayıları, atıf sayıları, toplam bağlantı gücü ve atıf sayısı/yayın sayısı ortalamaları gösterilmektedir.

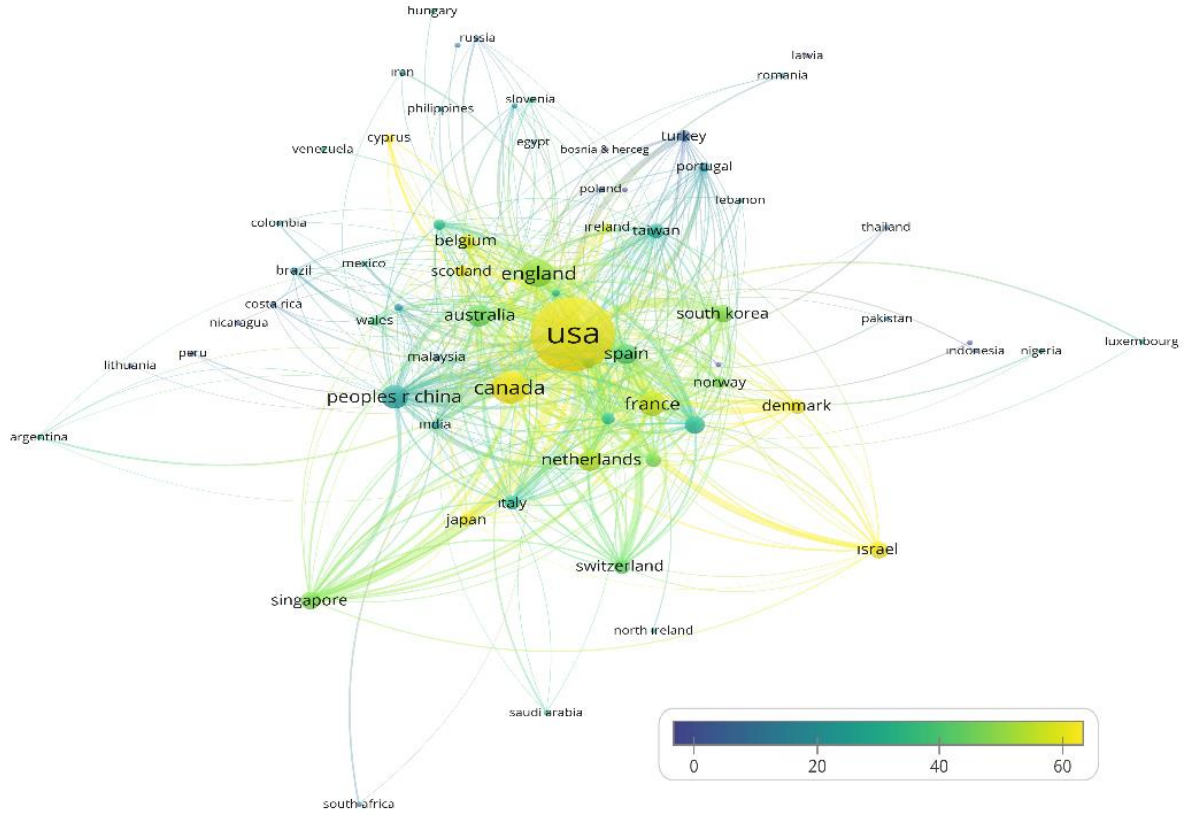
Şekil-4'e göre 66 ülke sekiz grupta kümelenmiş tüm haritada toplam 1286 bağlantı tespit edilmiştir. Toplam bağlantı gücü ise 107799'dur. En güçlü bağlantılar kalın çizgilerle temsil edilmektedir. Büyük ögeler görselleştirilen ülkelerin makale sayılarının diğerlerine göre fazla olduğunu yansıtmaktadır.

Şekil 4: Örneklemede En Fazla Yayını Olan Ülkelere Yönelik Ağ Haritası

Şekil 5: Yayınların Yıllara Göre Dağılımına İlişkin Ağ Haritası (Ülkeler)

Şekil 6: Yayınların Atıflara Göre Dağılımına İlişkin Ağ Haritası (Ülkeler)

Tablo 3: Ülkelere Göre Atıf, Yayın Sayıları ve Sıralamalar

Ülkeler	Yayın Sayısı	Sıralama	Atıf Sayısı	Sıralama	Yüzde	Sıralama
Amerika Birleşik Devletleri	10169	1	851027	1	83,6	2
Çin Halk Cumhuriyeti	1647	2	38388	5	23,3	34
İngiltere	1255	3	60564	3	48,2	12
Kanada	1120	4	86562	2	77,2	4
Fransa	751	5	40473	4	53,8	10
Avustralya	671	6	29248	6	43,5	17
Türkiye	664	7	5300	21	7,98	56
Almanya	585	8	17609	10	30,1	29
İspanya	570	9	22145	8	38,8	19

<i>Hollanda</i>	514	10	26459	7	51,4	11
<i>Singapur</i>	399	11	18206	9	45,6	14
<i>Güney Kore</i>	378	12	17467	11	46,2	13
<i>Tayvan</i>	349	13	9351	16	26,7	31
<i>İtalya</i>	298	14	9061	17	30,4	28
<i>İsviçre</i>	238	15	10014	15	42,0	18
<i>İsrail</i>	201	16	14197	12	70,6	5
<i>İsveç</i>	200	17	9000	18	45,0	16
<i>Belçika</i>	182	18	10246	14	56,2	9
<i>Portekiz</i>	166	19	2995	26	18,0	42
<i>Finlandiya</i>	163	20	5668	20	34,7	21
<i>Danimarka</i>	153	21	10512	13	68,7	6
<i>Çek Cumhuriyeti</i>	153	22	263	50	1,71	65
<i>Avusturya</i>	149	23	4696	24	31,5	27
<i>Yeni Zelanda</i>	129	24	4254	25	32,9	23
<i>Norveç</i>	116	25	5246	22	45,2	15
<i>Hindistan</i>	115	26	2546	27	22,1	36
<i>Şili</i>	95	27	1685	32	17,7	45
<i>Japonya</i>	90	28	7006	19	77,8	3
<i>Malezya</i>	87	29	1026	34	11,7	53
<i>Brezilya</i>	78	30	1387	33	17,7	44
<i>İskoçya</i>	76	31	4892	23	64,3	7
<i>Galler</i>	61	32	2182	29	35,7	20
<i>Kosta Rika</i>	59	33	558	41	9,45	54
<i>Polonya</i>	55	34	366	45	6,65	58

<i>Romanya</i>	54	35	819	37	15,1	48
<i>Yunanistan</i>	53	36	1714	31	32,3	26
<i>Meksika</i>	44	37	884	36	20,0	39
<i>Birleşik Arap Emirlikleri</i>	41	38	750	38	18,2	41
<i>İrlanda</i>	40	39	2256	28	56,4	8
<i>Rusya</i>	32	40	422	44	13,1	51
<i>Slovenya</i>	30	41	987	35	32,9	24
<i>Kolombiya</i>	29	42	592	39	20,4	38
<i>İran</i>	29	43	520	42	17,9	43
<i>Tayland</i>	26	44	223	53	8,57	55
<i>Letonya</i>	26	45	77	61	2,96	62
<i>Nikaragua</i>	24	46	74	62	3,08	61
<i>Güney Afrika</i>	23	47	278	49	12,0	52
<i>Slovakya</i>	21	48	26	66	1,23	66
<i>Kıbrıs</i>	20	49	2065	30	103,2	1
<i>Suudi Arabistan</i>	16	50	540	41	33,7	22
<i>Lübnan</i>	15	51	289	47	19,2	40
<i>Endonezya</i>	15	52	108	59	7,20	57
<i>Peru</i>	14	53	90	60	6,42	59
<i>Arjantin</i>	13	54	427	43	32,8	25
<i>Pakistan</i>	13	55	194	56	14,9	49
<i>Macaristan</i>	12	56	316	46	26,3	32
<i>Filipinler</i>	12	57	198	55	16,5	46
<i>Litvanya</i>	11	58	68	63	6,18	60

<i>Venezuela</i>	10	59	282	48	28,2	30
<i>Kuzey İrlanda</i>	10	60	247	51	24,7	33
<i>Lüksemburg</i>	10	61	232	52	23,2	35
<i>Nijerya</i>	10	62	218	54	21,8	37
<i>Vietnam</i>	10	63	160	57	16,0	47
<i>Mısır</i>	10	64	133	58	13,3	50
<i>Bosna Hersek</i>	10	65	29	64	2,90	63
<i>Ekvator</i>	10	66	28	65	2,80	64

Veri setinde hangi ülkelerin daha çok yayın yaptığını ve çalışmalarda hangi ülke yazarlarının daha çok atıf aldığı tespit etmek amacıyla yapılan atıf analizi sonuçlarına göre 66 ülke içerisinde Türkiye yayın sayısında 7, atıf sayısında 21. sıradadır. Türkiye, 664 makale ve / veya bildirimden Web of Science endeksine göre toplam 5300 atıf almıştır. Bu bağlamda toplam atıfların toplam yayınlara oranı çerçevesinde yaklaşık %8 ile 56. Sırada yer almaktadır. Bu tarz bir sıralamanın stratejik yönetim alanında Türkiye'nin konumunu tam ve kesin olarak belirleyemeyeceği kabul edilmekle birlikte alana yönelik gerçekçi bir bakış açısı sunması bakımından faydalı olacağı düşünülmektedir.

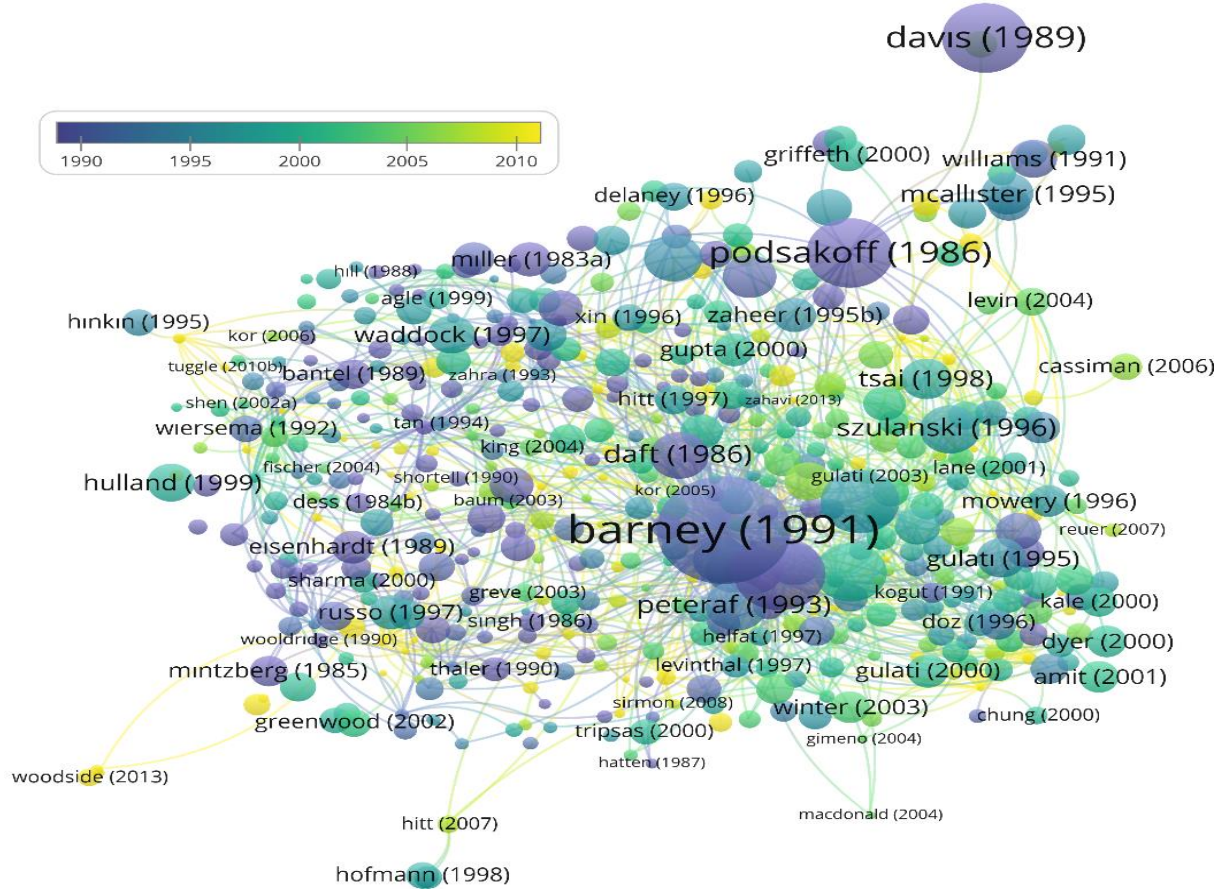
Şekil 5 ve 6'da oldukça net bir şekilde görüldüğü üzere akademik yayınlarda bilimsel çalışmanın doğası gereği ilk kaynağa ulaşma çabasının makalelere yapılan atıfların durumunu büyük ölçüde etkilediği düşünülmektedir. Şekil-5 her bir ülkenin ortalama yayın yılı skoru hesaplanarak oluşturulmuştur. Yayınların atıflara göre dağılımını ülkeler bazında gösteren Şekil-6 ise ortalama atıf skoruna göre oluşturulmuştur. Ortalama atıf skoru bir ülke tarafından yayınlanan makalelerin aldığı ortalama atıf sayısını yansıtmaktadır. Bu bağlamda hem atıf sayıları bakımından hem de mevcut makale sayılarına oranla atıfların yüzdesi bakımından önde gelen ülkelerin ortalama yayın yılının 2008 öncesine uzanmakta olduğu dikkat çekmektedir. Şekil-6 ise ortalama yayın yılı 2008 öncesine uzanan bu ülkelere yapılan atıfların diğerlerine oranla daha fazla olduğunu göstermektedir. Yapılan analizler sonucu elde edilen bulgular Türkiye için değerlendirildiğinde stratejik yönetim alanında ortalama yayın yılının 2010-2014 aralığında olduğu ve dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri, İsrail, Kanada, Fransa, Japonya, Danimarka, İrlanda gibi ortalama atıf oranlarında öncü ülkelerin gerisinde seyrettiği tespit edilmiştir.

Eski tarihli çalışmaların yenilerine oranla atıf alma şansı fazla olmakta ancak bu durum yeni yayınlanan çalışmaların alanda önemli etkileri olmayacağını göstermemektedir (Bozdemir ve Çivi, 2019, s. 66). Bu bağlamda değerlendirildiğinde mevcut çalışmaların henüz çok yeni olduğu gerekçesinden hareketle Türkiye için atıf sayılarının ilerleyen yıllarda artacağı tahmini yapılabilir.

3.3.3. En Çok Atıf Alan İlk 10 Yazar ve Çalışmaları

Örnekleme yer alan makaleler arasından hangi yazarlara ait hangi makalelerin en çok atıf yapıldığını tespit etmek amacıyla analiz birimi kaynakça seçilerek atıf analizi yapılmıştır. Tüm makaleler analize dahil edilmiş ancak görselleştirmede kısıtlamaya gidilmiştir. Atıf sayıları yüksek olmasına rağmen veri setinde yer alan makalelerden herhangi bir atıf almamış iki yazar, ağ haritasında

bağlantı kurmaması nedeniyle görsel dışı bırakılmıştır. Buna göre en çok atıf alan 498 yazarı ve atıf yapan yazarlarla bağlantıları temsil eden ağ haritası Şekil-7’de gösterilmektedir.

Şekil 7: Atıf İlişkileri Ağ Haritası

Şekil-7’deki ağ haritası oluşturulurken ağırlıklandırma olarak atıf sayıları, skor olarak ise ortalama yayın yılı kullanılmıştır. Bu çerçevede öğelerin (yazarlar ve en çok atıf alan makalelerinin yayın yılı) boyutları atıf sayılarını yansıtmakta Web of Science endeksine göre daha fazla atıf alanlar daha büyük öğelerle temsil edilmektedir. Öğelerin renkleri ise söz konusu yazarlara ait en çok atıf alan makalenin yılını yansıtmaktadır. Buna ek olarak program yalnızca ilk yazarları görselleştirmektedir. Bu bağlamda en çok atıf alan ilk 10 yazar ve makaleleri ile 19097 makale ile olan ilişkileri Tablo-4 itibarıyla özetlenmektedir. Toplam bağlantılar bu yayınların veri setindeki diğer makalelerle olan ilişkilerinin sayısını göstermektedir.

Tablo 4: Veri Setine Göre En Sık Atıf Alan 10 Yazar ve Yayınları

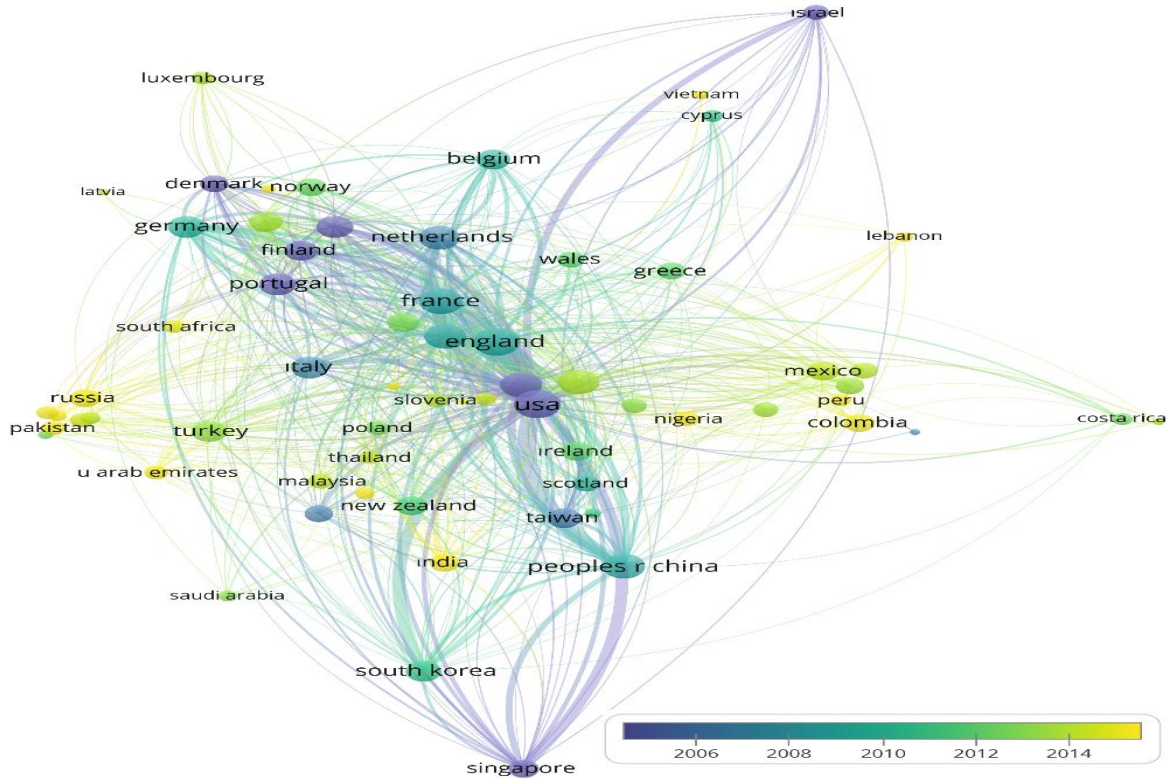
<i>Yazar, Yayın Yılı, Yayın ve Dergi</i>	<i>Toplam Atıf</i>	<i>Toplam Bağlantı</i>
<i>Barney, J. (1991). Firm Resources And Sustained Competitive Advantage. Journal Of Management</i>	16934	110
<i>Wernerfelt, B. (1984). A Resource-Based View Of The Firm. Strategic Management Journal</i>	7895	75
<i>Podsakoff, P. M., & Organ, D. W. (1986). Self-Reports In Organizational Research: Problems And Prospects. Journal Of Management</i>	7022	22
<i>Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1989). User Acceptance Of Computer Technology: A Comparison Of Two Theoretical Models. Management Science</i>	7018	1
<i>Grant, R. M. (1996). Toward A Knowledge-Based Theory Of The Firm. Strategic Management Journal</i>	5840	28
<i>Eisenhardt, K. M., & Martin, J. A. (2000). Dynamic Capabilities: What Are They?. Strategic Management Journal</i>	4912	45
<i>Peteraf, M. A. (1993). The Cornerstones Of Competitive Advantage: A Resource-Based View. Strategic Management Journal</i>	3581	56
<i>Szulanski, G. (1996). Exploring Internal Stickiness: Impediments To The Transfer Of Best Practice Within The Firm. Strategic Management Journal</i>	3431	34
<i>Dierickx, I., & Cool, K. (1989). Asset Stock Accumulation And Sustainability Of Competitive Advantage. Management Science</i>	3330	78
<i>Daft, R. L., & Lengel, R. H. (1986). Organizational Information Requirements, Media Richness And Structural Design. Management Science</i>	3309	15

Atıf analizi ve anahtar kelimelere uygulanan ortak varlık analizi birlikte değerlendirildiğinde stratejik yönetim alanında en sık çalışılan konular ile alanda öncü kabul edilen bu çalışmaların paralellik gösterdiği dikkat çekmektedir. Buna örnek olarak kaynak tabanlı bakış açısı gösterilebilir. Bu konuya yönelik temel makalelerin atıf sayıları ve anahtar kelimelere uygulanan ortak varlık analizi bulguları sonucu en sık çalışılan kavramlardan biri olması kavramın evrimsel süreci hakkında da ipucu vermektedir.

3.3.4. Ortak Yayın Sıklığının Ülkelere Göre Dağılımı

Bir makalede iş birliği yaparak makale ve/veya bildiri yayınlayan yazarlar tarafından temsil edilen ülkeleri keşfetmek amacıyla veri setine ortak yazarlık analizi yapılmıştır. Ortak yazarlık analizinde öğeler arası bağlantılar yazarların kaç makalede birlikte çalıştıklarına göre belirlenmektedir. Bu araştırmada analiz birimi olarak ülkelerin seçilmesi söz konusu olduğundan ağ haritasında oluşan öğeler ülkeleri, ülkeler arasındaki bağlantılar ise ülkeleri temsil eden yazarların birlikte çıkardıkları yayın sayısını temsil etmektedir. Bu bağlamda Şekil-8 farklı ülkelerden hangilerinin birlikte daha çok çalışma yaptıklarını göstermektedir. Ortak varlık analizinde olduğu gibi tüm ülkeler analize dahil

edilmiş ancak görselleştirmede ülkelerin bir bütün halinde görülebilmesi amacıyla bir ülke için en az makale sayısı 10 olarak belirlenmiştir.

Şekil 8: Ükelere Göre Ortak Yazarlık Ağ Haritası

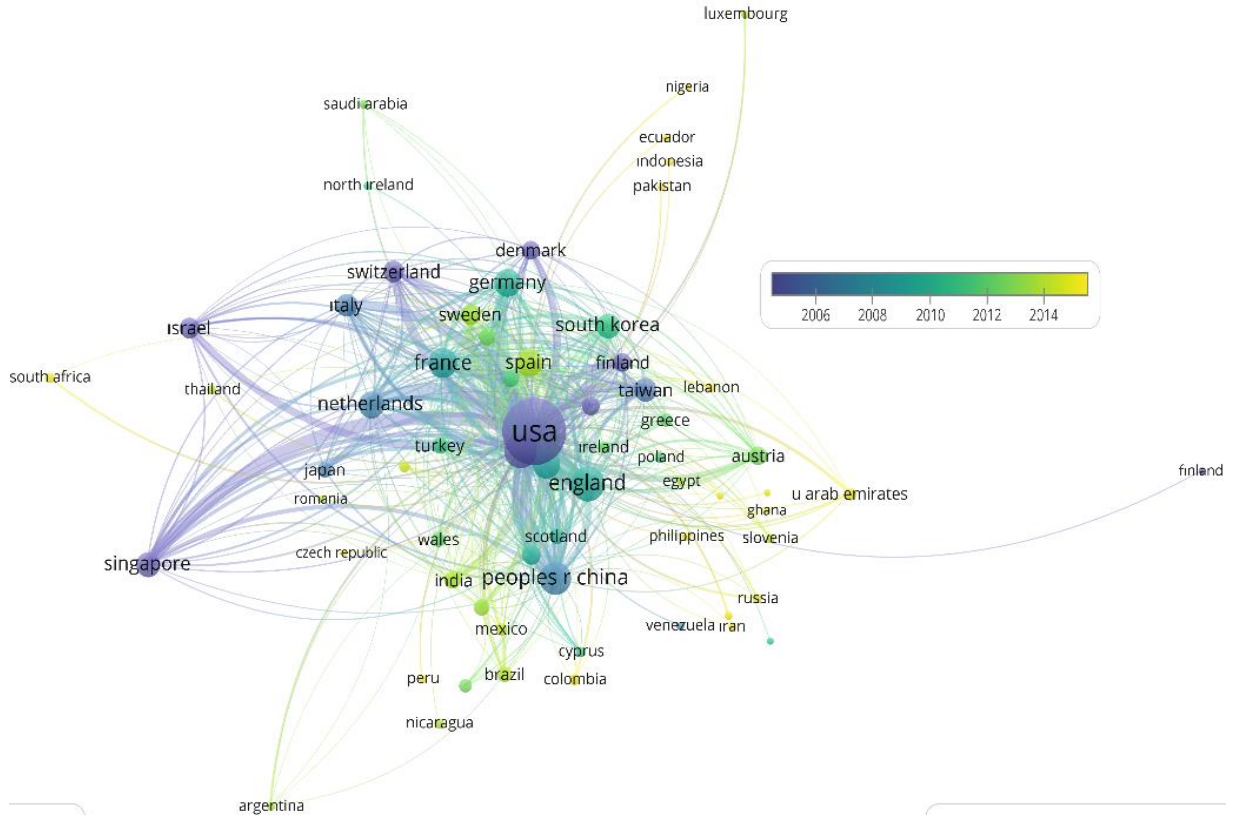
Tüm haritaya ait 742 bağlantı tespit edilmiş bu bağlantıların toplam gücü ise 7527 olarak hesaplanmıştır. Buna göre 66 ülkeden araştırmacı ve yazarlar toplam 7527 kez birlikte çalışmalarda bulunmuştur. Ortak yazarlık analizine göre toplam bağlantı gücü 100'den fazla olan ülkeler sırasıyla, Amerika Birleşik Devletleri (3766), İngiltere (1369), Çin Halk Cumhuriyeti (1028), Kanada (1015), Fransa (804), Avustralya (674), Almanya (635), Hollanda (560), Singapur (477), İspanya (383), Güney Kore (372), İsviçre (328), İtalya (327), İsveç (261), Belçika (220), Finlandiya (218), Danimarka (175), Avusturya (169), Tayvan (165), İsrail (149), Portekiz (134), Hindistan (133), Türkiye (132), Yeni Zelanda (125), Norveç (124) olarak sıralanmıştır.

Türkiye ile ilgili tespitlere geçmeden önce ortak yazarlık analizinin ülkelere göre yapılmasında bazı hususları ortaya koymak gerekmektedir. Ortak yazarlık VosViewer programında yazar, kurum ve ülke olmak üzere 3 farklı analiz birimine uygulanabilmektedir. Bu çalışmada araştırma amacı gereği analiz birimi olarak ülkeler tercih edilmiştir. Ükelere göre yapılan bir ortak yazarlık analizi makalenin yazarlarının bağlı olduğu kurum ve kuruluşların bulunduğu ülkelere bağlı olarak hesaplanmaktadır. Bu nedenle yazarın milliyeti ya da uyruğu değil çalıştığı kurumun bağlı olduğu ülkeler ele alınmaktadır. Türkiye açısından durum incelendiğinde en çok ortak yazarlık yaptığı ülkenin 46 makale ile Amerika Birleşik Devletleri olduğu dikkat çekmektedir. Bunu 11 çalışma ile İngiltere, 7 çalışma ile Hollanda takip etmektedir. Bunlara ek olarak farklı makalelerde 35 ülkeden araştırmacı ve yazarlarla 132 makalede ortak yazarlık belirlenmiştir. Toplam bağlantı gücü açısından ortak yazarlıkta Türkiye 66 ülke içerisinde 23. sıradadır.

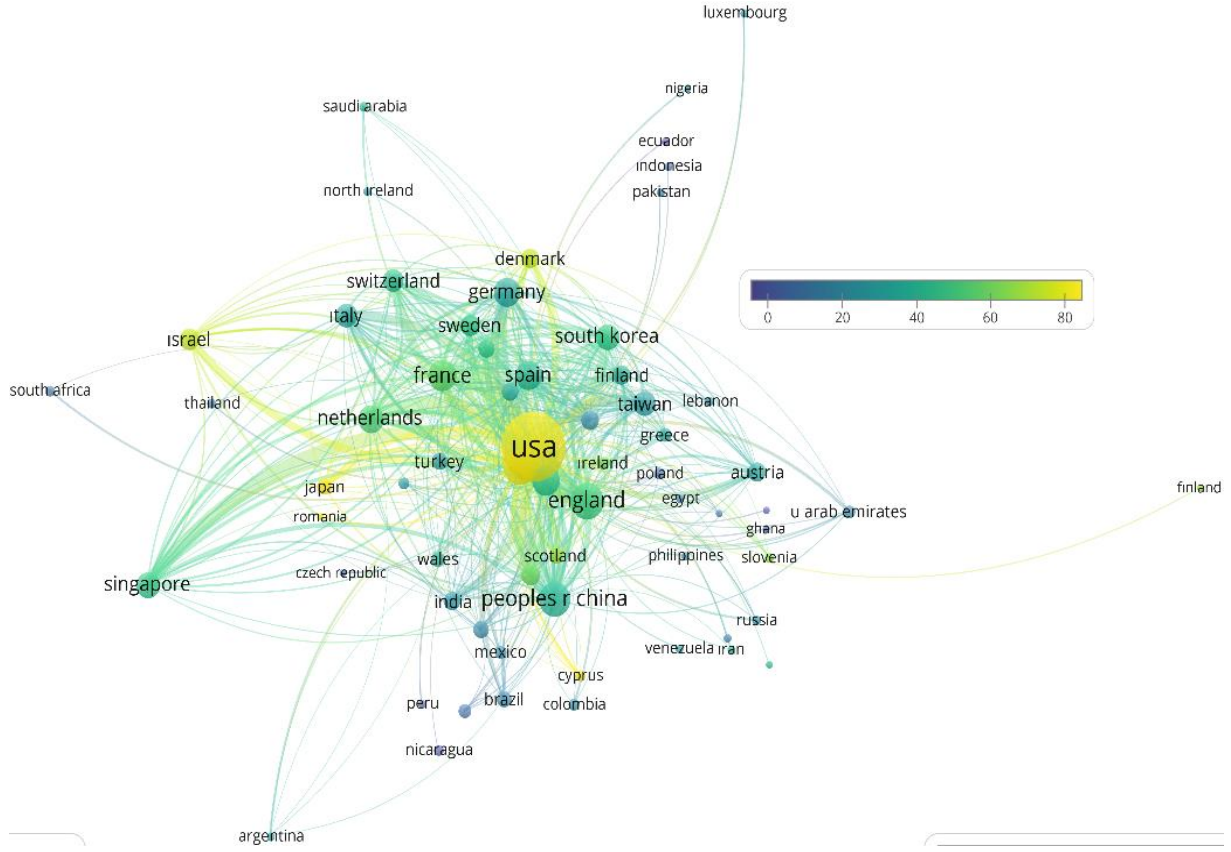
3.3.5. H-5 Endeksi En Yüksek İlk Beş Dergide Türkiye Göstergeleri

Araştırmanın bu bölümü h-5 endeksine göre ilk 5’de yer alan bilimsel dergilerde ülkelerin yayın sayıları ve aldıkları atıf sayılarını ortaya çıkarmak ve bu nedenle örnekleme kongreler dahil edilmeden Türkiye’nin göstergelerini belirlemek üzerine kurulmuştur.

Şekil-9 örnekleme dahilinde en çok yayın yapan 66 ülkeyi, Şekil-10 ülkelerin yayın sayılarının yıllara göre dağılımını, Şekil-11 ise ülkelerin atıf sayılarının dağılımını temsil etmektedir. Tablo-5’de ise bunlara ait yayın sayıları, atıf sayıları, toplam bağlantı gücü ve atıf sayısı/yayın sayısı ortalamaları gösterilmektedir.

Şekil 10: Ülke Bazında Yayın Sayılarının Yıllara Göre Dağılımına İlişkin Ağ Haritası

Şekil 11: Ülke Bazında Atıf Sayılarının Dağılımına İlişkin Ağ Haritası

Tablo 5: Ülkelere Göre Atıflar, Yayın Sayıları ve Sıralamalar

Ülkeler	Yayın Sayısı	Sıralama	Atıf Sayısı	Sıralama	Yüzde	Sıralama
Amerika Birleşik Devletleri	10101	1	850153	1	84,165	3
İngiltere	1235	2	60512	3	48,997	15
Kanada	1111	3	86429	2	77,793	5
Çin Halk Cumhuriyeti	974	4	37696	5	38,702	24
Fransa	741	5	40447	4	54,584	13
Avustralya	661	6	29208	6	44,187	20
Almanya	578	7	17584	10	30,422	34
İspanya	559	8	22134	8	39,595	22
Hollanda	510	9	26235	7	51,441	14

<i>Singapur</i>	396	10	18206	9	45,974	18
<i>Güney Kore</i>	378	11	17467	11	46,208	16
<i>Tayvan</i>	330	12	9329	16	28,269	35
<i>İtalya</i>	274	13	8952	18	32,671	32
<i>İsviçre</i>	237	14	10010	15	42,236	21
<i>İsrail</i>	200	15	14197	12	70,985	7
<i>İsveç</i>	197	16	8976	17	45,563	19
<i>Belçika</i>	180	17	10246	14	56,922	12
<i>Portekiz</i>	159	18	2971	25	18,685	48
<i>Finlandiya</i>	158	19	5609	20	35,5	28
<i>Danimarka</i>	148	20	10507	13	70,993	6
<i>Avusturya</i>	143	21	4668	23	32,643	33
<i>Yeni Zelanda</i>	128	22	4254	24	33,234	30
<i>Hindistan</i>	116	23	2819	26	24,301	40
<i>Norveç</i>	114	24	5245	21	46,008	17
<i>Türkiye</i>	100	25	2648	27	26,48	37
<i>Şili</i>	95	26	1685	32	17,736	51
<i>Japonya</i>	88	27	7004	19	79,590	4
<i>Brezilya</i>	78	28	1387	33	17,782	50
<i>İskoçya</i>	75	29	4883	22	65,106	8
<i>Galler</i>	61	30	2182	29	35,770	27
<i>Kosta Rika</i>	59	31	558	40	9,457	58
<i>Yunanistan</i>	51	32	1695	31	33,235	29
<i>Meksika</i>	43	33	876	35	20,372	45
<i>İrlanda</i>	39	35	2256	28	57,846	11

<i>Birleşik Arap Emirlikleri</i>	39	34	746	37	19,128	47
<i>Polonya</i>	35	36	307	47	8,771	59
<i>Malezya</i>	32	37	828	36	25,875	38
<i>Kolombiya</i>	29	38	592	39	20,413	44
<i>Nikaragua</i>	24	39	74	62	3,0833	64
<i>Güney Afrika</i>	21	40	274	50	13,047	56
<i>Kıbrıs</i>	20	41	2065	30	103,25	1
<i>Rusya</i>	18	42	401	45	22,277	43
<i>Slovenya</i>	16	43	985	34	61,562	10
<i>Lübnan</i>	15	44	289	48	19,266	46
<i>Tayland</i>	15	45	209	54	13,933	54
<i>Suudi Arabistan</i>	14	46	531	41	37,928	25
<i>Arjantin</i>	13	47	427	44	32,846	31
<i>Pakistan</i>	13	48	194	56	14,923	53
<i>Peru</i>	13	49	88	61	6,769	62
<i>İran</i>	12	50	447	43	37,25	26
<i>Filipinler</i>	11	51	198	55	18	49
<i>Endonezya</i>	11	52	94	60	8,545	60
<i>Venezuela</i>	10	57	282	49	28,2	36
<i>Kuzey İrlanda</i>	10	56	247	51	24,7	39
<i>Lüksemburg</i>	10	55	232	52	23,2	42
<i>Vietnam</i>	10	58	160	57	16	52
<i>Mısır</i>	10	54	133	58	13,3	55
<i>Ekvator</i>	10	53	28	65	2,8	66
<i>Nijerya</i>	9	61	217	53	24,111	41
<i>Monako</i>	9	60	104	59	11,555	57

Bosna Hersek	9	59	26	66	2,888	65
Romanya	8	66	686	38	85,75	2
Finlandiya	8	63	518	42	64,75	9
Macaristan	8	65	316	46	39,5	23
Çek Cumhuriyeti	8	62	59	63	7,375	61
Gana	8	64	52	64	6,5	63

Stratejik yönetim alanında kongreler örneklerden çıkarılarak yalnızca h-5 endeksine göre en önemli bilimsel yayınlar olarak kabul edilen ilk 5 dergiye yapılan atıf analizi sonucu Türkiye'nin yayın sayısında 7. sıradaki konumu 25. sıraya gerilemiştir. Kongreler ve dergilerde toplam 664 makale ve/veya bildiri yayınlanmış olup bunların sadece 100 tanesinin dergilerde yayınlandığı dikkat çekicidir. Bu bağlamda stratejik yönetim alanında kongrelerin Türkiye'nin yayın sayısı açısından oldukça önemli olduğu ifade edilebilir. Atıf sayısında ise 5300 atıfla 21. sıradaki konumunu 2648 atıfla 27. sıraya terk etmiştir. Bu oran toplam atıf sayısının neredeyse yarısına denk gelmekte ancak yapılan toplam yayın sayısının ortalama %15'ini içermektedir. Buna göre örneklem dahilinde atıf oranları Türkiye açısından incelendiğinde yalnızca ilk beş dergide yayınlanan 100 makalenin aldığı atıf sayısının, kongrelerde yayınlanan 564 makalenin aldığı atıf sayısından yalnızca iki eksik olduğu tespit edilmiştir.

Alınan atıfların yapılan yayın sayısına oranı açısından sıralamalara bakıldığında Türkiye'nin 56. Sıradaki konumunu 37. Sıraya yükselttiği belirlenmiştir. Bu durum yayın sayısının azalmasına rağmen atıf sayısının yüksek kalmasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak stratejik yönetim alanında yapılan 40 uluslararası kongre ve en önemli (h-5 endeksine göre) 5 dergiden 19097 bilimsel metin toplanmış, bu metinlerde yer alan 31596 anahtar kelimeye ortak varlık analizi uygulanmıştır. Ardından veri setine atıf analizi yapılarak ülkelerin yayın sayıları, aldıkları atıf sayıları ve en çok atıf alan ilk 10 yazar tespit edilmiştir. Hangi ülkelerin birlikte daha çok yayın yaptığı ortak yazarlık analizi ile tespit edilmiştir. Söz konusu örneklem çerçevesinde ve tüm bu göstergeler ışığında Türkiye'nin stratejik yönetim alanındaki konumu farklı açılardan belirlenmeye çalışılmıştır. Son olarak alandaki uluslararası kongreler ve bilimsel dergiler ayırımına gidilerek elde edilen bulgular neticesinde bir durum değerlendirmesine gidilmiştir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada stratejik yönetim alanıyla ilgili olarak Web of Science (WoS) veri tabanındaki 1989-2017 yılları arasında "*stratejik yönetim*" başlığı altındaki 40 konferans ve toplam 1910 bildiri metni ile Google h-5 endeksinde bulunan beş dergide yayınlanmış toplam 17187 makale incelenmiş sonuç olarak uluslararası alanın ve Türkiye'nin mevcut durumu ortaya konmuştur. Dünyada stratejik yönetimin gelişimini teorik olarak incelemek ve Türkiye'nin uluslararası alandaki mevcut durumunu ortaya koymak için yapılan araştırma sonucuna göre öncelikle ele alınan örneklem çerçevesinde en çok çalışılan alt alanlar ve bu alt alanların birbirleriyle ilişkilerini ortaya koymak için veri setine ortak-varlık analizi yapılmıştır. Veri setindeki tüm makalelere ait toplam 31596 anahtar kelime tespit edilmiştir. Kavram karmaşasını ortadan kaldırmak adına en az 20 makalede kullanım kriteri dikkate alındığında toplam 499 kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerden *performans* kavramı veri setinde 874 farklı makalede anahtar kelime olarak kullanılmakta, 316 farklı kavramla aynı makalenin anahtar kelimeleri içerisinde bulunmaktadır. En sık bağlantı kurduğu kavramlar; inovasyon (70), strateji (68), karar verme (41), bilgi (39), rekabet avantajı (28) olarak belirlenmiştir. *İnovasyon* kavramı veri setinde 574 farklı makalede anahtar kelime olarak kullanılmakta, 307 farklı kavramla aynı makalede birlikte

bulunmaktadır. Performans kavramı dışında en sık bağlantı kurduğu kavramlar; strateji (39), bilgi (34), Ar-Ge (33), emme (yenilikleri içselleştirme) kapasitesi (27), girişimcilik (27), teknoloji (23), patentler (18) ve ağlar (18) olarak sıralanabilmektedir. **Strateji** kavramı 301 farklı makalede anahtar kelime olarak kullanılmakta ve 238 farklı kavramla aynı makalelerde anahtar kelime olarak birlikte yer almaktadır. En sık ilişki kurduğu kavramlar; performans (68), inovasyon (39), teknoloji (16), Ar-Ge (12), rekabet (12), bilgi (10) olarak belirlenmiştir. Tekrar sayılarına göre diğer kelimeler firma performansı, kaynak bağımlılığı kuramı, karar verme, kurumsal yönetim ve girişimcilik kavramlarıdır.

Hangi ülkelerin daha çok yayın yaptığı, Web of Science Endeksi'ne göre hangi ülkelerin daha çok atıf aldığını ve veri setindeki hangi yazarların daha çok atıf aldığını belirlemek amacıyla yapılan atıf analizleri analiz sonuçlarına göre 66 ülke 8 grupta kümelenmiş tüm haritada toplam 1286 bağlantı tespit edilmiştir. Toplam bağlantı gücü ise 107799'dur. Yapılan atıf analizi sonuçlarına göre 66 ülke içerisinde Türkiye yayın sayısında 7, atıf sayısında 21. sıradadır. Türkiye, Web of Science endeksine göre 664 makale ve bildiriden toplam 5300 atıf almıştır. Bu bağlamda toplam atıfların toplam yayınlara oranı çerçevesinde yaklaşık %8 ile 56. Sırada yer almaktadır.

Örnekleme yer alan makaleler arasından hangi yazarlara ait hangi makalelerin en çok atıf yapıldığını tespit etmek amacıyla analiz birimi kaynakça seçilerek atıf analizi yapılmıştır. Tüm makaleler analize dahil edilmiş ancak görselleştirmede kısıtlamaya gidilmiştir. Bu doğrultuda en çok atıf alan 498 yazar tespit edilmiştir. Bu bağlamda en çok atıf alan ilk beş yazar Barney (1991) 16934, Wernerfelt (1984) 7895, Podsakoff ve Organ (1986) 7022, Davis, Bagozzi ve Warshow (1989) 7018, Grant (1996) 5840 olarak sıralanmıştır.

Bir makalede iş birliği yapan yazarların hangi ülkeleri temsil ettiklerini belirlemek adına yapılan ortak yazarlık analizi sonucunda 742 bağlantı tespit edilmiş bu bağlantıların toplam gücü ise 7527 olarak hesaplanmıştır. Buna göre 66 ülkeden araştırmacı ve yazarlar toplam 7527 kez birlikte çalışmalarda bulunmuştur. Ortak yazarlık analizine göre toplam bağlantı gücü 100'den fazla olan ülkeler sırasıyla, Amerika Birleşik Devletleri (3766), İngiltere (1369), Çin Halk Cumhuriyeti (1028), Kanada (1015), Fransa (804), Avustralya (674), Almanya (635), Hollanda (560), Singapur (477), İspanya (383), Güney Kore (372), İsviçre (328), İtalya (327), İsveç (261), Belçika (220), Finlandiya (218), Danimarka (175), Avusturya (169), Tayvan (165), İsrail (149), Portekiz (134), Hindistan (133), Türkiye (132), Yeni Zelanda (125) ve Norveç (124) olarak sıralanmıştır. Toplam bağlantı gücü açısından ortak yazarlıkta Türkiye 66 ülke içerisinde 23. sıradadır.

Türkiye'nin mevcut durumunu ortaya koyabilmek adına h-5 endeksine göre ilk beşte yer alan bilimsel dergilerde ülkelerin yayın sayıları ve aldıkları atıf sayılarını ortaya çıkarmak adına yapılan atıf analizi sonucunda, Web of Science endeksine Türkiye'nin yayın sayısındaki 7. sıradaki konumu bu yayınlar çerçevesinde 25. sıraya gerilemiştir. Kongreler ve dergilerde toplam 664 makale ve/veya bildiri yayınlanmış olup bunların sadece 100 tanesinin dergilerde yayınlandığı dikkat çekicidir. Bu bağlamda stratejik yönetim alanında kongrelerin Türkiye'nin yayın sayısı açısından oldukça önemli olduğu görülmektedir. Web of Science'daki atıf sayısında ise 5300 atıfla 21. sıradaki konumunu 2648 atıfla 27. sıraya gerilemiştir. Bu oran toplam atıf sayısının neredeyse yarısına denk gelmekte ancak yapılan toplam yayın sayısının ortalama %15'ini içermektedir. Buna göre örneklem dahilinde atıf oranları Türkiye açısından incelendiğinde yalnızca ilk beş dergide yayınlanan 100 makalenin aldığı atıf sayısı ile kongrelerde yayınlanan 564 makalenin aldığı atıf sayısından yalnızca iki eksik olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca alınan atıfların yapılan yayın sayısına oranı açısından sıralamalara bakıldığında Türkiye'nin 56. Sıradaki konumunu 37. sıraya yükselttiği belirlenmiştir. Bu durumda yayın sayısı azalmasına rağmen atıf sayısının yüksekliğini göstermektedir.

İleride yapılacak çalışmalarda araştırmacının amacı gereği çalışmaya dahil edilmeyen yöntemlerle kıyaslamalar yapılabilir. Farklı veri tabanları, kongreler ve dergiler dahil edilerek çalışmaya daha geniş bir kapsam kazandırılabilir. Ayrıca bugüne kadar yapılan çalışmalar içerik olarak daha bütüncül bir bakış açısıyla ele alınabilir.

KAYNAKÇA

- Atakan-Duman, Ş., Kalemci, R. A., & Çakar, M. (2005). Türkiye'de Stratejik Yönetim Alanının Kapsamını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 57-72.
- Aykanat, Z., & Yıldız, T. (2016). İşletme ve Yönetim Alanındaki "Stratejik Yönetim" Kavramının Evrimsel Gelişiminin Bilimsel Haritalama Yöntemiyle İncelenmesi. 24. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi* (s. 712-720). İstanbul: Sabancı Üniversitesi.
- Barca, M., & Hızıroğlu, M. (2009). 2000'li Yıllarda Türkiye'de Stratejik Yönetim Alanının Entellektüel Yapısı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 113-148.
- Barca, M. (2018). Prof. Dr. Mehmet BARCA'dan Editöre Mektup: Bir Alan Dergisinin Doğuşu. *Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 3-4.
- Bozdemir, E., & Çivi, F. (2019). Standart Maliyet Yönteminin Görsel Haritalama Tekniğine Göre Bibliyometrik Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 81, 59-84. doi:10.25095/mufad.510582
- Buzydlowski, J. W. (2015). Co-Occurrence Analysis as a Framework for Data Mining. *Journal of Technology Research*, 1(6), 1-19.
- Coşkun, H. E., & Tabak, A. (2016). 1995-2015 Yılları Arasında Örgütsel Davranış ve İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Dünya Ne Çalıştı, Biz Ne Çalıştık? Sorusunun İzini Sürmek. 4. *Örgütsel Davranış Kongresi* (s. 290-299). Adana: Çukurova Üniversitesi Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı.
- Furrer, O., Thomas, H., & Goussevskaia, A. (2008). The Structure and Evolution of the Strategic Management Field: A Content Analysis of 26 Years of Strategic Management Research. *International Journal of Management Reviews*, 10(1), 1-23.
- Hancıoğlu, Y., & Tekin, E. (2017). Ulusal İşletmecilik ile Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongrelerinde Yayımlanan Araştırmaların Bibliyometrik Profili: Stratejik Yönetim Yazını Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 16. *UIK Özel Sayısı*, 87-100. doi:10.18092/ulikidince.322490
- Hoskisson, R. E., Hitt, M. A., Wan, W. P., & Yiu, D. (1999). Theory and Research in Strategic Management: Swings of a Pendulum. *Journal of Management*, 25(3), 417-456.
- Karataş-Çetin, Ç., & Özer-Ceylan, D. (2015). Stratejik Yönetim Yazınının Entellektüel Yapısında Değişim: 2001-2013 Yılları Arası Bibliyometrik Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(1), 101-120.
- Köseoğlu, M. A., Barca, M., & Akdeve, E. (2013). Gelişmekte Olan Ülkelerde Stratejik Yönetim Literatürünün Örüntüsü Nasıl İlerliyor? Türkiye Üzerine Bir Çalışma. 21. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi* (s. 585-590). Kütahya: Nobel Akademik Yayıncılık, Eğitim, Danışmanlık.
- McBurney, M. K., & Novak, P. L. (2002). What Is Bibliometrics and Why Should You Care? *Proceedings. IEEE International Professional Communication Conference* (s. 108-114). IEEE. doi:10.1109/ipcc.2002.1049094
- Nerur, S. P., Rasheed, A. A., & Natarajan, V. (2008). The Intellectual Structure of the Strategic Management Field: An Author Co-Citation Analysis. *Strategic Management Journal*, 29(3), 319-336. doi:10.1002/smj.659
- Özcan, H. M., & Özdemir, B. (2015). Türkiye'deki Stratejik Yönetim Alanı Nereye Gidiyor: 2008-2014 Yılları Arası Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildirileri Üzerine Bir Değerlendirme. 23. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi* (s. 179-182). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

- Peters, H. P., & Van Raan, A. F. (1991). Structuring Scientific Activities By Co-Author Analysis. *Scientometrics*, 20(1), 235-255.
- Ramos-Rodríguez, A. R., & Ruiz-Navarro, J. (2004). Changes in the Intellectual Structure of Strategic Management Research: A Bibliometric Study of the Strategic Management Journal. *Strategic Management Journal*, 25(10), 981-1004.
- Ronda-Pupo, G. A., & Guerras-Martin, L. A. (2012). Dynamics of the Evolution of the Strategy Concept 1962–2008: A Co-Word Analysis. *Strategic Management Journal*, 33(2), 162-188.
- Toplu-Yaşlıoğlu, D., İnan, A., & Sözüer, A. (2018). Stratejik Yönetim Araştırmalarında Türkiye Kapsamı: 2000-2015 Döneminde Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik İncelemesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 29(84), 79-92.
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2018, 02 16). Manual for VOSviewer version 1 .6.7. *VOSviewer Manual*. 10 26, 2019 tarihinde https://www.vosviewer.com/documentation/Manual_VOSviewer_1.6.7.pdf adresinden alındı
- Zhang, J., Yu, Q., Zheng, F., Long, C., Lu, Z., & Duan, Z. (2016). Comparing Keywords Plus of WOS and Author Keywords: A Case Study of Patient Adherence Research. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 67(4), 967-972.

TÜRKİYE'DEKİ ŞİRKETLERDE TEDARİK ZİNCİRİ ÖLÇEK VE KAPSAM EKONOMİLERİ MODELİNİN ARAŞTIRILMASI¹

Biray KOÇAK

<https://orcid.org/0000-0002-0297-2976>

Araştırma Makalesi
Gönderi Tarihi: 20.11.2019

Kabul Tarihi: 30.12.2019

DOI:
Online Yayın Tarihi:30.12.2019

Öz

Bu çalışma üretim süreçlerinde, tedarik zinciri, kombine taşımacılık ana hizmetleri süreçlerinde arz ve talep dengesi, kapasite, ölçek ve kapsam ekonomisi temel kavramlarına, teorik ve pratik bütünlük araştırma sorunlarına, çözümlene olanaklarına ve tekniklerine odaklıdır.

Çalışma orta ve uzun dönemli kapasite ve ölçek ekonomisi büyüklüklerini, arz ve talep dengesi dalgalanmalarını, gerekliliklerini ve yeterliliklerini, olanaklar doğrultusunda üretim çeşitliliklerini, ölçek ve kapsam ekonomisini ekonomik olarak tanımlama ve belirleme tekniklerini araştırdı. Çalışma kapsamında düzenlenen bilgi toplama formu ile Türkiye'deki firmaların ölçek ve kapsam ekonomisi uygunluk düzeyleri araştırıldı. Lojistik alanında faaliyet gösteren firmalarda ölçek ve kapsam ekonomisinin, mal üretimi yapan firmalara göre daha yüksek düzeyde olduğu, firmaların ölçek ve kapsam ekonomisi düzeylerinin artırılması yönünde gelişme alanlarının olduğu tespit edildi. Uzun dönemli işletme alt süreçlerinde ortalama taleplerin ölçek ekonomileri kapasitesi altında ortaya çıktığı açıktır. Bu yönde çalışma yöntemi, talep dalgalanmalarına bağlı işletme üretim çeşitlilikleri ile atıl kapasiteyi azaltma, ortalama birim maliyetleri azaltma temelli olarak ele alındı. Üretim çeşitliliklerini belirleme yöntemi doğrultularında fırsat maliyeti, birim ortalama maliyeti, doğrusal programlama ve başa baş tekniklerini bütünlük olarak ele aldı ilişkilerini araştırdı. Lojistik, tedarik zinciri süreçlerinin alt ve üst hizmetlerinin, pazarlama araştırmalarının, optimum ölçek ve kapsam ekonomileri olanakları doğrultularında ilerletilmeleri gerektiği görüldü.

Anahtar Kelimeler: Ölçek Ekonomileri, Kapsam Ekonomileri, Maliyet, Kapasite, Başabaş analizi

INVESTIGATION OF SUPPLY CHAIN SCALE AND SCOPE ECONOMIES MODEL IN COMPANIES IN TURKEY

Abstract

This study focuses on the basic concepts of supply and demand balance, capacity, economies of scale and scope, theoretical and practical integrated research problems, solution possibilities and techniques.in the production processes, supply chain, combined transport main services processes.

The study investigated medium and long-term capacity and scale economies, supply and demand balance fluctuations, requirements and qualifications, possible variations of production, the techniques of economically describing and determining, economies of scale and scope. Economies of scale and scope compliance levels of companies in Turkey was searched by the information gathering form organized within the scope of the study. It was found that scale and scope economies are higher in companies operating in the field of logistics than manufacturing firms and It was determined that the firms had development areas to increase the economies of scale and scope levels. It is clear that average demands in long-run business sub-processes have emerged under the capacity of scale economies. This way of working was dealt with based on diversity of operating production due to fluctuations in demand and on reducing the idle capacity and reducing the average unit costs. The study investigated relations between opportunity cost, unit average cost, linear programming and break-even techniques integrated in the direction of the method of determining production varieties. It has been seen that the logistics, upstream and downstream services of the supply chain processes should be advanced in the direction of marketing researches, the possibilities of optimum economies of scale and scope economies.

Key Words: Economies of Scale, Economies of Scope, Cost, Capacity, Breakeven Analysis.

¹ Bu makale, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü için hazırlanmış olan "Tedarik Zinciri Ölçek ve Kapsam Ekonomileri Modelinin Araştırılması" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Doktor Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık Bölümü, bkocak@gelisim.edu.tr

1. GİRİŞ

Günümüzde, üretimin miktarı ve çeşitliliği, bilim ve teknolojinin ölçek ve kapsamının gelişimine bağlı olarak hızla artmakta, aynı doğrultuda talebin miktarı ve çeşitliliği ve üretilen mal ve hizmetlerin de talebin olduğu tüketim bölgelerine eriştirilmeleri için gerekli taşıma uzaklıkları ve miktarları da dolayısıyla artmaktadır. Bu gelişmeler, talebin, aynı zamanda ekonomik olarak karşılanmasını da ön plana çıkartmaktadır. Bu oluşumlar ve zorunluluklar, tedarik zinciri, taşıma ve depolama hizmetlerinin, ekonomik olarak bir bütünlük içerisinde; yani lojistik ve tedarik zinciri çerçevelerinde ele alınmasını gündeme getirmektedir. Bu kapsamda lojistik, diğer deyişle tedarik zinciri, talebe bağlı olarak, belirli bir bölgede, ana aks üzerinde, uygun lojistik şirketleri ve organizasyonların ekonomik olarak çözümlenmesi, bu yönde öngörülmesi, planlamaya gidilmesi şeklinde önemli bir sorun olarak belirmektedir.

Arz kesimleri belirli altyapı ve filo olanaklarını verimli kullanmayı, yönetmeyi amaçlarlar. Yatırım kararları dönemlerinde, talebin bekleme maliyeti ile kullanılmayan boş kapasite maliyeti toplamının minimum değerlerde ortaya çıkmasını sağlayacak biçimlerde talebi ve kapasiteyi yönetmeyi, kapasite yaratmayı amaçlarlar. Sürekli kararlı talep artışları yanında kapasite artışları, kapasite yatırımları dönemselsel ve aşamalı olarak gerçekleştirilirler. Arz kesimleri sürekli talep artışlarına uygun biçimlerde uzun dönemli, aşamalı kapasite yatırımı dönemlerini belirlemeyi, gerçekleştirmeyi, aynı yönde sermaye kullanım ve yönetim stratejilerini ekonomik olarak takip etmeyi amaçlarlar. Kapasite yatırımları, aşamalı ve dönemselsel olarak gerçekleştirildiğinden belirli işletme dönemlerinde kullanılmayan âtil kapasitelerin ortaya çıkması kaçınılmaz olur. Ayrıca talebin sürekli artışları yanında talebin dalgalanmalarına bağlı olarak uygun ve tam kapasite koşullarında da kullanılmayan âtil kapasiteler ortaya çıkar. Uygun ve tam kapasite koşullarında dahi kullanılmayan âtil kapasite oranları talebin dalgalanmalarına bağlı olarak %20-40 oranlarına ulaşabilirler.

Bu çalışmanın ana sorunu tedarik zinciri talebinin şiddetine ve çeşitliliklerine bağlı olarak uygun tedarik zinciri ölçek ve kapsam ekonomisi sorunlarına ve çözümleme yöntemlerine açıklık getirmektir. Tedarik zinciri ölçek ve kapsam ekonomisi ana sorununun bir diğer deyişle çalışmada alınan sorunun, mevcut altyapı kapasite olanaklarının azami olarak, en uygun biçimlerde kullanılarak talepten pay alma biçiminde, diğer yandan da, talebin şiddet ve miktarının değişim ve artışına uygun kapasite ölçeğinin öngörülmesi, ölçekten ölçeğe ve kapsamdan kapsama geçiş ölçütlerinin tanımlanması ve formüle edilmesi biçimlerinde ortaya çıkabileceği görülmektedir.

Bu çalışmada, tedarik zinciri ölçek ve kapsam ekonomilerinin genel tanımları ve yöntemleri, uygulamaları ve etkileri araştırılarak uygun ölçek ve kapsam ekonomileri modeli, çözümleme yöntemi ve bulguları ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında hazırlanan bilgi toplama formu ile Türkiye'deki şirketlerde ölçek ve kapsam ekonomisi uygulama düzeyi araştırılmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

2.1. Genel Bakış

Lojistik, işletme, yatırım ve lojistik hizmeti etkinliklerinin, yüksek seviyede optimize ve organize edilerek ekonomik rekabet koşullarının belirlenmesi ve gerçekleştirilmesi etkinliklerinin toplamıdır. Lojistik, diğer yandan (Yarmalı, 2012, s.1-5), bir ürünün ilk üreticiden son tüketiciye kadar taşıma, depolama, gümrükleme, ambalajlama, dağıtım tüm süreçleri toplamı olarak özetlenmektedir. Lojistik doğru ürünü, doğru yerde, doğru zamanda, doğru miktarda, doğru biçimde, doğru kalitede, doğru rekabette, doğru fiyatta sağlamak, temin ve tedarik etme olarak verilir.

Buna karşın, tedarik zinciri yönetimi, lojistik kavramı içinde hammaddelerin ve nihai ürünlerin nihai müşteriye ulaştırılması tüm akış süreçlerinin ve hatlarının entegrasyonu ve toplam süreçler yönetimi biçiminde tanımlanmaktadır (Yarmalı, 2012, s.1-5). Tedarik zinciri yönetimi, üretim sürecine malzeme temini giriş lojistiği, üretim süreci içi istasyonlar ve tezgahlar arası üretim süreci lojistiği ve en sonunda nihai ürünlerin nihai müşteriye dağıtım lojistiği süreçlerinin bir bütünlük içinde öngörme,

yönetim ve uygulama etkinlikleri düşüncesi ve işi toplamı olarak verilmektedir (Çancı, Erdal, 2003, s. 34-45).

Lojistik, tedarik zinciri, süreçlerinde talep, yıldan yıla, genelde, kararlı ekonomik büyümeler doğrultusunda artışlar gösterirken, altyapı kapasite yatırımları işletme dönem başlarında gerçekleştirilir. Lojistik, tedarik zinciri, kombine taşımacılık altyapı ve araç filosu yatırımları uzun dönemli, aşamalı planlama yaklaşımları ile belirlenir. Bu durum, işletme dönem başlarında, mevsimsel, konjonktürel dalgalanmalar ile birlikte talep yetersizliklerine, altyapı sistemlerinde boş kapasite ve âtıl kapasite oluşumlarına yol açar. Lojistik, tedarik zinciri, kombine taşımacılık süreçlerinde ekonomik yönetim, üretim, taşıma ve uygulama ve seçenekleri, işlemleri birbirlerini destekleyen, bütünlük işlemlerdir. Bu işlemler bütünlük lojistik verimi ve kapasitesi, fırsat maliyeti, gelir ve maliyet analizi ve optimum ölçek üretimi ekonomisi ve kapsam ekonomisi sorunlarını ortaya çıkartır. Sorunlar aynı yönde paçal maliyet, doğrusal programlama modeli, başa baş karar yöntemleri teorileri, çalışmaları çerçevesinde belirlenebilir ve çözümlenebilir. Dolayısı ile lojistik, tedarik zinciri, kombine taşımacılık süreçlerinde kapsam ekonomisi çözümlene ve karar yöntemlerini bütünlük olarak ele almakta yarar vardır.

2.2. Tedarik Zinciri

Tedarik zinciri, müşteri taleplerinin karşılanması amacıyla üretici ve tedarikçilerin yanı sıra, nakliyeciler, depocular, perakendeciler, hatta müşterilerden oluşmakta ve direkt ya da dolaylı olarak kullanılan teknikleri, süreçleri ve araçları içermektedir. Üretim şirketlerinin organizasyon yapısına benzer şekilde farklı tip şirketlerin organizasyonlarında da tedarik zinciri, müşteri taleplerinin alınması ve karşılanmasıyla ilgili tüm işlevleri içerir. Bu işlevler yeni ürün geliştirme, pazarlama, operasyonlar, dağıtım, finans ve müşteri hizmetleri olup, bunlardan farklı işlevler de bulunmaktadır (Chopra ve Meindl, 2013). APICS'in yayımlanmış olduğu sözlükte, tedarik zinciri, hammaddeden son müşteriye kadar, bilginin, fiziksel dağıtımın ve naktin, geliştirilmiş bir akış ile sunulduğu küresel ağ olarak tanımlanmaktadır (APICS, 2013).

2.2.1. Tedarik Zincirinin Yapısı

Genel bir tedarik zincirinde, hammaddeler tedarikçilerden sağlanır, malzemeler bir ya da daha fazla fabrikada üretilirler, ara stoklama için depolara sevk edilirler ve daha sonra da perakendecilere veya müşterilere sevk edilirler. Lojistik ağ olarak ta tanımlanan tedarik zinciri, tedarikçiler, üretim merkezleri, depolar, dağıtım merkezleri ve perakende satış noktalarının yanı sıra hammaddeler, işletme stokları ve tesisler arasında akışta olan bitmiş ürünlerden oluşur (Levi, 2009).

Lojistik düşüncesinde ve tedarik zincirinde, tedarikçiler, üreticiler, depolar ve perakendeciler arasındaki akışın verimli bir şekilde entegrasyonu gereklidir. Tedarik zinciri entegrasyonunun önemi, tedarik zinciri içerisindeki etkinliklerin koordine edilerek firmanın performansının geliştirilmesi, maliyetinin düşürülmesi, hizmet seviyesinin artırılması, kamçı etkisinin azaltılması, kaynakların daha iyi kullanılması ve değişikliklere daha verimli cevap verilmesidir. Bu entegrasyonu sağlamak için değişik tedarik zinciri stratejileri ortaya konmuştur.

Tedarik zinciri stratejileri verim (efficiency) ve cevap verebilirlik (responsiveness) olmak üzere iki kategoride incelenebilir. Cevap verebilirlik kategorisindeki tedarik zinciri modelleri ise çevik, müşteriye uyarlanmış, esnek tedarik zincirleri olmak üzere üç sınıfta incelenebilir. Verim kategorisindeki tedarik zinciri modelleri verimli, hızlı ve devamlı akışlı tedarik zincirleri olmak üzere üç sınıfta incelenebilir. Verim tedarik zinciri kategorisinin verimli modeli, tedarik zincirinde en düşük maliyete odaklı olup varlıkların en yüksek düzeyde kullanımının sağlanarak, sabit maliyetlerin minimum düzeyde gerçekleşmesini, satış tahminlerine dayalı üretim ile devamlı üretimin sağlanmasını, en uygun üretim akışının meydana gelmesini hedefler. Bu yönüyle ölçek ve kapsam ekonomilerinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Fisher, 1997; Lee, 2002; Perez, 2013)

2.3. Tedarik Zinciri Yönetimi

Levi'ye (2009) göre tedarik zinciri yönetimi, tedarikçilerin, üreticilerin, depoların ve mağazaların verimli bir şekilde entegre edilmesi için kullanılan yaklaşımlar bütünüdür, böylece, hizmet seviyesi gereklilikleri sağlanırken, sistemin bütünündeki maliyetleri en aza indirmek için mallar, doğru miktarlarda üretilirler ve doğru miktarlarda, doğru yerlere, doğru zamanda dağıtılırlar.

APICS (2013) sözlüğünde ise tedarik zinciri yönetimi, net değer yaratılması, rekabetçi altyapı inşa edilmesi, dünya çapında lojistiğin geliştirilmesi, arz ve talebin eş zamanlanması ve performansın küresel ölçümü hedefi ile tedarik zinciri etkinliklerinin tasarımı, planlanması, uygulanması, kontrolü ve izlenmesi olarak tanımlanmaktadır.

1980'lerde, firmalar, maliyetlerini düşürebilmek ve farklı pazarlarda rekabet edebilmek için anında üretim, kanban, yalın üretim, toplam kalite yönetimi, yeni üretim teknolojileri ve stratejileri geliştirdiler. Çoğu firmalar üretim maliyetlerini olabildiğince düşürdüler. Daha sonra, karlarını artırmak ve pazar paylarını artırmak için tedarik zinciri yönetimini yeni bir adım olarak ortaya koydular. 1989'da, CSCMP, ABD'nin toplam lojistik harcaması, nakliye maliyetleri, stok taşıma maliyetleri ve toplam lojistik maliyetlerini içeren lojistik durum raporunu yayınladı. 1990'larda, çoğu firma, kendileri ile birlikte tedarik zinciri ortaklarının maliyetlerini düşürmeye odaklandı ve dış kaynak kullanımına yöneldiler. 1990'ların sonunda, İnternet ve bağlantılı e-iş modelleri, birçok tedarik zinciri sorunlarının yeni teknoloji ve iş modelleri ile çözümlenebileceğini gösterdi (Levi, 2009).

Tedarik zinciri yönetimiyle, tüm sistem boyunca verimlilik ve maliyet baskısı hedeflenmektedir. Hammaddeler, işlemdaki malzemeler ve bitmiş ürünlerin stoğundan nakliye ve dağıtımına kadar sistem genelindeki tüm maliyetler en alt düzeye indirilmelidir. Maliyetlerin düşürülebilmesi amacıyla tedarik zincirinde bulunan, iki ve daha fazla sayıdaki firma ya da organizasyon tek bir bütün gibi dikkate alınmakta ve kaynakların ortak kullanımı sağlanmaktadır.

2.4. Ölçek ve Kapsam Ekonomileri

Firmalar maksimum karlılık elde etme amacıyla, toplam üretim maliyetlerini düşürmeyi ve satış gelirlerini artırmayı hedeflerler. Toplam üretim maliyetlerinin en düşük seviyede gerçekleşmesi için maliyet yapılarını analiz etmeleri, maliyet bileşenlerini incelemeleri, firmaya maksimum kar sağlayacak üretim miktarlarını tespit etmeleri gerekmektedir.

2.4.1. Ölçek Ekonomisi

Ölçek ekonomisi, talebe uygun mal ve hizmet artışına bağlı olarak firmanın ortalama maliyetlerinin düşmesine yol açan minimum değerler aralığındaki üretim ekonomilerinin koşullarını verir (Krugman, Melitz, Obstfeld, 2012). Firmaların ölçekleri büyürken daha farklı üretim teknolojilerine geçmeleri nedeniyle, tüm faktörler farklı oranda artmaktadır (Panzar, Willig, 1977). Bu ise farklı üretim teknolojilerine geçiş nedeniyle üretim miktarı artarken işçilik gibi giderlerin ortalama maliyetinin düşmesiyle meydana gelir (Stigler, 1958; Dinler, 2015).

Üretim miktarı artarken ortalama maliyetin düşme sürecinde üretilen son ürünün marjinal maliyeti ortalama maliyetten düşük ise ölçek ekonomisi, buna rağmen üretim miktarı artarken ortalama maliyet artış sürecinde marjinal maliyet ortalama maliyetten büyük ise negatif ölçek ekonomisi olarak isimlendirilir (Besanko, Dranove, Shanley, Schaefer, 2013).

Ford, 1913 'te başlattığı Model T üretim hattı sayesinde, seri üretimde üretimin akış prensiplerini değiştirmiş, daha hızlı araç üretimi sağlamış, daha düşük maliyet ve daha düşük fiyata odaklanarak, daha fazla satış ile seri üretim miktarlarını artırmış, bu sayede ölçek ekonomisini yakalayarak daha büyük şirket, daha çok üretim ve daha düşük maliyetlere ulaşmıştır. Seri üretimde, şirketler, üretimi sadece yeni girdiler değil, makinelerin çıktılarını ve çalışanların verimliliklerini artırarak sağlarlar. Seri üretimde, daha yüksek çıktı ve daha hızlı üretim prosesi sonucunda bileşenlerin

daha düşük maliyetle tedarik edilmesi ölçek ekonomisini sağlamakta, ürün veya servislerin daha düşük maliyetle ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Pine,1993).

Firmaların üretim kapasitesi yanında, ölçek ekonomilerinin farklı boyutları da olabilir. Yatay ölçek, zamanın bir noktasındaki işletme birimlerinin büyüklüğünü, dikey ölçek ise bir işletmede veya bir firma tarafından fiziksel olarak entegre edilen veya ortaya konan üretimin farklı seviyelerinin derecesini ve üretimin süresini ve zamanı içermektedir.

Firmanın ölçeği arttıkça, üretim birimi başına düşen maliyetlerin azalmasına yol açan ölçek ekonomileri reel ve parasal ölçek ekonomileri olarak incelenmektedir.

Reel ölçek ekonomileri, üretim, satış – pazarlama, taşıma-depolama ve yönetim ekonomilerinden oluşmaktadır. Üretimdeki ölçek ekonomileri (Pratten, 1971); üretimde işbölümü ve uzmanlaşma, teknolojik avantaj, stok avantajı, satış-pazarlama ekonomilerinde, firma ölçeği arttıkça, üretim birimi başına reklam maliyetlerinin azalması, taşıma- depolama ekonomilerinde, firmanın ölçeği arttıkça, taşıma ve depolama için oluşan maliyetlerin toplam üretim maliyeti içerisindeki oranının azalması, yönetim ekonomilerinde, firmanın ölçeği büyüdükçe, yönetim maliyetlerinin üretim birimi başına düşen sabit maliyetinin düşmesi şeklinde ortaya çıkarlar Parasal ölçek ekonomileri ise firmanın ölçeğini artırması nedeniyle pazarlık gücünün artması ve bankalardan kredi kullanımında daha düşük faizli kredi sağlamak ta dahil olmak üzere her türlü mal ve hizmet alımında diğer firmalara göre daha fazla indirim sağlayabilmektedir.

Firmanın ölçeği uygun seviyeleri geçtiğinde, firmanın üretim birimi başına düşen ortalama maliyetlerinin artmaya başlaması negatif ölçek ekonomileri olarak tanımlanmaktadır. Negatif ölçek ekonomileri; üretim bileşenlerinin tedarikinin sınırlı olması ve bileşene olan talebin arttıkça maliyetinin artması (mevcut işgücü, arazi fiyatları, malzeme fiyatları, mevcut taşıma-depolama imkanları), firma tarafından kullanılan bileşenlerin miktarı artarken, bileşenin tüketimindeki verimliliğin düşmesi durumlarında ortaya çıkarlar.

Optimum üretim ölçeği büyüklüklerinin, sabit maliyetler ile artmakta; iletişim, sıkışma, bekleme, bekletme, toplanma birim maliyetleri ile azalmakta olduğu görülür. Bu yönde işletme ekonomisi ve yönetimi kararlarında, mevcut işletme sistemlerinin marjinal ve ortalama maliyetlerinin birbirine yaklaşması, yine ortalama marjinal maliyetin sifıra yaklaşması ölçütlerinin önemli karar ölçütleri olduğu görülür. Aynı yönde ortalama ve marjinal maliyet fonksiyonları bileşenleri ve ilişkileri, ekonomik uygun üretim değerleri tanımlanma olanakları elde edilir.

Bu yönde lojistik, tedarik zinciri ve kombine taşımacılık süreçlerinde bir yandan hizmetleri birleştirme ve biriktirme olanakları; diğer yandan da hizmetlerin süreçlerine dayalı analiz ve sentez düşünceleri, model ve yöntemlerin birleştirilmesi ve sentez ölçek ekonomileri olanakları önemli karar aşamalarıdır. İş ve yöntem birleştirme süreçlerinde hizmet üretimi sabit sermaye ve işletme maliyeti bileşeni ile hizmet hacmine bağlı işlem ve bekletme maliyeti bileşenleri toplamları biçiminde oluşmakta; belirli sıkışıklıklara ve tıkanmalara karşı durum analizleri ile iyileştirme ve düzenleme çalışmaları gerekli olabilmektedir. Bu saptamalar, lojistik, tedarik zinciri ve kombine taşımacılık süreçlerinde, hizmetleri toplama, biriktirme; sorunları çözümlenme yaklaşımlarını, uygun reel hizmet üretim yöntem temel düşüncelerini, ekonomik dengeli açılımlarını ve sentezlemelerini gündeme getirmenin önemli olduğunu ortaya çıkarır. Lojistik, tedarik zinciri ve kombine taşımacılık süreçlerinde bütünleşik ekonomik hizmetlerin öngörülmesini, geliştirilmesini gündeme getirmenin önemli olduğunu ortaya koyar. Başka bir tanım ile süreç yönetimlerinde marjinal ve ortalama birim maliyet büyüklüklerinin birbirlerine eşit veya yakın olduğu hizmet üretimi uzamlarının önemli olduğu belirginlik kazanır. Bu üretim uzamı, diğer yandan mal ve hizmet üreten sistemlerin ölçek ekonomisi sağlayan minimum birim maliyetli ölçek üretimi ve kapasitesine, ölçek ekonomisi karar ölçütlerine, uzamlarına işaret eder. Aynı yönde kapsam ekonomilerine ışık tutar.

2.5. Kapsam Ekonomisi

Firmaların büyüklükleri ya da ölçeklerinden kaynaklanan ekonomilere ek olarak, değişik ürün gruplarının her birinin uzmanlaşmış farklı firmalar tarafından üretilmesi yerine tek bir firma tarafından

eş zamanlı üretimi ile de maliyet tasarrufları sağlama olasılığı vardır. Bu durum kapsam ekonomileri olarak tanımlanmaktadır (Baumol, Panzar, Willig, 1982; Gao, Featherstone, 2008).

Mason ve Lalwani (2008) kapsam ekonomisinin, ölçek ekonomisine benzer şekilde büyüklük ekonomisi olduğunu, ancak, küçük ama önemli bir fark olarak, tek bir sabit kıymet üzerinden, birbiriyle uyumlu ürünlerin, daha büyük hacimlerde üretimlerini sağladığını belirtmektedir.

Kitlesel özel üretimde, düşük maliyet, çok çeşitli ürün veya hizmetlerin daha ucuz ve daha hızlı olarak üretimi için tek bir proses uygulanması yani kapsam ekonomisi ile sağlanmaktadır (Pine, 1993).

Bilgisayar temelli üretim sistemleri, yüksek hacimlerde daha düşük maliyet sağlayan, daha hızlı, esnek sistemleri birbirine bağlamakta, bu üretim teknolojileri ölçek ve kapsam ekonomilerini ortaya çıkarmaktadır (Pine,1993).

Üretim ve hizmet kanalları uzun dönemli uygun ekonomik ölçek üretimi kapasitesi ölçütleri çerçevesinde belirlenir, gerçekleştirilir (Teece, 1980). Buna karşın üretim ve hizmet kanallarında önceleri orta ve kısa dönemli düşük talep ve kapasite kullanım gerçekleştirmeleri altında önemli ölçülerde atıl kapasite ortaya çıkabilmektedir (Willig, 1979; Gorman, 1985). Üretim süreçlerinde farklı yeni hizmet önlemleri ve taktikleri ile hizmet ve kapasite kullanım oranları artırılmaya çalışılır (Cooper, Seiford, Tone,2007). Bunun için bir çeşit birim ürün yerine çok çeşitli mal ürün üretilerek sunulan kapasiteden azami yararlanılmaya, atıl kapasite azaltılmaya çalışılır. Üretim süreçlerinde çok çeşitte mal hizmet üretilerek kapsam ekonomisi yaratılır (Panzar, Willig, 1981).

Tedarik zinciri üretim süreçlerinde talep, iş miktarı ölçek üretiminden küçük olduğu aşamalarda üretim sistemleri ölçek ekonomisi kapasite altında çalışma durumunda kalır; tedarik zinciri sistemi alt sistemlerinde, kanallarında, kaplarında ve araçlarında boş kalma maliyetleri oluşur. Birim maliyetler sabit maliyet bileşenlerine bağlı olarak optimal ölçek üretim birim maliyetlerinden büyük olur. Bu durumlarda sözü edilen üretim sistemlerinde alt sistemlerde, kanallarda, kaplarda daha çok üretim çeşitlilikleri çözümleri getirilerek kapasite kullanım oranı ve kapsam ekonomisi olanakları ortaya çıkar, araştırılır. Başka bir ifade ile birim başına sabit sermaye maliyet bileşenlerini azaltma olanakları ve seçenekleri elde edilir. Diğer taraftan iki veya daha çok ürünü, hizmeti ayrı, farklı üretim sistemleri kanallarında üretmek yerine aynı üretim kanalında üretilmesi seçeneği ile sabit maliyetleri azaltma olanakları elde edilir. Farklı bir ifade ile talebin ve piyasanın beklentileri doğrultusunda kapsam üretimi ve ekonomisi, ölçek üretiminin kapasite altında kullanım oranı maliyeti telafisi ve ekonomisi biçiminde önem kazanır (Dinler, 2015, ss. 231-232; Baumol, 1982).

2.6. Veri Toplama

Teorik ve yönetsel çalışmalar doğrultusunda, sektörlerin özeline ilişkin verilerin elde edilmesi için bilgi toplama formuna gerek duyulmuş ve bu yönde bilgi toplama formu geliştirilmiştir. Analitik anlamda veri toplamada yukarıda belirtilen yöntemlerde kullanılacak sabit ve değişken parametrelerin boyutlarına uygun belirlenmesi temeldir. İstatistiksel tablolar ve anket yoluyla veri toplanması ayrı bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda ayrıca sektörün veri bankalarındaki bilgilerin anket tekniklerinin yürütülmesi temel alınmıştır. Anket çalışmalarından elde edilen veriler belirtilen yöntemler bağlamında irdelenebileceği gibi SPSS programını ile de analiz edilebilir.

2.6.1. Bilgi Toplama Formu Çalışması

Bilgi toplama formu çalışması, katılımcılardan bilgi toplanması amacıyla bir dizi soru ya da diğer benzeri tekniklerin bulunduğu, direkt sonuç alınan, değerlendirme ve yorumlanması kolay olan istatistik tekniklerinden olup saha araştırmalarında sıklıkla kullanılmaktadır. Diğer bilgi toplama tekniklerine (gözlem, röportaj vb) göre daha geniş alanda, farklı bölgelerden, daha fazla insanda uygulama imkânı olması, daha düşük maliyetli olması avantajlarındandır (Wolf, 1988). Katılımcıların cevaplamada isteksiz olmaları, önceden belirlenmiş sorular dışına çıkılmaması, bu sorularla bağlantılı yüzeysel cevapları olanaklı kılması, hedef kitlenin duyarlı olduğu konularda bilgi toplama zorluğu, katılımcıların ayırması gereken zamanın kısalığı anketin önemli sınırlılıklarıdır (Aiken, 1997; Wolf,1988). Ampirik araştırmalar için toplanacak bilginin standartlaştırılması amacıyla anketler farklı

nedenlerle kullanılabilir (Büyüköztürk, 2005). Toplanacak bilginin özelliğine göre anketlerde dört farklı soru grubu olabilir (Aiken, 1997; Balcı, 1997; Hayman, 1968; Plumb ve Spytidakis, 1992).

- Katılımcıların demografik özellikleri
- Katılımcıların ankette işlenen konuda (sosyal, ekonomik vb) ne bildiklerini gösteren bilgi soruları
- Ankette işlenen konu ya da objeyle ilgili davranış soruları
- Ankette işlenen konu ya da obje hakkında duygu ve görüşleri almaya yönelik inanç ve kanaat soruları.

2.6.1.1. İzlenen Bilgi Toplama Yöntemi

Sektörde, genelde işletme veya hizmet kanalı ölçeğinde maliyetlerin analiz edilmesi, maliyet bileşenlerinin incelenmesi, gelir ve karlılığı sağlayan iş hacmi miktarlarının belirlenmesi doğrultusunda verilerin saptanması amaçlanmıştır.

Bölüm 2.7’de belirtildiği şekilde, piyasa talebine uygun ve şirketin birim maliyetlerinin düşmesini sağlayan iş hacmi miktarlarını ölçek ekonomileri sağlamaktadır. Şirketler ölçeklerini (iş hacimlerini) artırırken, yeni teknolojiler nedeniyle sabit yatırım maliyetleri artmaktadır. Bu bağlamda buna karşın yeni teknolojiler ile ölçek ekonomileri artarken toplam üretim birim maliyetleri önemli ölçülerde düşmektedir. Şirketler, ölçeklerinden kaynaklanan ekonomilere ek olarak, sahip oldukları mevcut yeterli kapasite, insan gücü ve bilgi birikimi ile farklı ürün gruplarında da üretim yapabilmekte, hizmet verebilmektedirler. Bu sayede, farklı şirketler yerine tek şirket tarafından sağlanan eş zamanlı farklı üretim ile maliyet tasarrufları sağlanabilmektedir. Bu strateji ölçek ekonomileri bağlamında kapsam ekonomileri olarak tanımlanmaktadır.

Çalışma, Türkiye’de, üretim ve lojistik sektöründeki şirketlerde, günümüzdeki ekonomik koşullar altında, ekonomik büyüme, maksimum karlılık hedeflerine ulaşmada, ölçek ve kapsam ekonomilerinden yararlanma düzeylerini belirlemeyi ve geliştirmeyi amaçlamıştır. Tezin çalışma yöntemi çerçevesinde EK 1’de verilen anket Google Formlar web sitesi üzerinden uygulanmıştır. Anket iki bölümden oluşmuştur.

İlk bölümde işletmenin tarihsel, yapısal özelliklerinin belirlenmesini hedefleyen, firmaların çalışan sayıları, büyüklükleri, faaliyet gösterdikleri coğrafyalar, faaliyet yılları, mal ve hizmet üretimi çeşitleri ve kanalları, ihracat düzeyleri, ölçek ve kapsam ekonomisi düzeylerini, yerli üretim girdisi oranlarını açığa çıkartacak sorular sorulmuştur.

Ölçek ve kapsam ekonomisi düzeylerini belirlemeyi hedefleyen ikinci bölümde ise katılımcılardan aşağıdaki ifadeleri içeren soruları cevaplamaları istenmiştir:

1. Mevcut altyapı kapasitelerine göre yük çeşitleri seçim kriterleri
2. Bir sefer (araç) kapasitesini kullanma ölçütleri
3. Kapasite kullanımı ile sefer kararı ölçütleri hakkındaki düşünceler
4. Uzun dönemde filo kapasitesini en iyi kullanma ölçütleri
5. Lojistik talebinin artırılmasında alınacak önlemler
6. İşletmenin talep çeşitleri ve talep seçimindeki ölçütleri
7. Farklı yeni ürün gruplarına/hizmetlerine yönelmedeki engeller
8. Ölçek ve kapsam ekonomisi ana yönetim düşüncesi
9. Ölçek ekonomisi ve kapsam ekonomisi ilişkileri hakkındaki düşünceler
10. Kapsam ekonomisine geçişin öncelikli sebebi
11. Depo kapasitesinin ölçek ekonomisi ile ilişkisini değerlendirme

12. Depolarda kapsam ekonomisi için yük çeşitleri seçimi ölçütleri
13. Farklı ürün gruplarına/hizmetlere yönelmenin en etkin sonucu
14. Ölçek ekonomisi kararının ve planlamasının seviyesi
15. Ölçek ekonomisi kapasite kullanımı oranı olanakları (seviyesi)
16. Yük çeşitliliklerinin işletmeye katkı seviyeleri
17. Kapsam ekonomisi politikaları bağlamında atıl kapasiteyi kullanma stratejileri ve taktikleri
18. Kapsam ekonomisi hizmet kararları için kullanılan minimum karar yöntemleri /ölçütleri
19. Kapsam ekonomisi hizmet kararları için kullanılan maksimum karar yöntemleri /ölçütleri
20. Sefer başına maksimum gelir ölçütlerinin gerçekleştirilmesi hakkındaki ölçütler
21. Yük çeşitlerinin lojistik hizmeti fiyatına bağlı arz ve talep fonksiyonu hakkındaki düşünceler
22. Satış fiyatlarının oluşturulmasında kullanılan değerler/ölçüler
23. Hizmet kararları için kullanılan maksimum karar yöntemleri /ölçütleri
24. Hizmet kararları için kullanılan minimum karar yöntemleri /ölçütleri
25. Ölçek ekonomisi hizmet kararları için kullanılan maksimum değerli karar yöntemleri /ölçütleri

Katılımcıların verdikleri cevapların karşılığı olan puanların toplamı ile katılımcıların çalıştıkları firmaların ölçek ve kapsam ekonomisi uygunluk düzeyi puanları hesaplanmıştır.

Bilgi toplama formunun cevaplanması için LinkedIn üzerinden, özel sektörde, şirketlerin tedarik zinciri departmanlarında çalışan profesyonellere ve lojistik şirketi profesyonellerine email gönderilmiştir.

2.6.1.2. Bilgi Toplama Formu Sonuçlarının Dökümü

Google Formlar üzerinde düzenlenen ankete 157 kişi cevap vermiştir. Anketin ilk bölümündeki demografi sorularına verilen cevaplara istinaden, Katılımcıların % 42'si 500 ve üzeri çalışanı olan, %28'i 50-249 çalışanı olan, %11'i, 10-49 çalışanı olan, %11'i 250-499 çalışanı olan, %7'i ise 1-9 çalışanı olan şirketlerdendir.

Katılımcıların %41'i lojistik hizmeti üreten, %56'sı mal üretim yapan, %3'ü ise mal ve lojistik hizmeti üretimi yapan şirketlere mensupturlar.

Katılımcıların %53'ü 21 yıl ve üzeri yıldır faaliyette olan, %17'si 11-15 yıldır faaliyette olan, %13'ü 6-10 yıldır faaliyette olan, %11'i 16-20 yıldır faaliyette olan, %6'sı ise 1-5 yıldır faaliyette olan şirketlerdendir.

Katılımcıların çalıştıkları firmaların %30'unun Türkiye'nin tamamı, %19'unun, Türkiye'nin tamamı ve Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri, %14'ünün dünyanın tamamı, %11'inin Türkiye'nin tamamı ve Orta Doğu ülkeleri, geri kalan %26'sının ise diğer bölgelerde faaliyet gösterdikleri anlaşılmıştır.

2.7. Çözümleme Yöntemleri Araştırmalarına Son Bakış

Üretim süreçlerinde, ürünlerin kapasite olanaklarının, miktarlarının, kapasite ve maliyet analizlerinin; doğrusal programlama, maliyet, gelir-gider, kar, karlılık ve başabaş analizleri yöntemleri doğrultusunda çözümlenmesi temeldir. Bunun için üretim ve lojistik süreçlerine özel, teknik işletme mali bilgilerinin, istatistik bilgilerinin gerekli olduğu açıktır. Bu bilgiler ürüne, üretime, kapasiteye, maliyetlere, piyasaya özel istatistik bilgileridir. Bu bilgilerin toplanması için bilgi toplama formu düzenlenmiştir. Katılımcılar, bilgi toplama formundaki ifadelerden kendi çalıştıkları firmalara uygun olanlarını seçerek, firmalarında ölçek ve kapsam ekonomisi uygulamaları hakkında bilgi vermişlerdir.

Ancak yukarıda verilen analitik yöntemlerin kullanımlarına ilişkin verilerinin şimdilik elde edilmesinin hemen hemen olanaksız oldukları görülmüştür. Yukarıda verilen analitik yöntemlere ilişkin somut verilerin toplanabilmesi için işletmelerde belirli bir süre belirtilen model, yöntem bakış açıları ile çalışmak, süreçleri gözlemlemek, teknik, talep, gelir gider ve istatistik verilerin toplamak zorunlu bulunmaktadır.

3. ÇÖZÜMLEME VE BULGULAR

3.1. Çözümlemeye Giriş

Yukarıda, ikinci bölümde belirtilen tanımlama ve çözümleme girişimlerinden de görülebileceği gibi, lojistik, tedarik zinciri taşıma seferleri veya üretim dönemi özel süreçleri çözümlemeleri için üretim biçimlerine ilişkin model ve yöntem özel verilerinin toplanması gereklidir. Bu yönde ekonomik ve optimum ölçek ve kapsam ekonomisi üretim çözümlemeleri için süreçlere ilişkin teori, model ve yöntem bilgileri yanında işletme sistemi model ve yöntemlere uygun talep, teknik verim, kapasite, fiyat, mali ve ekonomik verilerinin, gelir ve maliyet bilgilerinin sistematik araştırılması, bulunması temeldir.

Çözümleme, sorunun açıklığa kavuşturulması, bilinmesi gerekenlerin tespit edilmesi yönünde, yöntem ile verilerin buluşturularak yeni bilgilerin, bulguların elde edilmesi ve akıl yürütmeleri, çözümlemeleri temel olmaktadır.

Bu bağlamda çözümleme aşağıdaki şekilde ilerletilmiştir.

Ölçek ve kapsam ekonomisi sorunları ve çözümlemeleri kapasite fazlalığı ve talep olanakları, bir diğer deyiş ile âtil kapasite koşullarında ortaya çıkar. Ölçek ve kapsam ekonomisi sorunları ve çözümlemeleri genelde mantıksal, kavramsal, analitik, sentetik, sayısal ve ekonomik çözümlemeler doğrultularında ilerletilirler. Diğer bir ifade ile ölçek ve kapsam ekonomisi sorunları ve çözümlemeleri kısa dönemli işletme süreçlerinde, mevsimsel, konjonktürel talep dalgalanmaları artış eğilimlerinde, talebin sunulan ölçek üretimi kapasite olanaklarını kullanma eğilimleri doğrultularında ortaya çıkarlar. Özellikle ölçek ve kapsam ekonomisi çözümlemeleri, bu yönde kısa dönemli işletme kararları ile dönemsel veya anlık talep artışlarını çekmeyi, talebi karşılayarak sistemin alt yapı sabit maliyetlerini belirli ölçülerde azaltma olanakları yaratmayı amaçlamaktadır.

Mal ve hizmet üretimi süreçlerinde, lojistik, tedarik zinciri, depo ve taşıma süreçlerinde kapsam ekonomisi sorunları ve çözümlemeleri altyapı ve araç filosu âtil kapasitelerini çeşitli ürün ve hizmet olanakları ile fırsat ve sabit maliyetleri azaltma, marjinal ek gelirleri artırma, sistemleri verimli ve ekonomik kullanımları önceliklidir. Kapsam ekonomisi, mevcut kapasiteden, bir diğer ifade ile atıl kapasiteden üretim çeşitlilikleri ile kapsam kullanımları, ek gelirler yaratma ve fırsat ekonomisi odaklıdır. Bu yönde lojistik, tedarik zinciri, kombine taşımacılık süreçleri, kavramları, teknikleri ve işlemleri ölçek ve kapsam ekonomileri teorik kavramları uygulamaları, bir bütünlük içinde birbirlerini bütünleyen yanları ile olanaklı oldukları, ele alınmalarının gerektiği belirginlik göstermektedir.

Mal ve hizmet üretimi süreçlerinde, lojistik ve tedarik zinciri süreçlerinde kapsam ekonomisi çözümlemesinin üretim ve hizmet çeşitliliklerinin ve miktarlarının üretim talep değişimleri yönünde optimum olarak çözümlenmelerinin temel oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda mal ve hizmet üretimi süreçlerinde, lojistik ve tedarik zinciri süreçlerinde kapsam ekonomisi maliyet, gelir ve kar fonksiyonlarının gerçeklere uygun ve güvenilir biçimlerde belirlenebilmesi gerekmektedir. Süreçlerde kapsam ekonomisi için ayrıca sistematik ve yöntemli olarak şu çözümleme teknikleri ve işlemlerinin yerine göre kullanımları, ilerletilmeleri gereklidir.

- Piyasalarda talep, mal ve hizmet üretimi çeşitliliklerinin, süreçlerinin araştırılması.
- Üretim ve lojistik süreçleri piyasalarına odaklı, talebi çekme odaklı yöntemler geliştirilmesi, çalışılması.
- Mal ve hizmet üretimi çeşitlilikleri, miktarları olanakları ile sistemin tam kapasitede kullanımı odaklı işletilmesi ve birim sabit maliyetlerin azaltılması.
- Karma üretim ortalama birim maliyetlerin ekonomik olarak belirlenmesi.

- Kapsam ekonomisi karar süreçlerinde verim ve kapasite, doğrusal programlama, maliyet ve gelir analizi ve başa baş karar yöntemleri kullanımlarının, üretim ve piyasa koşullarının belirlenmesi.
- Uygun mal ve hizmet üretimi çeşitlilikleri ve miktarları için karma üretim uygun ekonomik birim maliyetlerin, fiyatların araştırılması, hesaplarının yapılması.
- Uygun üretim çeşitliliklerinden, uygun ekonomik tek tip üretim çeşitliliklerine, ölçek ekonomilerine geçiş, arz ve talep dengesi koşullarının araştırılması.

Kapsam ekonomisi çözümlenmesi, çalışmadan ortaya çıktığı gibi, belirgin ardışık kapasite, talep, üretim hacmi koşullarının dış ve iç etkenler altında ortaya çıkar, belirginleştiği açıklık kazanır. Bu bağlamda, mal ve hizmet üretimi süreçlerinde, lojistik ve tedarik zinciri süreçlerinde kapsam ekonomisi ardışık kapasite artımları, talep ve üretim hacmi kararlı değerlerinin olduğu dönemler ve süreçler için fırsat gelirleri olanakları ortaya çıkar. Bu sonuç belirli ekonomik hesaplamalara ve planlamalara gerekli veriler ile işletmelere anlamlı katma değerler oluşturulur ve belirli kapsam ekonomileri yaratılır. Bu yönde, kapsam ekonomisi, geçmiş verilerin ve gelecek süreçlerin belirli ardışık analiz, sentez çözümlenmesi doğrultularında somutlaştırılır.

3.2. Bilgi Toplama Formu

Bilgi toplama formu, belirtilen analitik çözümlenme yöntemleri doğrultularında bilgi toplama amaçlıydı. Ancak bilgi toplama formu, firma özellikleri, işletme verileri, ölçekleri, çalışma alanları bağlamında aşağıdaki şekilde elde edilmiştir.

3.2.1. Bilgi Toplama ve Metot

Verilerin analizi konusunda; tanımlayıcı istatistikler frekans, yüzde, ortalama, standart sapma değerleri ile sunulmuştur. Kategorik değişkenler arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amacı ile ki-kare analizi uygulanmıştır. Kitlenin grup ortalaması değerinden farklı olup olmadığının test edilmesi amacıyla üç evre ve üzeri grubun karşılaştırılmasında Varyans analizi (ANOVA) testi kullanılmıştır. Ölçek ve kapsam ekonomisi puanlarına göre firmaların kümelerine ayrılması konusunda kümeleme analizi (K-means) uygulanmıştır. Çalışmada 0,05'den küçük p değerleri istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir. Analizler SPSS 22.0 paket programı ile yapılmıştır.

3.2.2. Form ve Firma Bilgileri

Firmaların çalışan sayıları, faaliyet yılları, faaliyet bölgeleri, faaliyet alanları, yerli girdi oranları, ihracat oranları, ölçek ve kapsam ekonomisi uygulama düzeylerine ilişkin bilgiler aşağıdaki biçimde özetlenmiştir.

3.2.2.1. Firmaların Çalışan Sayıları

Çalışmayı cevaplayan katılımcıların çalıştıkları firmalardan % 7'sinde 1-9 çalışan, % 10,8'inde 10-49 çalışan, % 28,7'sinde 50-249 çalışan, % 10,8'inde 250-499 çalışan ve %42,7'sinde 500 ve üzeri çalışan tespit edilmiştir.

3.2.2.2. Firmaların Faaliyet Yılları

Katılımcıların çalıştıkları firmaların % 6'sının 1-5 yıldır, % 13'ünün 6-10 yıldır, % 17'inin 11-15 yıldır, % 11'unun 16-20 yıldır ve % 53'sinin 21 ve daha üzeri yıldır faaliyette olduğu tespit edilmiştir.

3.2.2.3. Firmaların Faaliyet Bölgeleri

Katılımcıların çalıştıkları firmaların %30'unun Türkiye'nin tamamı, %19'unun, Türkiye'nin tamamı ve Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri, %14'ünün dünyanın tamamı, %11'inin Türkiye'nin tamamı ve Orta Doğu ülkeleri, geri kalan %26'sının ise diğer bölgelerde faaliyet gösterdikleri anlaşılmıştır.

3.2.2.4. Firmaların Faaliyet Alanları

Katılımcıların çalıştıkları firmaların % 41'inin lojistik, % 56'sının mal üretimi, % 3'ünün ise mal üretimi ve lojistik alanında faaliyette buldukları görülmüştür.

3.2.2.5. Firmaların Yerli Girdi Oranları

Yerli üretim girdisi oranının, katılımcıların çalıştıkları firmaların %33'ünde %0-25 arasında, % 21'inde %26-50 arasında, % 15'inde %51-75 arasında ve % 31'inde ise %76-100 arasında olduğu tespit edilmiştir.

3.2.2.6. Firmaların İhracat Oranları

Firmaların ihracat oranlarının, katılımcıların çalıştıkları firmaların %60'ında %0-25, % 17'sinde %26-50, % 14'ünde %51-75 ve % 9'unda ise %76-100 arasında olduğu tespit edilmiştir.

3.2.2.7. Firmaların Ölçek ve Kapsam Ekonomisi Düzeyleri

Katılımcılara göre çalıştıkları firmaların %20'sinde ölçek ve kapsam ekonomisi dikkate alınmamakta, %33'ünde %20-50 düzeyinde, %20'sinde %51-75 düzeyinde, %76-100'ünde ise %27 düzeyinde dikkate alınmaktadır.

3.2.3. Ölçek ve Kapsam Ekonomisi Bilgilerinin İncelenmesi

Katılımcıların verdiği cevapların puanlanması sonucunda, cevaplanması istenen sorulardan “uzun dönemde filo kapasitesini en iyi kullanma ölçütleri” ifadesinin, firmaların ölçek ve kapsam ekonomisi düzeyleri bakımından en yüksek puanı alan ifade olduğu görülmüştür.

Tablo 3-1'de görüleceği gibi, aşağıdaki ifadelerin de firmaların genelinin yüksek düzeyde puanlara sahip olduğu ve bu ifadelerde 3 ve üzerinde ortalama puanlar aldıkları görülmüştür.

- Altyapı kapasitelerine göre yük çeşitleri seçim kriterleri,
- Depo kapasitesinin ölçek ekonomisi ile ilişkisini değerlendirme,
- Kapsam ekonomisi politikaları bağlamında atıl kapasiteyi kullanma stratejileri ve taktikleri,
- Bir sefer (araç) kapasitesini kullanma ölçütleri
- Yük çeşitliliklerinin işletmeye katkı seviyeleri

Tablo 3-1 Ölçek Ekonomisi İfadelerinin İncelenmesi (3 ve Üzeri Ortalama Puan)

İfade	Katılımcı Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Min	Max
Uzun dönemde filo kapasitesini en iyi kullanma ölçütleri	157	3,31	0,91	1	4
Mevcut altyapı kapasitelerine göre yük çeşitleri seçim kriterleri	157	3,24	0,83	1	4
Depo kapasitesinin ölçek ekonomisi ile ilişkisini değerlendirme	157	3,09	1,13	1	4
Kapsam ekonomisi politikaları bağlamında atıl kapasiteyi kullanma stratejileri ve taktikleri	157	3,05	1,07	1	4
Bir sefer (araç) kapasitesini kullanma ölçütleri	157	3,02	0,90	1	4
Yük çeşitliliklerinin işletmeye katkı seviyeleri	157	3,01	1,07	1	4

Aşağıdaki ifadelere katılımcıların verdiği cevaplar bağlamında ise, çalıştıkları firmaların ölçek ve kapsam ekonomisi düzeylerinin düşük puanlı (2,5 ve altında ortalama puan) olduğu tespit edilmiştir. Tablo 3-2'de ilgili veriler görülmektedir.

- Hizmet kararları için kullanılan maksimum karar yöntemleri / ölçütleri,
- Lojistik talebinin artırılmasında alınacak önlemler,
- Ölçek ekonomisi kapasite kullanımı oranı olanakları (seviyesi),
- Yük çeşitlerinin lojistik hizmeti fiyatına bağlı arz ve talep fonksiyonu hakkındaki düşünceler,
- Depolarda kapsam ekonomisi için yük çeşitleri seçimi ölçütleri,
- Kapsam ekonomisi hizmet kararları için kullanılan minimum karar yöntemleri / ölçütleri,
- Ölçek ekonomisi hizmet kararları için kullanılan maksimum karar yöntemleri / ölçütleri,
- Hizmet kararları için kullanılan minimum karar yöntemleri/ölçütleri,
- Ölçek ekonomisi ve kapsam ekonomisi ilişkileri hakkındaki düşünceler,
- Farklı ürün gruplarına/hizmetlere yönelmenin en etkin sonucu

Tablo 3-2 Ölçek Ekonomisi İfadelerinin İncelenmesi (Ortalaması 2,5 Puanın Altında Olanlar)

İfade	Katılımcı Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Min	Max
Farklı ürün gruplarına/hizmetlere yönelmenin en etkin sonucu	157	2,48	1,20	1	4
Ölçek ekonomisi ve kapsam ekonomisi ilişkileri hakkındaki düşünceler	157	2,43	1,06	1	4
Hizmet kararları için kullanılan minimum karar yöntemleri/ölçütleri	157	2,40	1,17	1	4
Ölçek ekonomisi hizmet kararları için kullanılan maksimum karar yöntemleri / ölçütleri	157	2,40	1,20	1	4
Ölçek ekonomisi kararı ve planlamasının seviyesi	157	2,39	0,96	1	4
Kapsam ekonomisi hizmet kararları için kullanılan minimum karar yöntemleri / ölçütleri	157	2,36	0,95	1	4
Depolarda kapsam ekonomisi için yük çeşitleri seçimi ölçütleri	157	2,31	1,21	1	4
Yük çeşitlerinin lojistik hizmeti fiyatına bağlı arz ve talep fonksiyonu hakkındaki düşünceler	157	2,25	1,21	1	4
Ölçek ekonomisi kapasite kullanımı oranı olanakları (seviyesi)	157	2,16	1,00	1	4
Lojistik talebinin artırılmasında alınacak önlemler	157	2,11	,94	1	4
Hizmet kararları için kullanılan maksimum karar yöntemleri / ölçütleri	157	2,03	1,11	1	4

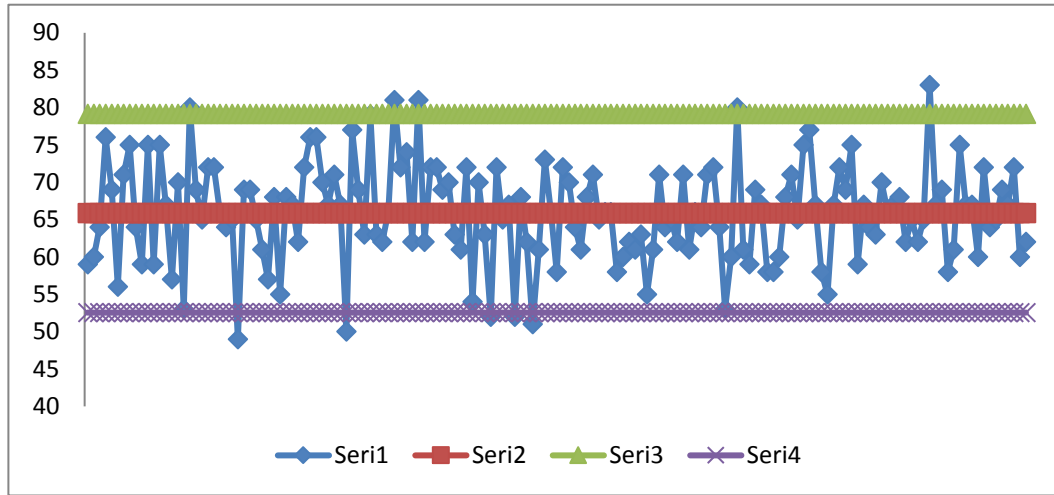
Aşağıdaki ifadelerde de katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda, çalıştıkları firmaların ölçek ve kapsam ekonomisi düzeylerinin orta düzeyli (2,52 – 2,97 ortalama puan) olduğu anlaşılmıştır. (Tablo 3-3)

- Sefer başına maksimum gelir ölçütlerinin gerçekleştirilmesi hakkındaki ölçütler,
- İşletmenin talep çeşitleri ve talep seçimindeki ölçütleri,
- Ölçek ve kapsam ekonomisi ana yönetim düşüncesi,
- Kapasite kullanımı ile sefer kararı ölçütleri hakkındaki düşünceler,
- Kapsam ekonomisine geçişin öncelikli sebebi,
- Kapsam ekonomisi hizmet kararları için kullanılan maksimum karar yöntemlerini /ölçütleri,
- Farklı yeni ürün gruplarına/hizmetlerine yönelmedeki engeller,
- Satış fiyatlarının oluşturulmasında kullanılan değerleri/ölçüler

Tablo 3-3 Ölçek Ekonomisi İfadelerinin İncelenmesi (Ortalaması 2,5-3,0 Puan Arasında Olanlar)

İfade	Katılımcı Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Min	Max
Sefer başına maksimum gelir ölçütlerinin gerçekleştirilmesi hakkındaki ölçütler	157	2,97	1,07	1	4
İşletmenin talep çeşitleri ve talep seçimindeki ölçütleri	157	2,86	0,80	1	4
Ölçek ve kapsam ekonomisi ana yönetim düşüncesi	157	2,85	1,00	1	4
Kapasite kullanımı ile sefer kararı ölçütleri hakkındaki düşünceler	157	2,81	0,66	1	4
Kapsam ekonomisine geçişin öncelikli sebebi	157	2,61	1,11	1	4
Kapsam ekonomisi hizmet kararları için kullanılan maksimum karar yöntemlerini /ölçütleri	157	2,60	1,26	1	4
Farklı yeni ürün gruplarına/hizmetlerine yönelmedeki engeller	157	2,58	1,06	1	4
Satış fiyatlarının oluşturulmasında kullanılan değerleri/ölçüler	157	2,52	1,15	1	4

Katılımcıların verdikleri cevaplara göre çalıştıkları firmaların ortalama ölçek ve kapsam ekonomisi uygunluk düzeylerinin $65,85 \pm 6,65$ olduğu tespit edilmiştir. Aşağıdaki çizilen kontrol grafiğine (Şekil 3 1) göre (%95 güven ile) firmaların 5 tanesinin (%3) üst sınırın üzerinde olduğu, 5 tanesinin (%3) ise alt sınırın altında olduğu görülmüştür. Çalışmada en yüksek firma %83 düzeyinde en düşük firma ise %49 düzeyinde ölçek ve kapsam ekonomisine uygun olarak tespit edilmiştir. Seçilen örneklem düzeyinin Türkiye'deki tüm firmaları temsil ettiği düşünülürse firmaların %95'nin ölçek ve kapsam ekonomisi uygunluk oranlarının %53 ile %79 arasında olacağı söylenebilir.

Şekil 3-1 Ölçek ve Kapsam Ekonomisi Uygunluk Düzeyine Göre Firmaların Dağılımı

3.2.4. Ölçek ve Kapsam Ekonomisine Uygunluk Düzeyine Göre Firmaların Gruplandırılması

Çalışmada ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk düzeyine göre firmaların gruplandırılması amacı ile ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk ifadelerine göre kümeleme analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre firmaların ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk düzeylerinin iki adet küme altında toplandığı tespit edilmiştir. (Tablo 3-4) Bu kümeler düşük ve yüksek olarak adlandırılmıştır. Düşük düzeyde uygunluk gösteren 100 firma toplam firmaların yaklaşık %64'nü oluşturmaktadır. Yüksek düzeyde uygunluk gösteren 57 firma ise toplam firmaların yaklaşık %36'nı oluşturmaktadır.

Tablo 3-4 Ölçek ve Kapsam Ekonomisine Uygunluk

Küme	Katılımcı Sayısı	%
Düşük	100	63,7
Yüksek	57	36,3
Total	157	100,0

Bu iki kümenin oluşmasında etken ifadelerin belirlenmesi amacı ile yapılan varyans analizi sonucunda;

- Kapsam ekonomisi hizmet kararları için kullanılan maksimum karar yöntemleri /ölçütleri,
- Yük çeşitlerinin lojistik hizmeti fiyatına bağlı arz ve talep fonksiyonu hakkındaki düşünceler,
- Hizmet kararları için kullanılan minimum karar yöntemleri/ölçütleri,
- Ölçek ekonomisi hizmet kararları için kullanılan maksimum karar yöntemleri /ölçütleri
- Depo kapasitesinin ölçek ekonomisi ile ilişkisini değerlendirme,
- Ölçek ve kapsam ekonomisi ana yönetim düşüncesi,
- Hizmet kararları için kullanılan maksimum karar yöntemleri / ölçütleri,
- Depolarda kapsam ekonomisi için yük çeşitleri seçimi ölçütleri,
- Ölçek ekonomisi ve kapsam ekonomisi ilişkileri hakkındaki düşünceler

ifadelerinin ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk düzeylerinin, iki farklı kümede toplanmasında etkili olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$).

Sonuç olarak bu ifadelerden yüksek puan alan firmaların büyük oranda yüksek kümede, düşük puan alanların da düşük küme içinde yer aldığı görülmüştür. Bu ifadelerin ölçek ve kapsam ekonomisinin uygunluk düzeyi için temel belirleyici konular olduğu söylenebilir. (Tablo 3-5) Çalışmada yer alan diğer ifadelerin ise küme oluşumları üzerinde belirleyici bir rolünün olmadığı görülmüştür.

Tablo 3-5 Önem Düzeyi

İfadeler	F	p
Kapsam ekonomisi hizmet kararları için kullanılan maksimum karar yöntemlerini /ölçütleri	73,850	0,01
Yük çeşitlerinin lojistik hizmeti fiyatına bağlı arz ve talep fonksiyonu hakkındaki düşünceler	63,017	0,01
Hizmet kararları için kullanılan minimum karar yöntemleri/ölçütleri	58,563	0,01
Ölçek ekonomisi hizmet kararları için kullanılan maksimum karar yöntemleri /ölçütleri	25,678	0,01
Depo kapasitesinin ölçek ekonomisi ile ilişkisini değerlendirme	16,135	0,01
Ölçek ve kapsam ekonomisi ana yönetim düşüncesi	5,863	0,02
Hizmet kararları için kullanılan maksimum karar yöntemleri/ölçütleri	5,571	0,02
Depolarda kapsam ekonomisi için yük çeşitleri seçimi ölçütleri	5,043	0,03
Ölçek ekonomisi ve kapsam ekonomisi ilişkileri hakkındaki düşünceler	4,472	0,04

3.2.5. Ölçek ve Kapsam Ekonomisi Uygunluk Puanı Etkenleri ve Değişkenleri

Çalışmada ölçek ve kapsam ekonomisi uygunluk puanına göre tespit edilen kümelerin işletmedeki çalışan sayısı, faaliyet yılı, mal ve hizmet üretiminin hangi kanalına ağırlık verdiği, yerli girdi oranı, ihracat düzeyi ve İşletme kapsam ve ölçek ekonomisi uygulamaları oranlarına göre farklı olup olmadığının incelenmesi amacı ile Ki-kare analizi uygulanmıştır.

Çalışmada 1-9 çalışana sahip firmaların % 55'nin yüksek, % 45'nin düşük kümede, 10-49 çalışana sahip firmaların % 47'sinin yüksek, % 53'ünün düşük kümede, 50-249 çalışana sahip firmaların % 33'ünün yüksek, % 67'sinin düşük kümede, 250-499 çalışana sahip firmaların % 29'nun yüksek, % 71'nin düşük kümede, 500 ve üzerinde çalışana sahip firmaların % 34'ünün yüksek, % 66'sının düşük kümede yer aldığı tespit edilmiştir. Çalışan sayılarına göre kümelerin dağılımlarının ise anlamlı düzeyde farklılıklar içermediği, çalışan sayısına göre ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk düzeylerinin benzer olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2=2,98$, $p=0,56$, $p>0,05$). (Tablo 3 6)

Tablo 3-6 Ölçek ve Kapsam Ekonomisi Uygunluk Puanı Kümelerine Göre Çalışan Sayısı

Çalışan sayısı	Ölçek Ekonomisi Uygunluk Puanı Grubu		χ^2	p
	Düşük	Yüksek		
1-9 çalışan	45,5%	54,5%	2,98	0,56
10-49 çalışan	52,9%	47,1%		
50-249 çalışan	66,7%	33,3%		
250-499 çalışan	70,6%	29,4%		
500 üzerinde	65,7%	34,3%		

Çalışmada 1-5 yıl faaliyet gösteren firmaların %40'nın yüksek, %60'nın düşük kümede, 6-10 yıl faaliyet gösteren firmaların %48'nin yüksek, %52'nin düşük kümede, 11-15 yıl faaliyet gösteren firmaların %42'sinin yüksek, %58'inin düşük kümede, 16-20 yıl faaliyet gösteren firmaların %24'ünün yüksek, %76'sının düşük kümede, 21 ve üzerinde yıldır faaliyet gösteren üzerinde çalışana sahip firmaların %34'nün yüksek, %66'sının düşük kümede yer aldığı tespit edilmiştir. Firmaların faaliyet yıllarına göre kümelerin dağılımlarının ise anlamlı düzeyde farklılıklar içermediği, faaliyet yıllarına göre ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk düzeylerinin benzer olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2=3,10$, $p=0,54$, $p>0,05$). (Tablo 3-7)

Tablo 3-7 Ölçek ve Kapsam Ekonomisi Uygunluk Puanı Kümelerine Göre Faaliyet Yılı

İşletmenin Faaliyet Yılı	Ölçek Ekonomisi Uygunluk Puanı Grubu		χ^2	p
	Düşük	Yüksek		
1-5 yıl	60,0%	40,0%	3,10	0,54
6-10 yıl	52,4%	47,6%		
11-15 yıl	57,7%	42,3%		
16-20 yıl	76,5%	23,5%		
21 yıl üzerinde	66,3%	33,7%		

Çalışmada lojistik hizmetine ağırlık veren firmaların % 46'sının yüksek, % 54'ünün düşük kümede, mal üretimine ağırlık veren firmaların % 29'unun yüksek, % 71'nin düşük kümede, mal üretimine ve lojistiğe ağırlık veren firmaların % 40'nın yüksek, % 60'nın düşük kümede yer aldığı tespit edilmiştir. Firmaların ağırlık verdiği mal ve hizmet üretimi kanalına göre kümelerin dağılımlarının ise anlamlı düzeyde farklılıklar gösterdiği, farkın lojistik hizmetine ağırlık veren firmaların, mal üretimine, mal üretimine ve lojistiğe ağırlık veren firmalara göre daha yüksek oranda ölçek ve kapsam ekonomisine yüksek düzeyde uygun olan küme içinde yer aldığı söylenebilir ($\chi^2=4,91$, $p=0,09$, $p<0,05$). (Tablo 3 8)

Tablo 3-8 Ölçek ve Kapsam Ekonomisi Uygunluk Puanı Kümelerine Göre Mal ve Hizmet Üretimi Kanalı

Firma mal ve hizmet üretiminin hangi kanalına ağırlık vermektedir?	Ölçek Ekonomisi Uygunluk Puanı Grubu		χ^2	p
	Düşük	Yüksek		
Lojistik	53,8% ^b	46,2% ^a	4,91	0,09*
Mal Üretimi	71,3% ^a	28,7% ^b		
Mal Üretimi ve Lojistik	60,0% ^a	40,0% ^b		

*a ve b farklı grupları göstermek üzere a>b şeklindedir.

Çalışmada yerli üretim girdisi %0-%25 olan firmaların %42'sinin yüksek, % 58'inin düşük kümede, yerli üretim girdisi %26-%51 olanların %30'unun yüksek, %70'nin düşük kümede, yerli üretim girdisi %51-%75 olanların %30'unun yüksek, %70'nin düşük kümede, yerli üretim girdisi %76-%100 olan firmaların ise %37'sinin yüksek, %63'nün düşük kümede yer aldığı ve yerli üretim girdisi oranlarına göre ölçek ekonomisine uygunluk düzeylerinin benzer olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2=1,68$, $p=0,64$, $p>0,05$). (Tablo 3 9)

Tablo 3-9 Ölçek Ekonomisi Uygunluk Puanı Kümelerine Göre Yerli Üretim Girdisi Oranı

Yerli üretim girdisi oranı nedir?	Ölçek Ekonomisi Uygunluk Puanı Grubu		χ^2	p
	Düşük	Yüksek		
%0-%25	57,7%	42,3%	1,68	0,64
%26-%50	69,7%	30,3%		
%51-75	69,6%	30,4%		
%76-%100	63,3%	36,7%		

Çalışmada ihracat oranı %0-%25 olan firmaların %34'ünün yüksek, % 66'sının düşük kümede, ihracat oranı %26-%51 olanların % 41'inin yüksek, % 59'unun düşük kümede, ihracat oranı %51-%75 olanların %36'sının yüksek, %63'ünün düşük kümede, yerli üretim girdisi %76-%100 olan firmaların %43'nün yüksek, %57'nin düşük kümede yer aldığı ve ihracat yapma oranlarına göre ölçek ekonomisine uygunluk düzeylerinin farklı olmadığı tespit edilmiştir ($\chi^2=0,69$, $p=0,88$, $p>0,05$). (Tablo 3 10)

(Tablo 3-10) Ölçek Ekonomisi Uygunluk Puanı Kümelerine Göre İşletme İhracat Oranı

İşletme ihracat yapmaktadırmıdır?	Ölçek Ekonomisi Uygunluk Puanı Grubu		χ^2	p
	Düşük	Yüksek		
%0-%25	66,0%	34,0%	0,69	0,88
%26-%50	59,3%	40,7%		
%51-75	63,6%	36,4%		
%76-%100	57,1%	42,9%		

Çalışmada işletme kapsam ve ölçek ekonomisi uygulamaları düzeyi %0-%25 olduğunu ifade eden firmaların %48'inin yüksek, %52'sinin düşük kümede, işletme kapsam ve ölçek ekonomisi uygulamaları düzeyi %26-%51 olduğunu ifade eden firmaların %37'sinin yüksek, %63'ünün düşük kümede, işletme kapsam ve ölçek ekonomisi uygulamaları düzeyi %51-%75 olduğunu ifade eden firmaların %31'inin yüksek, %69'unun düşük kümede, işletme kapsam ve ölçek ekonomisi uygulamaları düzeyi %76-%100 olduğunu ifade eden firmaların %31'inin yüksek, %69'unun düşük kümede yer aldığı ve işletme kapsam ve ölçek ekonomisi uygulamaları düzeylerine göre ölçek ekonomisine uygunluk düzeylerinin farklı olmadığı tespit edilmiştir ($\chi^2=2,78$, $p=0,43$, $p>0,05$). (Tablo 3-11)

Tablo 3-11 Ölçek ve Kapsam Ekonomisi Uygunluk Puanı Kümelerine Göre İşletme Kapsam Ve Ölçek Ekonomisi Uygulamaları Düzeyi

İşletme kapsam ve ölçek ekonomisi uygulamaları hangi düzeylerde?	Ölçek Ekonomisi Uygunluk Puanı Grubu		χ^2	p
	Düşük	Yüksek		
%0-%25	51,6%	48,4%	2,78	0,43
%26-%50	63,5%	36,5%		
%51-75	68,8%	31,3%		
%76-%100	69,0%	31,0%		

3.2.6. Ölçek ve Kapsam Ekonomisi Uygunluk Puanına Göre İşletme Özelliklerinin İncelenmesi

Çalışmada 25 adet ifade sonucunda hesaplanan Ölçek ve Kapsam Ekonomisi Uygunluk puanlarının işletmedeki çalışan sayısı, faaliyet yılı, mal ve hizmet üretiminin ağırlık verildiği kanal, yerli girdi oranı, ihracat düzeyi ve işletmenin ölçek ve kapsam uygulamaları oranlarına göre farklı olup olmadığının incelenmesi amacıyla t testi ve varyans (ANOVA) analizi uygulanmıştır.

Çalışmada firmaların ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk düzeylerinin firmadaki çalışan sayısına göre farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir. Çalışmada 1-9, 10-49, 50-249, 250-499 ve 500 ve üzerinde çalışana sahip firmaların ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk puanlarının benzer olduğu tespit edilmiştir. Farklı sayılarda personel sayısına sahip firmaların ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk düzeyleri benzerdir ($F=1,29$, $p=0,28$, $p>0,05$). (Tablo 3-12)

Tablo 3-12 Ölçek ve Kapsam Ekonomisi Uygunluk Puanına Göre İşletme Çalışan Sayısı

Çalışan sayısı	n	Ortalama	s.s.	F	p
1-9 çalışan	11	66,91	7,71	1,29	0,28
10-49 çalışan	17	64,35	7,21		
50-249 çalışan	45	64,56	6,31		
250-499 çalışan	17	68,06	5,01		
500 üzerinde	67	66,37	6,85		
Total	157	65,85	6,65		

Çalışmada firmalarının ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk düzeyleri firmanın faaliyet yılına göre farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir. Çalışmada 1-5, 6-10, 11-15, 16-20 ve 21 yıl üzerinde yıldır faaliyet gösteren firmaların ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk puanlarının farksız olduğu tespit edilmiştir. Farklı düzeyde faaliyet yıllına sahip firmaların ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk düzeylerinin birbirine benzer düzeyde olduğu görülmüştür ($F=0,55$, $p=0,70$, $p>0,05$). (Tablo 3-13)

Tablo 3-13 Ölçek ve Kapsam Ekonomisi Uygunluk Puanına Göre İşletme Faaliyet Yılı

Faaliyet Yılı	n	Ortalama	s.s.	F	p
1-5 yıl	10	66,70	7,12	0,55	0,70
6-10 yıl	21	65,05	7,12		
11-15 yıl	26	66,85	6,06		
16-20 yıl	17	67,24	6,58		
21 yıl üzerinde	83	65,36	6,74		
Total	157	65,85	6,65		

Tablo 3-14 Ölçek ve Kapsam Ekonomisi Uygunluk Puanına Göre Firmanın Ağırlık Verdiği Kanal

Firmanız Ağırlık verdiği kanal	n	Ortalama	s.s.	F	p
Lojistik	65	67,74	7,06	5,09	0,07
Mal Üretimi	87	64,67	5,86		
Mal Üretimi ve Lojistik	5	62,00	9,03		
Total	157	65,85	6,65		

Çalışmada firmalarının ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk düzeyleri firmanın yerli üretim girdisi oranlarına göre farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir. Çalışmada %0-25, %26-51, %51-75, %76-100 oranında yerli üretim girdisine sahip firmaların ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk puanlarının farksız olduğu tespit edilmiştir. Yerli üretim girdisi oranlarına firmaların ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk düzeylerinin birbirine benzer düzeyde olduğu görülmüştür (F=0,43, p=0,73, p>0,05). (Tablo 3-15)

Tablo 3-15 Ölçek ve Kapsam Ekonomisi Uygunluk Puanına Göre İşletmenin Yerli Üretim Girdisi Oranı

Yerli üretim girdisi	n	Ortalama	s.s.	F	p
%0-25	52	66,60	6,96	0,43	0,73
%26-50	33	64,94	6,57		
%51-75	23	65,83	7,69		
%76-100	49	65,69	5,94		
Total	157	65,85	6,65		

Çalışmada firmalarının ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk düzeyleri firmanın ihracat oranlarına göre farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir. Çalışmada %0-25, %26-51, %51-75, %76-100 oranında ihracat gerçekleştiren firmaların ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk puanlarının farksız olduğu tespit edilmiştir. Firmaların ihracat oranlarına göre ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk düzeylerinin birbirine benzer düzeyde olduğu görülmüştür (F=0,65, p=0,58, p>0,05). (Tablo 3-16)

Tablo 3-16 Ölçek ve Kapsam Ekonomisi Uygunluk Puanına Göre Firmanın İhracat Oranı

İhracat	n	Ortalama	s.s.	F	p
%0-25	94	65,48	6,00	0,65	0,58
%26-50	27	65,93	7,77		
%51-75	22	65,91	7,54		
%76-100	14	68,14	7,38		
Total	157	65,85	6,65		

Çalışmada, firmaların ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk düzeylerinin firmada ölçek ve kapsam ekonomisi düzeyi oranlarına göre farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir. Çalışmada ölçek ve kapsam ekonomisinin dikkate alınmadığı, %20- 50 , %51-75 , %76-100 oranında dikkate alındığı firmaların ölçek ve kapsam ekonomisine uygunluk puanlarının farksız olduğu tespit edilmiştir (F=0,53, p=0,66, p>0,05). (Tablo 3-17)

Tablo 3-17 Ölçek ve Kapsam Ekonomisi Uygunluk Puanına Göre Ölçek ve Kapsam Ekonomisi Uygulaması

Ölçek ve Kapsam Ekonomisi Uygunluk	Katılımcı Sayısı	Ortalama	s.s.	F	p
Ölçek ve kapsam ekonomisi dikkate alınmaz	31	65,65	7,68	0,53	0,66
%20-50'si düzeyinde dikkate alınır	52	65,31	7,23		
%51-75'i düzeyinde dikkate alınır	32	65,50	6,18		
%76-100'ü düzeyinde dikkate alınır	42	66,95	5,44		
Total	157	65,85	6,65		

2.1. Çözümlemede Son Bakış

Yukarıda belirtilen hesap ve analiz yöntemlerinin optimum uygun çözümlenmesi ile sırasının belirlenmesi önemlidir. Bu belirleme doğrultusunda süreçlerin gereklerine özeline ait özgün çözümleme sırası için belirtilen yöntemlerin uygun kullanım sıralarının belirlenmesi de ayrıca gereklidir veya ana çözümlemenin parçasıdır.

Yukarıdaki analitik çözümleme çalışmaları sırasında da belirtildiği biçimde, talep değerlerine ait katsayılar ile birim maliyetlere ait katsayıların elde edilmeleri olanaksız görülmüştür. Bilgi formu uygulamasında da bu maliyet ve talep değerlerine ilişkin herhangi bir ön bilgi belirlenmemiştir. Süreçlere ilişkin özel, özgün, somut problemler kurgulanamamıştır. Bu yönde istenen veriler bağlamında sektör için düzenlenen bilgi formu sorularının cevaplarından ancak öncelikle “uzun dönemde filo kapasitesini en iyi kullanma ölçütleri” ifadesinin en çok ilgi gördüğü ortaya çıkmıştır. Bu gerçeklik, sektörün stratejik, planlama yöntemlerine, onların gelir ve maliyet analizlerine ve yöntemlerine ilişkin verilerinin ancak uzun soluklu üniversite-sanayi araştırma birimleri işbirliği çalışmalarla belirlenebileceğini ortaya konmuştur.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Geçmişten bu yana ölçek ve kapsam ekonomisi sorunlarının, model ve yöntem çözümlenmelerinin üretim süreçlerinde sezgisel ve elemanter yöntem olarak kullanılma girişimlerinde bulunuldukları görülür. Genel ve teorik araştırmalardan ve analizlerden, ölçek ve kapsam ekonomisi sorunları ve çözümlenmelerinin, mal ve hizmet üretimi süreçlerinde birbirlerinden ayrı olarak kullanılma çabalarında oldukları saptandı. Lojistik süreçlerinde ölçek ve kapsam ekonomilerinin çok ayrı

biçimlerde kullanılmaları, bu konuda önemli bir eksiklik ve boşluk olarak görüldü. Bu çalışma, ayrıca bu sorunun teorik ve yöntemsel çözümlenmesine odaklandı.

Daha önceki çalışmalar araştırıldığında lojistik, ulaştırma, depolama ve tedarik zinciri süreçlerine ölçek ve kapsam ekonomisi teori ve yöntemlerini uygulayan belirgin bir çalışması bulunamadı. Dolayısı ile burada verilen çalışma özgün, teorik ve yöntemsel katkısı önemli bir çalışmadır. Mal ve hizmet üretimi süreçlerinde, lojistik ve tedarik zinciri süreçlerinde, sistemlerin, araçların, alt sistemlerin ortalama ve genel olarak kapasite altında atıl kapasite ile çalışmaları durumlarında ölçek ve kapsam ekonomileri gereklilikleri önem kazanır. Bu doğrultuda mal ve hizmet üretimi süreçlerinde, lojistik ve tedarik zinciri süreçlerinde kapsam ekonomisinin ölçek üretimi ve ekonomisi, uzun dönemli kapasite ve yatırım ekonomileri araştırmaları doğrultularında araştırılmaları, kullanılmaları gerçekleştirildi. Ölçek ve kapsam ekonomisi teori, yöntem ve çözümleme modeli yaklaşımları ve teknikleri birbirlerini izleyen çoklu optimizasyon tekniklerini ve sonuçta genel çözümleme algoritması doğrultularında kurulduğu açıklık kazanmıştır. Mal ve hizmet üretimi süreçlerinde, lojistik ve tedarik zinciri süreçlerinde kapsam ekonomisi için bir yandan piyasa ve talep yaratma, pazarlama araştırmalarının, diğer yandan da atıl kapasite koşullarında fiyatlandırma ve gelir yönetimi araştırmalarının, model ve yöntem çözümlenmelerinin önemli oldukları görüldü. Talebin çeşitlilikleri ve miktarları önemli ölçülerde artış ve ekonomik seçim sorunlarının ortaya çıktığı koşullarında ancak doğrusal programlama yöntemleri kullanımlarının önem kazandığı saptandı.

Mal ve hizmet üretimi süreçlerinde, lojistik ve tedarik zinciri süreçlerinde kapsam ekonomisi çözümlemesinin üretim ve piyasa süreçlerinde bütünlük olarak deterministik ve analitik olarak araştırılmalarını, ilerletilmelerini gerekli kılar. Bunun için maliyet, gelir ve kar fonksiyonlarının gerçeklere uygun ve güvenilir biçimlerde belirlenebilmesi çalışmaları temeldir. Ayrıca lojistik ve tedarik zinciri süreçlerinde ve işletmelerinde belirtilen alt hizmetlerin ilişkilerinin analitik olarak ifade edilmelerinin, sistematik ve analitik çözümlenmelerinin önemli ve gerekli oldukları görüldü. Gerek anket, gerekse ölçek ve kapsam ekonomilerinin teori ve yöntem çözümlemesi lojistik, ulaştırma ve depolama süreçlerine altyapı kapasite kullanımı, filo üretim olanakları kullanımlarına mekansal ve zaman boyutlarında yeni açılımlar kazandırdı. Bu doğrultuda ayrıca özgün ve yeni olarak bilgi toplama formu düzenlendi ve uygulandı. Bilgi toplama formu bilgilerinin genel ve istatistiksel incelemelerinden Türkiye'deki firmalarda ölçek ve kapsam ekonomisi uygunluk düzeyi puanınının 65,85 olduğu hesaplandı. Lojistik alanında faaliyet gösteren firmalarda ölçek ve kapsam ekonomisi düzeyinin mal üretimi yapan firmalara göre daha yüksek olduğu tespit edildi. Ancak burada daha ileri derecede kapasite maliyet analizi, doğrusal programlama, talep, gelir, başabaş, bugünkü net değer yöntemlerinin kullanımına ilişkin gerçek ve kesin bilgilerin süreçlere ve işletmelere özel olarak elde edilmesi konusunda çok ileri, uzun süreli, realist, deneysel, gözlemsel, istatistiksel verilerin toplanmaları ve bu konularda bilgi bankalarının oluşturulmaları önemli görüldü. Bu konularda, sektörlerde uzun süreli, birbirleri ile bağlantılı araştırma projelerinin yapılması gerekli ve öncelikli olduğu görüldü.

KAYNAKÇA

- APICS (2013), APICS dictionary, 14th Edition. (Erişim tarihi 20/02/2017 <http://www.apics.org>)
- Baumol, W., J., John C. Panzar, Robert D. Willig (1982), *Contestable Markets and The Theory of Industry Structure*, HBJ, New York.
- Besanko, D., Dranove, D., Shanley, M., & Schaefer, S. (2013). *Economics of strategy*. New York: Wiley.
- Besanko, D., & Braeutigam, R. (2013). *Microeconomics*. Wiley Global Education. Retrieved from <https://books.google.com.tr/books?id=i3RbAgAAQBAJ>
- Büyükköztürk, Ş. (2017). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. *Pegem Atıf İndeksi*, (s, 213)
- Chopra, S., & Meindl, P. (2013). *Supply chain management: Strategy, planning, and operation*.
- Cooper, W. W., Seiford, L. M., & Tone, K. (2007). *Data envelopment analysis: A comprehensive text with models, applications, references and DEA-solver software*. Boston, MA: Springer.
- Çancı M., M. Erdal (2009), *Lojistik yönetimi*, freight forwarder el kitabı, İstanbul: UTİKAD, ISBN 978-975-92469-7-9.
- Dinler, Z. (2015), *Mikro Ekonomi*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Fisher, M. L. (1997, March-April), *What is the Right Supply Chain for Your Product?*, Harvard Business Review.
- Gao, Z., & Featherstone, A. M. (2008). Estimating economies of scope using the profit function: A dual approach for the normalized quadratic profit function. *Economics Letters*, 100(3), 418–421. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2008.03.013>
- Gorman, I. (1985). Conditions for Economies of Scope in the Presence of Fixed Costs. *The RAND Journal of Economics*, 16(3), 431-436. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2555569>
- Krugman, P. R., Melitz, M. J., & Obstfeld, M. (2012). *International economics: Theory & policy*. Boston [u.a.: Addison-Wesley/Pearson.
- Krugman, P., & Wells, R. (2015). *Economics*. Worth Publishers. Retrieved from <https://books.google.com.tr/books?id=6wLmBwAAQBAJ>
- Lee, H. L. (2002). Aligning Supply Chain Strategies with Product Uncertainties. *California Management Review*, 44(3), 105–119. <https://doi.org/10.2307/41166135>
- Mason, R., & Lalwani, C. (2008). Mass customised distribution. *International Journal of Production Economics*, 114(1), 71–83. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2007.09.013>
- Panzar, J., & Willig, R. (1981). Economies of Scope. *The American Economic Review*, 71(2), 268-272. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/1815729>
- Panzar, J., & Willig, R. (1977). Economies of Scale in Multi-Output Production. *The Quarterly Journal of Economics*, 91(3), 481-493. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/1885979>
- Perez, H. D., (2013), *Supply Chain Strategies: Which one hits the mark?*, CSCMP's Supply Chain Quarterly, Quarter 1.
- Pine, B. J. (1993), *Mass Customization: The New Frontier in Business Competition*. Harvard Business School Press. Retrieved from <https://books.google.com.tr/books?id=Sel55Gt-sEC>
- Pratten, C. F. (1971), *Economies of scale in manufacturing industry*. London: Cambridge University Press.
- Ryan, M. J. (2000), The distribution problem, the more for less (nothing) paradox and economies of scale and scope. *European Journal of Operational Research*, 121(1), 92–104. [https://doi.org/10.1016/S0377-2217\(99\)00008-9](https://doi.org/10.1016/S0377-2217(99)00008-9)

- Simchi-Levi, D., Kaminsky, P., & Simchi-Levi, E. (2009), Designing and managing the supply chain: concepts, strategies, and case studies. Book(Vol. 3, p. 498). [https://doi.org/Book Review](https://doi.org/Book%20Review)
- Stigler, G. J. (1958), The Economies of Scale. *The Journal of Law and Economics*, 1, 54–71. <https://doi.org/10.1086/466541>
- Teece, D. J. (1980), Economies of scope and the scope of the enterprise. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 1(3), 223–247. [https://doi.org/10.1016/0167-2681\(80\)90002-5](https://doi.org/10.1016/0167-2681(80)90002-5)
- Willig, R. (1979), Multiproduct Technology and Market Structure. *The American Economic Review*, 69(2), 346-351. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/1801671>
- Yarmalı, H. Ö. (2012), Lojistikte pazarlama, Nobel Yayın Dağıtım, ISBN 978-605-133-269-7, Ankara.

UŞAK İLİNİN BAZI KÖYLERİNİN GELENEKSEL KADIN BAŞ GİYİM VE SÜSLEMELERİNİN İNCELENMESİ

S. Çiğdem Koçak¹

Cengiz Doğan²

<https://orcid.org/0000-0001-5998-6394>

Araştırma Makalesi

Gönderi Tarihi: 19.12.2019

Kabul Tarihi: 29.12.2019

DOI:

Online Yayın Tarihi:30.12.2019

Öz

Anadolu’da kadın başlıkları oldukça çeşitli ve anlamlıdır. Kadın başlıkları sanatçı, sosyolog, arkeolog, tarihçi ve gezginler tarafından her zaman dikkate değer görülmüştür. Başlıklar; kuvvet, cesaret, hâkimiyet, uğur, güzellik, süs, bereket, koruyuculuk ve niyet unsuru olarak sembolize edilmektedir. Anadolu kadın başlıkları ve giysileri gelenekselleşmiş bir güzellik anlayışını ifade etmektedir. Ayrıca baş giyiminin, estetik ve sanatsal özellikleri, statü belirlemede de önemlidir. Başlıklar kültürel birikimlerin yarattığı eserlerdir. 1969-1970 yılları arasında Uşak ilinin Şükranıye, Susuzören ve Hocalar köylerindeki kadın baş süslemeleri ile ilgili yapılan bir çalışma Uşak Kent Müzesinde bulunmaktadır. Bu kaynaktan faydalanarak gelin başları ve kadın başlarının detaylı çizimleri; kumaş, renk, süs malzemeleri ve baş bağlama stilleri bakımından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uşak kadın başlıkları, estetik, statü

INVESTIGATION OF TRADITIONAL WOMEN'S HEADDRESSES AND ORNAMENTS OF SOME VILLAGES IN UŞAK

Abstract

Women's headdresses in Anatolia are quite diverse and meaningful. Women's headdresses have always been considered remarkable by artists, sociologists, archaeologists, historians, and travelers. Headdress; it is symbolized as an element of strength, courage, dominance, lucky charm, beauty, ornament, fertility, protection and intention. Anatolian women's headdresses and clothes express a traditional sense of beauty. Also, the aesthetic and artistic characteristics of headwear are important in determining the status. The headdresses are the works of cultural accumulation. A study on female head ornaments in Şükranıye, Susuzören and Hocalar villages of Uşak province between 1969-1970 is in Uşak City Museum. Fabrics, colors, ornamental materials and head tyings are analyzed in the light of this resource which consists of detailed drawings of bridal heads and female heads.

Key Words: Uşak women's headdresses, aesthetics, status

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Uşak Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Moda Tasarımı Bölümü, cigdem.kocak@usak.edu.tr

² Arkeolog, Uşak Kent Müzesi, cengiz6464dogan@hotmail.com

GİRİŞ

Geleneksel ya da teknolojik giysiler, tekstil aksesuarları, tekstilden yapılmış nesnelere; teknolojik özellikleri, kodlanmış mesajları, renkleri, süslemeleri, kullanım alanları gibi özellikleri ile bir ifade biçimi oluşturmuştur. Tekstillerin; bulunduğu bölgenin dili gibi, o kültürü ve gelenekleri yansıtarak iletişim kurabildiği, aynı dili konuşmayan insanlar arasında ortak bir dil işlevi gördüğü, bireysel duyguları ya da toplumsal olayları dışavurmak için kullanıldığı ve bazen de evrensel bir dil konuşabildiği görülmüştür. Bu tekstiller; renk, biçim, motif, desen, yazı, teknolojik donanım gibi özellikler kullanılarak, verilmek istenen mesaja göre oluşturulmuştur. Örneklerin tamamı incelendiğinde bu tekstillerin işitsel ifadelerde desteğine ihtiyaç duymadan, kendi ifadeleri ile iletişime geçebildikleri görülmüştür. Çoğunlukla; bir problemin var olduğu, konuşmanın zor olduğu ya da sınırlandırıldığı durumlarda, bir ihtiyaç doğrultusunda oluşmuşlardır. (Meydan, C., Yıldız, G., 2018:905-914)

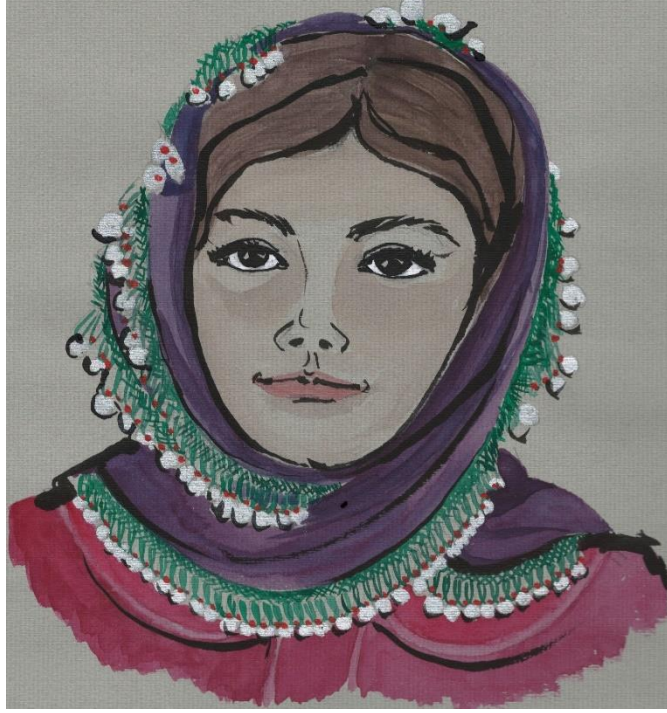
Geleneksel tekstiller, farklı bölgelerde yaşayan toplulukların yaşadıkları yerlere ait özelliklere bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Farklı teknikler ile dokuma, örme, keçe, işleme, boyama ve baskı gibi ürünler oluşmaktadır. Geleneksel tekstil ürünlerinde kullanılan motiflerde ortak özelliklere rastlanmakta ancak aynı motifler farklı bölgelerde farklı isimler almaktadır. Türk kültürünün kimlik özelliği görevini üstlenen geleneksel tekstillerin birçoğu teknolojik gelişmeler karşısında üretimi azalmış veya yok olmuştur. Bu nedenle eski kültürel varlıklarımız olan geleneksel tekstilleri belgelemek korumak bu konuda çalışan kurum, kuruluş ve bireylerin görevidir. (Akpınarlı, H. F., Üner, İ., 2019:143)

Günümüzde modern çağın moda eğilimlerine bakıldığında, dünya genelinde bir geriye dönüş eğiliminin olduğunu ve etnik kültürler özgü tasarımlarının güncelleştiğini ve kaynak oluşturduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda, zengin Anadolu kültürünün daha derin ve boyutlu araştırmalarla ve tasarım uygulamalarıyla güncelleştirilerek, unutulmaya yüz tutmuş değerlere dikkat çekilmesi gerekmektedir. Günümüzde, ülkemiz ve dünya moda trendlerinde zaman zaman yerini alan ve buluşları ile sanatçı diye nitelendirilebileceğimiz önemli moda yaratıcılarının, etnik kültürlerden ve geriye dönüşten yararlanmalarının altında, bilerek ya da bilmeyerek küresel tek kültürlülüğe karşı duruş yatmaktadır (Gargi, 2007:1-7)

Birçok kültürün, yaşam biçiminin, inanç, gelenek, göreneklerin birikimi olarak günümüzde de estetik ve kültürel değerini koruyan sanat eserleri niteliğindedir giyim kuşam ve baş süslemeleri. Kültürel çeyizlerimiz olan bu süslenme biçimi ile Anadolu kadını görüntüsü ile evine ocağına sahip çıkmak amacıyla güç ve kuvvet timsali olurken güzellik, kutsallık, sahiplenme, kendini adama gibi mesajları da iletmektedir. Aksesuarlarıyla Anadolu kadının görüntüsü çok renkli bir çiçek bahçesi iken o hassasiyet içerisinde kocaman bir banka etkisi ile gezen zırhlı bir süvari gibidir sevdiklerini korumak için. Gönül ise parlaktır, şeffaftır, şefkat doludur, anadır. Görkemli giyimi ve baş süslemesi ile amacı saygı görmek, güçlü ve zengin görünerek güçlüklerle kolay baş edebilmektir. Etrafını saran dünyaya karşı bir çeşit dil oluşturmaktadır (Özder, 2008:480)

İlk bakışta göze güzel görünen bir baş süslemesi en basit giysiyle bile daha zarif görülebilir. Giyinme ve süslenmenin başlangıç noktası sayılabilecek olan baş süslemesi geleneği Anadolu'da halen devam etmektedir. Anadolu kadını baş süslemesine verdiği önemi şu sözler ile kanıtlamaktadır. "Sabah kalkınca önce baş, sonra aş sonra iş" sözleriyle çok açık bir şekilde vurgulamakta ve başını geleneklerine uygun tarzda oyalı yazmalar, rengarenk poşular, altınlar, boncuklar, gümüşler, çeşitli taşlar, renkli tüyler ve çiçekler ile donatmaktadır. Aynı zamanda bu süslemeler Anadolu kadının sessiz anlatım dili olur. Sevincini, üzüntüsünü çevresindekilere bu sessiz ve kibar anlatım dili ile estetik bir uyum içerisinde iletir. (Özder, 1999:8)

1. UŞAK İLİ ŞÜKRANIYE VE HOCALAR KÖYLERİNDE GELENEKSEL KADIN BAŞ SÜSLEMELERİ

Resim 1: Şükraniye Köyü Genç Kız Başı

Kaynak: Şahin, E., 1970, Uşak Köylerinde Baş Bağlama Şekilleri, Uşak Kent Müzesi

Bu tülbent baş örtüsünün kenarları pullarla işlenmiştir ve Anadolu geleneğine uygun bir biçimde başa dolanmıştır. Kenar işlemindeki pulların estetik görüntüsünün yanında bereket ve doğurganlığı sembolize ettiğini söyleyebiliriz.

Resim 2: Şükraniye Köyü Genç Kadın Başı

Kaynak: Şahin, E., 1970, Uşak Köylerinde Baş Bağlama Şekilleri, Uşak Kent Müzesi

Şükraniye köyü genç kadın başında; altınların altında dizi dizi dizildiği bir fes ve üzerine oyalı tülbentin dolandığı, koruyucu etkisine inanılan gümüş muskalarla da süslediği bir başlıktır. Bu başlıkta evli kadının tüm heybeti kendini gösterir. Ziyet eşyaları ile o yuvasının güçlü kadınıdır artık.

Resim 3: Şükraniye Köyü Yaşlı Kadın Başı

Kaynak: Şahin, E., 1970, Uşak Köylerinde Baş Bağlama Şekilleri, Uşak Kent Müzesi

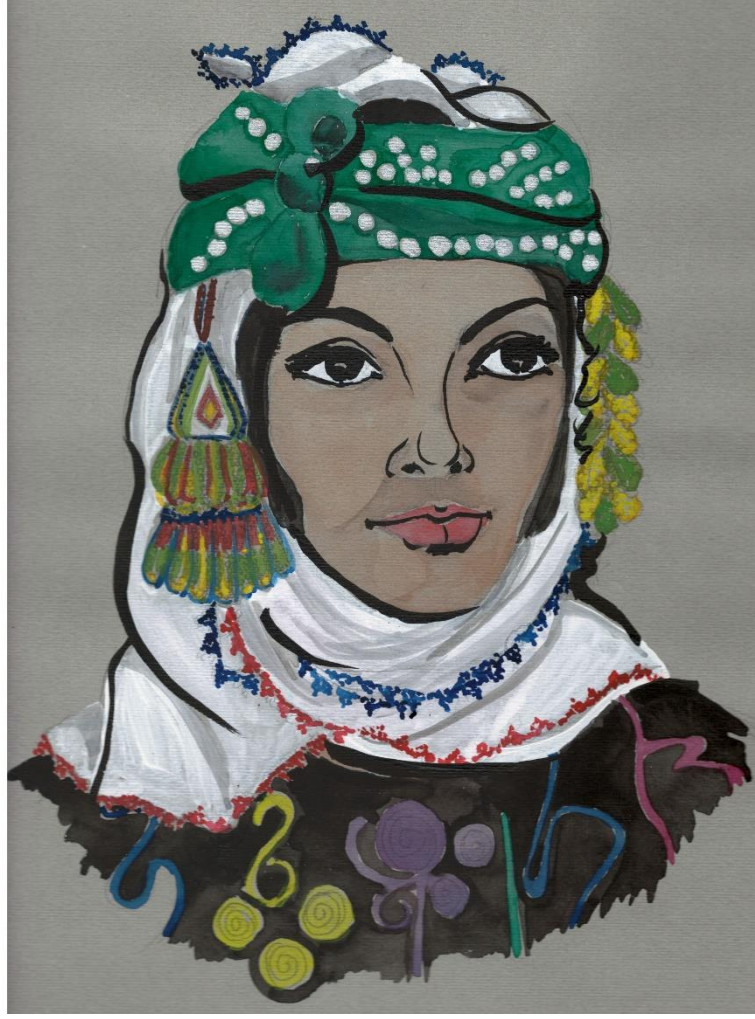
Şükraniye köyü yaşlı kadın başında; fes üzerine gümüş tepelik bulunmaktadır. Fesin kenarları nazar boncuklu siyah tülbent ile sarılmıştır ve yaşlı kadının başına fesin üzerinden sarı tülbent dolanmıştır.

Resim 4: Hocalar Köyü Genç Kız Başı

Kaynak: Şahin, E., 1970, Uşak Köylerinde Baş Bağlama Şekilleri, Uşak Kent Müzesi

Hocalar köyü genç kız başı, renkli yerel dokuma örtününün siyah çatma üzerine dolanması ile yapılan örtünmedir. Anadolu'da genç kızların renkli örtünmesinin hoş görüldüğü gelenek burada gözümüze çarpmaktadır.

Resim 5: Hocalar Köyü Genç Kadın Başı

Kaynak: Şahin, E., 1970, Uşak Köylerinde Baş Bağlama Şekilleri, Uşak Kent Müzesi

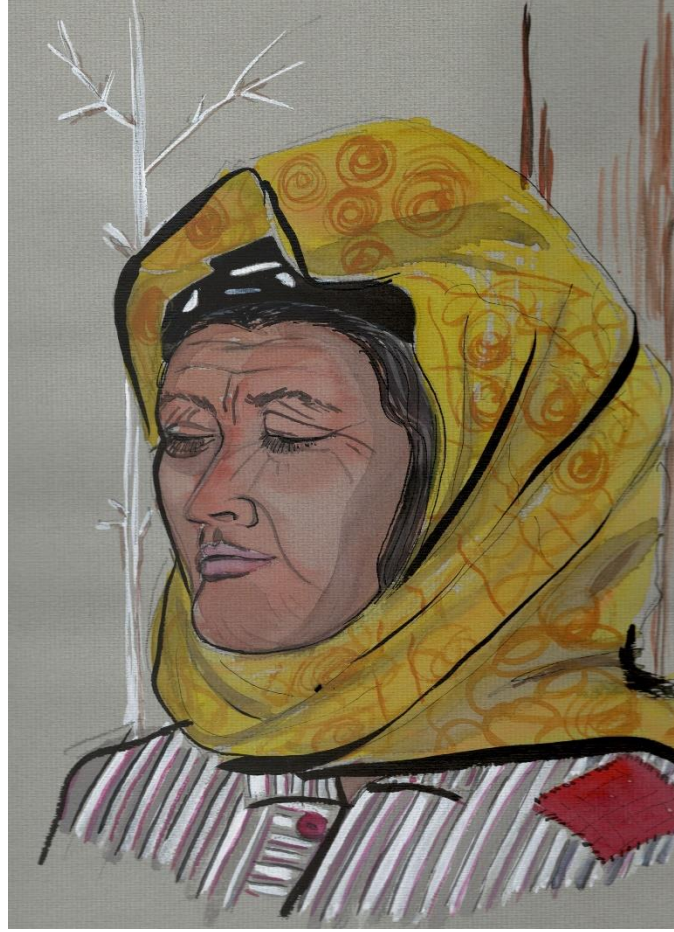
Hocalar köyü genç kadın başında ise önce kenarları oyali beyaz tülbent kadının başına dolanmakta ardından alınına allı pullu çatma çatılmaktadır. Çatmanın altından kadın başının hem sağından hem solundan süslemeler sarmaktadır. Muska işlemeli süsleme, kadını nazardan korumaktadır.

Resim 6: Hocalar Köyü Yaşlı Kadın Baş

Kaynak: Şahin, E., 1970, Uşak Köylerinde Baş Bağlama Şekilleri, Uşak Kent Müzesi

Hocalar köyü yaşlı kadın başı önce siyah beyaz yazma ile dolanır ve üzerine kenarları işlemeli beyaz tülbent örtülür. Resimde görülen örnekte olduğu gibi Anadolu geleneğinde yaşlı kadınların baş süslemesinin sade olması hoş görülmektedir.

Resim 7: Hocalar Köyü Yaşlı Kadın Başı

Kaynak: Şahin, E., 1970, Uşak Köylerinde Baş Bağlama Şekilleri, Uşak Kent Müzesi

Diğer bir Hocalar köyü yaşlı kadın başı örneğinde de yine sadelik görülmektedir. Siyah beyaz yemeni kadının alınının üzerine gelecek şekilde başa çatılmakta ve üzerine sarı tülbent dolanmaktadır.

2. UŞAK İLİ ŞÜKRANİYE VE SUSUZÖREN KÖYLERİNDE GELİN BAŞI SÜSLEMELERİ

Konar-göçer ve yerli Türkmenlerde kadın başlıklarına çok önem verilir. Geleneklerin devam ettiği köylerde, yeni evlenmiş gelinin başına, ilk kez kadın başlığı bağlanacağı zaman konuklar davet edilerek özel “baş bağlama” töreni yapılır. Genç kız evlenirken gelinin başı “kız başı” olarak düzenlenir. Bu başı genç kızlar hazırlar. Gerdeğe girinceye kadar gelinin başı, kız başıdır. Gelin, baba evinden oğlan evine giderken bu baş süslemesi üzerine uçları pullarla işlenmiş al renkli bir örtü örtülür. Bunun üzerine renkli tüyler, çeşitli takılar yerleştirilerek duvak yapılır. Baştaki takılar ve tüyler arasında, uğur ve aydınlık getirmesi, kötülükleri uzaklaştırması inancı ile küçük bir ayna da yerleştirilir (Kırgızoğlu, 1992:125-140)

Resim 8: Gelin Başı

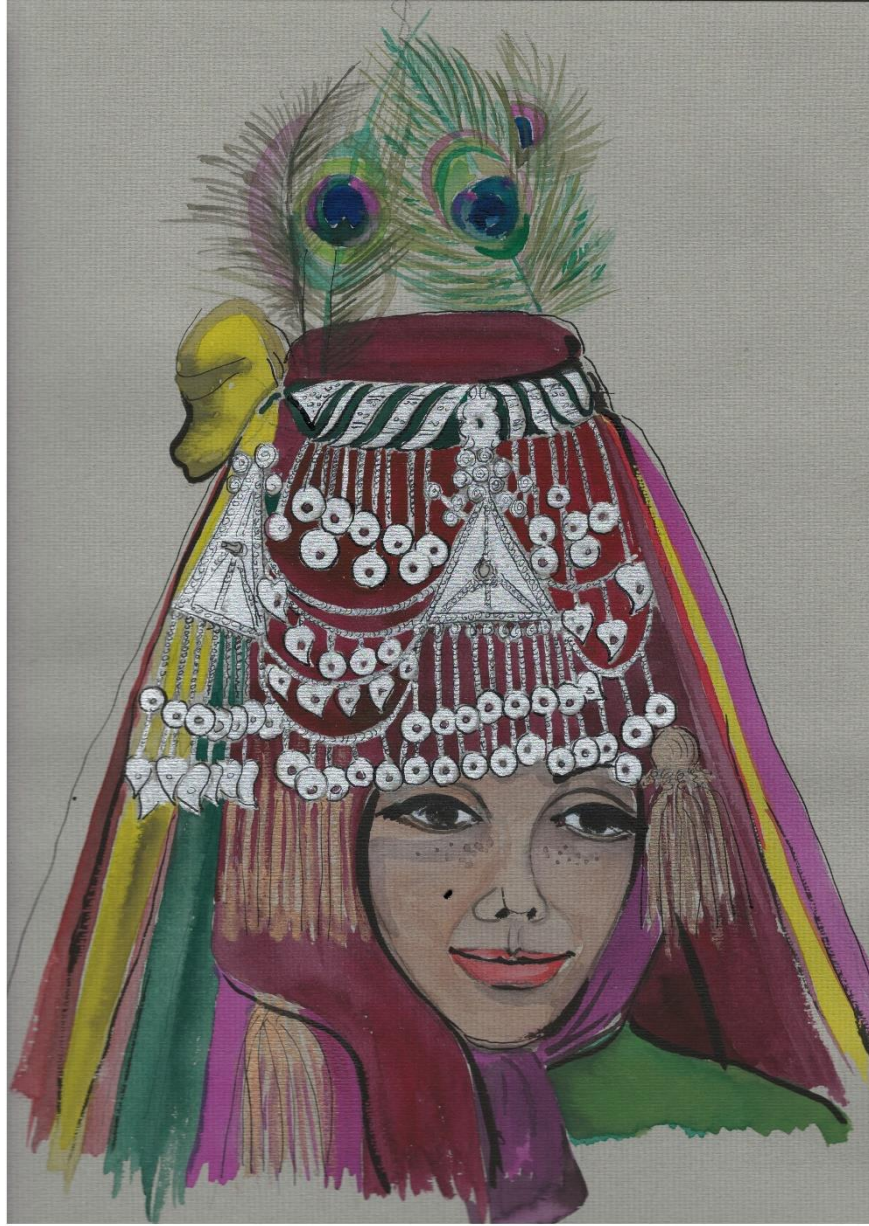
Kaynak: Koca, E., Kırkıncıoğlu, Z., 2018, Uşak İli Omurca Yöresi Geleneksel Gelin Giyiminin Biçimsel Özelliklerinin İncelenmesi s:49

Resim 9: Susuzören Köyü Gelin Makyajı

Kaynak: Şahin, E., 1970, Uşak Köylerinde Baş Bağlama Şekilleri, Uşak Kent Müzesi

Uşak köylerinde düğün için gelin kız “Yüz Yazıcıları” tarafından süslenip bezenmektedir. Süsleme için kaşlara rastık, kirpiklere sürme ve yanaklara pul benekler yapıştırılır. Gelin başına çift veya tek sıra altınlar dizili feslik, boyunda beşbiryardeler, küpeler, yüzükler, bilezikler ve beline ortası işlemeli aynalı kemerler takılır. Geline mevsime göre kadife veya ipekten gelinlik, rugan ayakkabı giydirilir (Tümer, 1971:253)

Resim 10: Şükranıye Köyü Gelin Başı

Kaynak: Şahin, E., 1970, Uşak Köylerinde Baş Bağlama Şekilleri, Uşak Kent Müzesi

Şükranıye köyü gelin başı Orta Asya'dan Anadolu'ya taşınan İslamiyet öncesi Totemizm, Şamanizm inançlarının etkilerini taşımaktadır. Fesin üzerine sarılan rengarenk tülbentler gelinin coşkusuna ortak olmaktadır. Fesin üzerindeki gümüş başlıktaki üçgen şeklindeki muskaların koruyucu etkisi ve başlığın diğer parçalarının bereketi, doğurganlığı simgelemesi, geline güç ve ihtişam katmıştır. Orta Asya Şamanizm inancımızdan bize miras kalan, seçkinliği simgeleyen başlığın üzerindeki tavus kuşu tüyleri ise gelini özel ve önemli kılmaktadır.

Resim 11: Susuzören Köyü Al Duvak

Kaynak: Şahin, E., 1970, Uşak Köylerinde Baş Bağlama Şekilleri, Uşak Kent Müzesi

Susuzören köyünde düğün eğlencelerinden sonra gelin için artık duvak günüdür. Duvak davulu çalındıktan sonra düğün sona erer. Susuzören köyü gelinin al duvağı yüzünü kapatır. Renkli tülbentler, çiçekler, tüyler ve gelini nazardan koruyan bir ayna ile gelin başı süslenmiştir.

SONUÇ

Anadolu giysileri ve başlıkları, bazı ortak özellikler bulunmakla birlikte bölgeden bölgeye değişebilmektedir. Giyim tamamlayıcı unsuru olan kadında başlık, sadece bir süs aracı değil, tamamen toplumsal içeriğe sahip, bir giyim ögesidir. Başlıkların önemi İslamiyet öncesi Totemizm, Şamanizm inançlarına kadar gitmektedir. Oldukça çeşitli ve anlamlı Anadolu kadın başlıkları kuvvet, cesaret, hâkimiyet, uğur, güzellik, süs, bereket, koruyuculuk ve niyet unsuru olarak kullanılmaktadır. Kadın baş giyim ve süslemeleri Osmanlı saray kadını için de büyük önem arz etmiştir. Saray kadını da ihtişamını baş giyiminde göstermektedir. Çünkü baş vücudun en dikkate değer kısmıdır. Giysilerini tamamlayan çok çeşitli form ve ölçülerdeki başlıkları değerli mücevherler ve tüy ile süsleyerek sosyal statülerini belirleyen anlamlar yüklemişlerdir. Müthiş hayal güçlerinin etkisi, estetik ve sanatsal anlamda baş giyimlerindeki ihtişamlarına ihtişam katmıştır. Saray kadının görkemli başlıkları 18. Yüzyıldan itibaren Batı etkisiyle farklılık göstermeye başlamış, geleneksellikten uzaklaşmıştır.

Bu çalışmada; Uşak Kent Müzesinin sağladığı kaynak katkısı ile Uşak ili Susuzören, Hocalar, Şükranıye köyleri kadınlarının anlam yüklü baş bağlama stilleri ve bu stillerin çizimlerinin gün yüzüne çıkabilmesi amaçlanmıştır. Sonuç olarak genç kız ve yaşlı kadınların sadeliği göze çarparken, gelin ve evli kadın başının görkemi hem estetik hem de sosyolojik açıdan dikkat çekmektedir. Anadolu geleneğinde evli kadına ailesini sevmek ve korumak ile ilgili önemli görevler düşmektedir. Dolayısı ile kadının evliliğe ilk adımını attığı andan itibaren başlıkları önemsenmektedir. Renkleri, süsleri ve ziynetleri ile gelin ve kadın başlıkları geleneklerimizde kadını özel kılmaktadır.

Günümüz modasında etnik kültürlerden yararlanmak ve hikayesi olan ürün tasarlayabilmek büyük önem taşımaktadır. Küreselleşmenin de etkisiyle, giyimde aynılıkların değil, farklılıkların ifade edilebilmesi esastır. Anadolu kadın başlıklarındaki gelenekselleşmiş güzelliklerimizin coşkulu anlatımı, sanatta farklı bir ifade aracı olan moda ilham vermektedir. Tekstil sanatçılarımız yöresel değerlerimizin derinliklerine inerek, ulusal kültürlerini dünya kültürleriyle sentezleyebilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akpınarlı, H. F., Üner, İ.(2019), Geleneksel Tekstillerin Özellikleri ve Çeşitleri, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 34.
- Gargi, Z. (2007). *Geleneksel Kadın Giyiminde Bel Aksesuarları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tekstil Anasanat Dalı Sanatta Yeterlik Tezi, İzmir.
- Kırgızoğlu, N., G. (1992), *Anadolu'da Geleneksel Kadın Başlıkları*, 4. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Bildirileri. Ankara: Maddi-Kültür- Kültür Bakanlığı HKAG Yayınları, 5. Cilt
- Koca, E., Kırkincioğlu, Z., *Uşak İli Omurca Yöresi Geleneksel Gelin Giyiminin Biçimsel Özelliklerinin İncelenmesi*, *GSF Sanat Dergisi*,
- Meydan, C., Yıldız, G. (2018), *Bir İletişim Aracı Olarak "Tekstiller" Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2): 905-915
- Özder, L., (1999), *İç Anadolu Bölgesi Geleneksel Kadın Başlıkları*, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özder, L., (2008), *Yozgat İli Geleneksel Giyim-Kuşamı*, bozoksempozyumu.bozok.edu.tr/dosya/cilt3/479-496.pdf
- Şahin, E., (1970), *Uşak Köylerinde Baş Bağlama Şekilleri*, *Uşak Kent Müzesi*
- Tümer, H., (1971), *Uşak Tarihi*, İstanbul, s:253

www.kayseri.edu.tr